

- موضوعات نشریه در زمینه پژوهش در معماری، شهرسازی و مطالعات بین رشته‌ای توسعه پایدار شهری می‌باشد.
- مقاله‌های ارسالی نباید قبلاً در هیچ نشریه‌ای به چاپ رسیده و یا همزمان برای نشریه دیگری فرستاده شده باشند.
- مقاله‌ها باید به زبان فارسی و با رعایت اصول و آیین نگارش این زبان باشند.
- تأیید نهایی مقاله‌ها برای چاپ در نشریه، پس از نظرات داوران با هیئت تحریریه نشریه است.
- مسئولیت مطالب مطرح شده در مقاله به عهده نویسنده یا نویسندگان است.
- نشریه در پذیرش، رد یا ویرایش محتوای مقاله‌ها آزاد است. مقاله‌های دریافتی بازگردانده نخواهند شد.
- مقاله‌ها باید حاصل کار پژوهشی نویسنده و یا نویسندگان (Research Paper) باشند.
- مقاله باید دارای بخش‌های چکیده مبسوط انگلیسی، عنوان، نویسنده‌گان، چکیده فارسی، کلمات کلیدی، مقدمه، روش تحقیق، بدنه تحقیق شامل موضوعات مختلف، نتیجه‌گیری، پی‌نوشت‌ها و فهرست منابع باشد.
- صفحه اول مقاله باید شامل عنوان مقاله، چکیده فارسی و واژه‌های کلیدی، نام و نام خانوادگی نویسنده (نویسندگان)، عنوان (رتبه علمی)، آدرس، تلفن، نمابر و پست الکترونیکی نویسنده (نویسندگان) باشد.
- عنوان نوشتار باید کوتاه، گویا و بیان‌کننده محتویات نوشتار باشد.
- واژه‌های کلیدی مربوط به متن و عنوان مقاله بلافاصله بعد از چکیده و بین ۳ تا ۵ کلمه نوشته شود.
- مقاله‌ها باید دارای چکیده فارسی و انگلیسی باشند. چکیده مقاله باید شامل بیان مسأله، هدف، چگونگی پژوهش، موضوعات مقاله و یافته‌های مهم و نتیجه باشد. این بخش باید به‌تنهایی بیان‌کننده تمام مقاله و به‌ویژه نتایج به‌دست آمده باشد. اندازه چکیده فارسی و چکیده انگلیسی حدود ۳۰۰-۲۵۰ کلمه است. چکیده مبسوط انگلیسی ۱۰۰۰-۷۰۰ کلمه است.
- جهت تایپ متن مقاله و عنوان قسمت‌های مقاله از قلم (فونت) B Zar و (سایز) ۱۲ استفاده شود.
- در صورت نبودن معادل فراگیر فارسی برای واژه خارجی، آن را به زبان فارسی نوشته و اصل واژه به صورت Footnote با قلم Times New Roman با ضخامت ۱۰ آورده شود.
- تعداد صفحات مقاله بین ۱۵ تا ۲۰ صفحه A4 (با درج شماره صفحه)، فاصله بین خطوط ۱ سانتی‌متر، حاشیه صفحات از بالا ۳ سانتی‌متر، پایین ۲ سانتی‌متر و طرفین ۲/۵ سانتی‌متر باشد.
- روش ارجاع‌دهی و تنظیم منابع برگرفته از شیوه‌نامه انجمن روانشناسی آمریکا (APA) است.
- نتیجه نوشتار باید به گونه‌ای منطقی و مفید که روشن‌کننده بحث و ارائه یافته‌های تحقیق باشد، ارائه گردد.
- در بخش تشکر و قدردانی، راهنمایی و کمک‌های دیگران یادآوری شده و به‌طور خلاصه از آن‌ها سپاسگزاری می‌گردد.
- پی‌نوشت‌های مقاله (اصطلاحات و معادل‌های واژه‌ها، توضیحات و غیره) می‌باید در متن به ترتیب شماره گذاری شده و در پایین صفحه مرتبط گنجانده شوند.
- فهرست منابع به ترتیب الفبایی نام خانوادگی در انتهای مقاله می‌آید.
- مقاله‌ها می‌بایست به فراخور شامل شکل و جدول واضح و گویا با (دقت 300dpi و با فرمت jpg)، ذکر منبع و تعیین محل مناسب در مقاله باشند.
- چنانچه مقاله دارای چند نویسنده باشد، تمامی نویسندگان می‌بایست کتباً یک نفر را به عنوان نماینده جهت انجام مکاتبات به دفتر نشریه معرفی نمایند.

توجه

- نویسندگان می‌توانند فایل الگوی نگارش مقاله‌های فصلنامه را با مراجعه به سایت مجله به آدرس usdjournal.daneshpajooan.ac.ir دریافت و یا جهت کسب اطلاعات بیشتر با آدرس الکترونیکی journal@daneshpajooan.ac.ir مکاتبه نمایند.

فصلنامه توسعه پایدار شهری
سال پنجم، شماره ۱۴، بهار ۱۴۰۳

صاحب امتیاز: مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان پیشرو
مدیر مسئول: دکتر امیر مسعود سامانی مجد
سر دبیر: دکتر فاطمه مهدیزاده سراج

هیأت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):

دکتر سیدمهدی ابطیحی فروشانی، دانشیار دانشگاه صنعتی اصفهان
دکتر کیومرث ایراندوست، استاد دانشگاه کردستان
دکتر حمیدرضا پورزمانی، استاد دانشگاه علوم پزشکی اصفهان
دکتر امیرمسعود سامانی مجد، دانشیار مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان پیشرو
دکتر علیرضا قاری قرآن، دانشیار مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان پیشرو
دکتر رامتین معینی، دانشیار دانشگاه اصفهان
دکتر فاطمه مهدیزاده سراج، استاد دانشگاه علم و صنعت تهران
دکتر سیدکمال میرطلایی، استاد مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان پیشرو
دکتر مهین نسترن، دانشیار دانشگاه هنر اصفهان

داوران و همکاران این شماره (به ترتیب حروف الفبا):

دکتر فائزه اعتماد شیخ‌الاسلامی
دکتر محسن افشاری
دکتر بهروز بیغرض
دکتر شیوا ترابی
دکتر جمشید داوطلب
دکتر روح الله رحیمی
دکتر مجتبی روشن
دکتر امیر شفیع
دکتر ریحانه السادات طباطبائی یگانه
دکتر فرشاد طهماسبی
دکتر غزل فرجامی
دکتر سمیه قدیم زاده
دکتر فاطمه السادات مجیدی
دکتر فائزه محقق

مدیر داخلی: مهندس مریم طائف‌نیا

مدیر اجرایی: دکتر نرگس قدسی

صفحه آرا: محبوبه رستگارپناه

گرافیک: نرگس دینانی دردشتی

مدیر تولید نشر: ماندانا مرادی

ویراستار فارسی: دکتر سیده راضیه انوری، دکتر مجتبی طغیانی، دکتر مژگان اسماعیلی، مهندس نسیم رحیمی

ویراستار انگلیسی: مهندس مریم طائف‌نیا

نشانی نشریه: اصفهان، بلوار کشاورز، چهارراه مفتح، مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان پیشرو

تلفن: ۰۳۱-۳۷۷۹۹۱۴، داخلی ۳۰۹

نمابر: ۰۳۱-۳۷۷۹۹۱۵

وب سایت نشریه: usdjjournal.daneshpajooohan.ac.ir

پست الکترونیکی: journal@daneshpajooohan.ac.ir

- مقالات مندرج لزوماً دیدگاه نشریه توسعه پایدار شهری نبوده و مسئولیت مقالات برعهده نویسندگان محترم می‌باشد.
- استفاده از مطالب و کلیه تصاویر فصلنامه توسعه پایدار شهری با ذکر منبع، بلامانع است.
- پروانه انتشار این نشریه از سوی اداره کل مطبوعات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به شماره ثبت ۷۴۹۹۰ مورخ ۱۳۹۶/۰۷/۱۰ صادر شده است.
- این شماره به همت عالی هیأت تحریریه، هیأت داوران و کارگروه اجرایی مجله در مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان پیشرو آماده شده است.
- از همه فرهیختگان، استادان، دانشجویان و صاحب نظران توسعه پایدار شهری دعوت می‌شود مطالب و نظرات خود را به این مجله ارائه نمایند.

- ۱ بازشناسی اصول هندسی و تناسباتی در فضاهای باز و نیمه باز اقلیم گرم و مرطوب
(مطالعه موردی: خانه های تاریخی بوشهر)
ندا ناصری، جمشید داوطلب، فرامرز حسن پور، ابوالفضل حیدری، زهره اویسی کیخا
- ۲۵ شناسایی و اولویت بندی عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در فرایند مدیریت شهری
(مطالعه موردی: محلات سنگی و شکری شهر بوشهر)
سید نورالدین امیری، احسان حیدرزاده، مجتبی آراسته، محمدجواد حیدری
- ۴۳ شناسایی ترجیحات و ویژگی های فضایی در خانه های آپارتمانی شهر بندرعباس با تأکید بر تجربه زیسته ساکنان
مهدی اصغرخواه فرخانی، بهرام شاهدی، محسن افشاری، سیده پوراندرخت سعادت
- ۶۳ واکاوی قدرت و منفعت کنشگران در تحقق پذیری کاربری اراضی شهری
(نمونه موردی: منطقه ثامن مشهد)
طاهره بیچرانلو حسن، علی اصغر پیلهور، حسن وحدانی چرزه خون
- ۸۵ مقایسه تطبیقی اصول سازمان دهی کالبد فضایی تیمچه های بازار تاریخی اصفهان
سمیه پهلوان، حسین سلطانزاده
- ۱۰۵ تصویر ذهنی شهر از منظر تصاویر رسانه های اجتماعی: نمونه مورد مطالعه بافت تاریخی تبریز
مهسا چیزفهم دانشمندیان، مرتضی میرغلامی، عباس غفاری، یاسر شهبازی

بازشناسی اصول هندسی و تناسباتی در فضاهای باز و نیمه‌باز اقلیم گرم و مرطوب (مطالعه موردی: خانه‌های تاریخی بوشهر)^۱

ندا ناصری^۲، جمشید داوطلب^۳، فرامرز حسن پور^۴، ابوالفضل حیدری^۵، زهره اویسی کبخا^{۶*}

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۸/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۱۵

چکیده: تناسبات، یکی از اصول مهم بکار گرفته شده در ساخت بناهای تاریخی ایران است. عوامل متعددی در بکار بردن یک نوع مشخص از تناسبات در فضا، مؤثر هستند؛ که بوم منطقه و اقلیم، از مهم‌ترین آن‌ها است. بوشهر یکی از شهرهای اقلیم گرم و مرطوب ایران است که خانه‌های بافت تاریخی آن، دارای فضاهای باز و نیمه‌باز متعددی است. سیمای کلی فضاهای مذکور در بناهای تاریخی به گونه‌ای است که به نظر می‌رسد تناسبات این فضاها از اصول مشخصی پیروی می‌کند. از این‌رو نگارندگان باهدف بازشناسی اصول تناسباتی و هندسی حاکم بر فضاهای باز و نیمه‌باز خانه‌های تاریخی بوشهر، در راستای باز به‌کارگیری و بهره‌گیری از عملکردهای حاصل از آن در معماری معاصر، این تحقیق را صورت دادند. در این راستا، تحقیق در دو بخش مبانی نظری و مطالعات میدانی، تنظیم شده است. بخش مبانی نظری با استفاده از مطالعات اسنادی و در جهت معرفی، بررسی پیشینه و عملکرد این فضاها بوده است و بخش میدانی با استفاده از مشاهده مستقیم نمونه‌های مطالعه و استفاده از نقشه‌های از پیش تنظیم شده از بناها و تطبیق آن با اندازه‌گیری‌های عددی با استفاده از متر لیزری انجام شده است. بررسی‌های یافته‌های حاصل از هندسه، اعداد و اندازه‌های استخراج شده از فضاهای باز و نیمه‌باز در خانه‌های تاریخی بندر بوشهر، نشان می‌دهد که هر یک از این فضاها دارای هندسه‌ی تناسباتی مشابهی در تمام نمونه‌ها بوده‌اند؛ فضاهای حیاط دارای هندسه مربع و یا نزدیک به آن، با نسبت ارتفاعی زیاد، عرض دالان‌ها، رواق‌ها و طارمی‌ها زیاد و تقریباً نزدیک به ۳ متر است که جهت ایجاد عمق بیشتر سایه‌اندازی بوده است. هندسه‌ی غالب فضاهای نیمه‌باز مستطیل کشیده و ارتفاع آن‌ها زیاد و نزدیک به عدد ۴ است که جهت انتقال گرما به بالا بوده است.

واژگان کلیدی: خانه‌های تاریخی بوشهر، فضاهای باز و نیمه‌باز، تناسبات، هندسه، اقلیم گرم و مرطوب

^۱ این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد ندا ناصری با عنوان «سنجش عوامل اقلیمی تأثیرگذار بر معماری و بافت شهری در محلات تاریخی اقلیم گرم و مرطوب (مطالعه موردی: بافت تاریخی بندر بوشهر)» در رشته‌ی مطالعات معماری ایران در دانشگاه زابل است.

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات معماری ایران، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه زابل، زابل، ایران.

^۳ دانشیار، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه زابل، زابل، ایران.

^۴ استادیار، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه زابل، زابل، ایران.

^۵ دانشیار، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه زابل، زابل، ایران.

^{۶*} استادیار، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه زابل، زابل، ایران؛ نویسنده مسئول: Z.oviese@uoz.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

تناسبات یکی از اصول اساسی معماری است که در معماری تاریخی شهرهای مختلف ایران به‌ویژه در سازمان‌دهی فضاهاى باز، نیمه‌باز و بسته‌ی خانه‌های ایرانی، به‌وفور از آن بهره گرفته شده است؛ به‌نحوی که در نتایج اکثر تحقیقات به‌عمل آمده، عموماً رابطه‌ی معنی‌داری بین ابعاد مختلف فضاها و نسبت آن‌ها با یکدیگر قابل مشاهده است (نجفقلی پورکلانتری و همکاران، ۱۳۹۶؛ فرشچی و مجیدی، ۱۴۰۰؛ عطاریان و همکاران، ۱۳۹۴؛ وثیق و همکاران، ۱۴۰۰، مفتخر و همکاران، ۱۴۰۰؛ آزادی‌فر و همکاران، ۱۴۰۰). در بسیاری از موارد آنچه معماری یک منطقه را از منظر سازمان‌دهی توده و فضای ساختمانی متمایز می‌سازد، تناسبات بکار گرفته شده در آن بوده است. مطالعات نشان می‌دهد که معماران سنتی، با اهداف مختلفی از تناسبات در ساختن بناها بهره می‌جسته‌اند. الهام از طبیعت و تناسبات نهفته در آن با تمرکز بر جنبه‌های زیبایی‌شناسی (جوادی نوده و همکاران، ۱۴۰۱؛ وحدت‌طلب و احمدنژاد، ۱۳۹۷)، تبعیت از اقلیم منطقه در راستای تعدیل شرایط حرارتی (زرین و همکاران، ۱۴۰۱)، استفاده از تناسبات طلایی (عطاریان و همکاران، ۱۳۹۴)، استفاده از پیمون جهت سهولت ساخت و جلوگیری از هدر رفت مصالح که به دلیل شکسته شدن مصالح در اندازه‌های غیرمتعارف فضا حاصل می‌شود، از جمله‌ی مهم‌ترین این اهداف هستند. علاوه بر اهداف ذکر شده، در معماری مناطق مختلف، معماران سنتی از تناسبات به‌عنوان راه‌کاری جهت مقابله با برخی عوامل محیطی تأثیرگذار بر ساختار فضا، استفاده می‌نموده‌اند به‌عنوان نمونه در شهرهایی که سطح رطوبت و دما بالا بوده است با ایجاد تغییر در تناسبات بازشوها و یا حتی معابر عمومی، سرعت حرکت باد در فضا را افزایش می‌داده‌اند تا کوران هوا به شکل مطلوب‌تری ایجاد گردد و علاوه بر کاهش سطح رطوبت، دما نیز تعدیل گردد؛ بنابراین تناسبات استفاده شده در معماری یک منطقه را می‌توان علاوه بر جنبه‌های زیبایی‌شناسی، در مسائل دیگری نیز جست‌وجو نمود؛ در این راستا شناخت و مطالعه‌ی تناسبات استفاده شده در هر

منطقه، درک صحیح‌تری از عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری معماری آن منطقه را ایجاد می‌کند.

کاربرد تناسبات در معماری به‌خصوص در خانه‌ها و فضاهاى باز آن به حدی چشمگیر بوده است که تحقیقات زیادی پیرامون آن انجام گرفته است. بیشتر این مطالعات بر مناطق مرکزی و اقلیم گرم و خشک ایران، تمرکز بوده است. از آنجاکه کشور ایران، سرزمین وسیعی با اقلیم‌های متفاوت در مناطق مختلف آن است؛ یافتن الگوها و اصول تناسباتی حاکم بر مناطق و اقلیم‌های متفاوت آن، از ضرورت‌های محققان در این زمینه‌ها است که می‌تواند به ارتقا سطح کیفی طراحی معماری امروزی کمک نماید.

بافت تاریخی شهر بوشهر به‌عنوان یکی از نمونه بافت‌های شکل گرفته در اقلیم گرم و مرطوب، تحت تأثیر عوامل مختلفی شکل گرفته است که این عوامل تا حد زیادی ساختار توده و فضا در معماری بوشهر را نسبت به سایر مناطق متمایز نموده است به‌نحوی که در برخورد اولیه با این بافت، تناسبات متفاوت بناهای آن به‌ویژه در بعد ارتفاعی به چشم می‌خورد (کاکیزاده و همکاران، ۱۳۹۹). علاوه بر این به دلیل وجود آب‌وهوای گرم و مرطوب در بندر بوشهر و در پی آن پاسخ به مسائل اقلیمی، وجود فضاهاى نیمه‌باز به‌صورت چشمگیر در معماری تاریخی آن به‌خصوص در خانه‌ها، جهت ایجاد کوران هوا و همچنین سایه‌اندازی، دیده می‌شود. این ساختمان‌های تاریخی به‌صورت دو یا سه طبقه بوده و فضاهاى نیمه‌باز در طبقات، هم رو به حیاط مرکزی و هم روبه نمای بیرون، به‌صورت چشمگیر و متعدد است. «خصوصیات مزاجی این فضا قرار گرفتن در معرض بهترین وزش باد جهت گرم و شاداب کردن هرچه بیشتر این فضا در نظر گرفته شده است. بازشوهای متعدد در اضلاع مختلف این امکان را به گردش هرچه بهتر نسیم‌های ساحلی و باد شمال فراهم کرده است» (افشاری و همکاران، ۱۴۰۱)؛ بنابراین این تحقیق در تلاش است تا با کشف رابطه منطقی موجود در تناسبات فضاهاى باز و نیمه‌باز بافت تاریخی بوشهر، الگوی صحیح این فضاها را بازشناسی نماید تا در صورت امکان از

آن نقش بیشتری داشته باشد. بر همین اساس تحقیقات عمده پیرامون تناسب بر روی خانه‌ها، صورت داده شده است. نجفقلی پور کلاتری و همکاران (۱۳۹۶)، با بررسی هندسه و تناسب طلایی در معماری ایران (خانه‌های سنتی شهر تبریز) بر این نکته تأکید دارند که هندسه و تناسب که در بسیاری از اشکال حیات در طبیعت یافت می‌شوند، به طرز استادانه‌ای توسط معماران سنتی ایرانی به کار گرفته شده‌اند و معماری آنان حاکی از روش‌های طراحی هندسی است.

سهم عمده‌ای از فضاها، خانه‌های تاریخی را فضاها، باز و نیمه‌باز تشکیل می‌دهند که با توجه به عملکردهای مهمی که علاوه بر مسائل زیبایی‌شناسی، فرهنگی، سازمان فضایی و ... داشته‌اند نقش عمده‌ای در تعدیل شرایط آسایش حرارتی ایفا می‌نموده‌اند، بنابراین بررسی تناسب آن در میان فضاها، اهمیت ویژه‌ای دارد. در این راستا تحقیقات صورت گرفته عبارت‌اند از: بلایی اسکویی و شکری (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تناسب حیاط خانه‌های دوره قاجاریه کاشان»، چگونگی تناسب حیاط را بررسی نموده نسبت بین طول و عرض را در این خانه بین ۱ تا ۱/۶ معرفی نمودند. فرشچی و مجیدی (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نظام معماری و تناسب هندسی حیاط مرکزی و جداره‌های آن در خانه‌های تاریخی کاشان» (مورد مطالعه: ده خانه‌ی تاریخی دوره قاجار) سه نظام معماری ۴ و ۵ و ۶ و سه تناسب هندسی $\sqrt{2}$ ، $\sqrt{3}$ ، $\sqrt{4}$ ، به عنوان اصول هندسی شاخص برگزیدند و آن‌ها را نقشه‌های حیاط مرکزی نمونه‌های مورد مطالعه، بررسی نمودند و به این نتیجه دست یافتند که اکثر خانه‌های کاشان، از چندین نظام معماری و تناسباتی پیروی نموده‌اند. بیات و حاج آقا بابائی (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان «تعیین ابعاد حیاط در خانه‌های حیاط مرکزی کاشان»، یکی از مهم‌ترین فاکتورهای تأثیرگذار در طراحی اقلیمی حیاط خانه‌ها را هندسه‌ی ابعاد و تناسب آن معرفی می‌کنند و معتقد هستند که میزان جذب نور خورشید به‌طور قابل توجهی به عمق حیاط وابسته است و میزان کشیدگی، تأثیر کمتری در میزان دریافت انرژی دارد. بررسی ساختار حیاط در خانه‌های قجری با تمرکز بر گونه‌ی حیاط

این اصول در معماری امروزه بهره گرفته شود. در این راستا سؤالات زیر مطرح است:

-چه نوعی از فضاها، باز و نیمه‌باز در معماری خانه‌های تاریخی بوشهر وجود دارد و تناسب هر یک از این فضاها به چه صورت است؟

-تناسب بکار گرفته در فضاها، باز و نیمه‌باز خانه‌های تاریخی بوشهر، برگرفته از چه عواملی است و آیا در این فضاها نسبت‌های تناسبی خاص و رایج در سایر مناطق ایران رعایت شده است؟

در سؤال قبل منظور از نسبت تناسبی خاص بهره‌گیری از نسبت‌های طلایی، نسبت‌های عددی رند همچون نیم، ثلث، ربع و ... و یا دیگر اعداد رند است.

۲- پیشینه و مبانی نظری پژوهش

۱-۲- پیشینه پژوهش

تناسب و پیمون از اصولی است که در معماری تاریخی ایران، نقش اساسی داشته است بر همین اساس در تحقیقات زیادی بدان پرداخته شده است. بمانیان و همکارانش (۱۳۸۹)، در کتابی با عنوان «کاربرد هندسه و تناسب در معماری» به بررسی تبلور و مقوله ریاضی هندسه و تناسب در معماری جهان و سپس ایران پرداخته است و بیشتر از منظر مبانی نظری به این موضوع پرداخته است. هاشمی زرج آباد و همکاران (۱۳۹۴)، با بررسی اصول هندسی و تناسب طلایی موجود در مدرسه‌ی شوکتیه، بر این نکته تأکید دارند که معمار بنا، دانش لازم درباره‌ی نظام‌های تناسب و ترسیمات اشکال هندسی را دارا بوده است و به‌خوبی از آن‌ها در طراحی اجزای بنا بهره گرفته است. عطاریان و همکاران (۱۳۹۴)، با بررسی تناسب حیاط مساجد دوره صفویه-ی اصفهان دریافتند که نسبت طول و عرض حیاط مساجد این دوره به تناسب ۱/۱۱۸ نزدیکی بیشتری دارد.

خانه یکی از مهم‌ترین فضاها در معماری است که به‌صورت مداوم زندگی انسان در آن جریان دارد و انتظار می‌رود که بیشتر از سایر کاربری‌ها، تناسب در ساخت و ساز

«هندسه» راهنمای معماری در تأمین تناسب و هماهنگی اصولی است (عمرانی‌پور، ۱۳۸۴، ۲۷-۲۴). تناسب، مجموعه‌ای از نسبت‌ها است. هر دستگاه ساماندهی تناسب، دارای نسبت‌های ویژه‌ای است که میان اجزا با یکدیگر و نیز هر جزء با کل برقرار است در عرصه معماری، تناسب نسبت‌های مقایسه‌ای کمیت‌ها و کیفیت‌های مختلف ناهمسانی را شامل می‌شود. حال آنکه، تناسب متکی بر علم هندسه و ریاضی در جای خود و در شکل تخصصی‌اش، ارزش انکارناپذیری در مبادی درک هنر دارد و از ملاحظات اساسی تلقی می‌شود. همچنین، مبحث تناسب به‌طور عام و خاص در ادبیات هنر و معماری معاصر ایران مضمون غریبی دارد (بلایی اسکویی و شکری، ۱۴۰۰). هدف بنیادی تمامی نظریه‌ها پیرامون تناسب در هنر، پدید آوردن احساس نظم و سامانمندی میان بخش‌های یک ترکیب بصری است. باینکه تناسب در نگاه نخست ممکن است به نظر بیننده نیاند لیکن ترکیب بصری پدید آمده، در یک‌رشته تجربیات پیوسته، می‌تواند پدیدآورنده حس زیبایی شود (نقره‌کار، ۱۳۸۹، ۱۸۹). تناسب و متناسب بودن را در معماری، علاوه بر زیبایی‌شناسی بصری، بر مبانی زیبایی‌شناسی اسلامی نیز موردبررسی قرارداد. در این حوزه تناسب و متناسب بودن مبتنی بر صفات حسن الهی بر اصل عدالت و عدل مداری تأکید می‌کند (نقره‌کار و همکاران، ۱۳۸۸، ۳۹ و ۵۷). هندسه شکل و اندازه در معماری، در بهره‌گیری از واحدهای اندازه‌گیری سنتی، طراحی و ساماندهی فضا در یک شبکه شطرنجی، کالبد و فضای معماری و بهره‌گیری از دایره پایه در کانون طرح و ساختمان، کاربرد دارد (نقره‌کار و همکاران، ۱۳۸۸، ۱۹۷-۱۹۸). بمانیان (۱۳۸۱)، بایان استفاده از پیمون به‌عنوان یک اصل مهم در معماری ایرانی، از آن به‌عنوان ضابطه‌ای در معماری یاد کرده است و بر این نکته تأکید داشته است که معمار ایرانی در طراحی بنا از پیمون بهره می‌گیرد و بناهای فاخر، همه بر اساس پیمون شکل گرفته‌اند.

بی‌گمان یکی از مهم‌ترین نتایج حاصل از هندسه، پیدایش نظام‌های اندازه‌گیری است. از نظر تاریخی، سابقه این امر به دوران مصر باستان می‌رسد. آثار نمایان معماری

مرکزی در دو شهر یزد و دزفول، توسط زینلیان و اخوت (۱۳۹۶)، حاکی از آن است که باینکه می‌توان گونه‌ای یکسان از جانمایی حیاط در خانه برای هر دو اقلیم گرم و خشک و گرم و مرطوب یافت، ولی تفاوت‌های ساختاری حیاط در این دو اقلیم شامل تفاوت در الگوی ارتفاعی، عمق، زاویه‌ی دید به حیاط، تناسب و درصد فضای باز در حیاط و در نهایت، مصالح جداره حیاط، امری اجتناب‌ناپذیر و کاملاً ضروری است. در تحقیقات انجام‌شده بر اساس تحلیل‌های فیزیکی و محیطی حیاط در خانه‌های اقلیم گرم و خشک ایران نیز، مشخص شده که رابطه منطقی بین نسبت‌های عناصر فیزیکی حیاط (اندازه و ابعاد) وجود دارد؛ و مدل‌ها و توصیه‌هایی برای اجرای حیاط به‌عنوان معادلات طراحی با توجه به طول و عرض و ارتفاع به‌عنوان تابعی از نسبت‌ها و ابعاد آن‌ها پیشنهاد شده است (Soflaei et al., 2016).

مطابق با بررسی‌های به‌عمل‌آمده از پژوهش‌های پیشین، علی‌رغم ارزشمند بودن دستاوردهای آن‌ها، چند نکته حائز اهمیت است؛ اول اینکه موضوع تناسب در معماری اقلیم گرم و خشک ایران و نواحی مرکزی آن، بیشتر مورد مطالعه پژوهشگران، قرار گرفته است و به‌صورت موردی در تعداد محدودی از تحقیقات تناسب در معماری اقلیم سرد موردبررسی قرار گرفته است و دیگر اینکه بررسی تناسب بیشتر پیرامون فضای باز عنصر حیاط مرکزی متمرکز شده‌اند و فضاهاى نیمه‌باز در تحقیقات مدنظر قرار داده نشده‌اند. حال آن‌که تحقیق حاضر از آن‌جهت متمایز و بدیع و در تکمیل پژوهش‌های پیشین باشد که اولاً مطالعه در اقلیم گرم و مرطوب صورت گرفته است و دوم اینکه علاوه بر فضاهاى باز، فضاهاى نیمه‌باز بومی شهر بوشهر (طارمه، شناسیر)، موردبررسی قرار گرفته‌اند.

۲-۲- تناسب و پیمون در معماری

به‌منظور ایجاد هماهنگی و ایجاد تناسب معقول در بنا، شاخص یا مأخذی تعیین می‌کردند و تمام ابعاد را تابع آن می‌ساختند. پیمون در معماری ایرانی و مدول در معماری اروپایی چنین شاخصی بوده است. در این معماری با توجه به فضاهاى مقصود، «پیمون» وسیله تنظیم ابعاد و اندازه و

بندر بوشهر هستند؛ که نگارندگان با استفاده از بازبینی بناهای تاریخی موجود و هم‌چنین با دسترسی به آرشیو اطلاعات سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان بوشهر، آرشیو اطلاعات دانشکده‌ی هنر و معماری دانشگاه خلیج فارس به جامعه‌ی آماری و اطلاعات کاملی از بناهای تاریخی بوشهر دست یافتند. تعداد ۵۸ بنای تاریخی مسکونی در بندر بوشهر ثبت ملی شده‌اند که از این تعداد، ۱۴ نمونه که به نسبت سایرین حائز ارزش‌های معماری شاخص‌تری بوده، دارای فضاهای باز و نیمه‌باز متنوع‌تری بوده و هم‌چنین نگارندگان اجازه‌ی حضور در فضا و انجام اندازه‌گیری‌های عددی را داشته‌اند، مورد مطالعه قرار داده شده است (از بین عمارت‌های موجود در بافت تاریخی بوشهر، عمارت‌های کازرونی، حاج رئیس به دلیل درشت مقیاس بودن و عمارت‌های ایرانی، کازرونی بدین دلیل که از ابتدا کاربری مسکونی نداشته‌اند، مورد بررسی قرار نگرفته‌اند). در بازبینی بناها، از روش مشاهده با استفاده از کارت‌های مشاهده‌ای و هم‌چنین ثبت اطلاعات عددی در جداول کارت‌ها با استفاده از متر لیزری، بهره گرفته شد. هم‌چنین پس از تدقیق اندازه‌ها جهت کشف روابط عددی و تناسب بین آن‌ها و تطبیق‌پذیری نسبت‌ها و نظام‌های مختلف معماری با اطلاعات برداشت شده، از نرم‌افزار اتوکد استفاده گردید.

۴- بحث و یافته‌های پژوهش

۴-۱- معرفی تحلیلی و بررسی نمونه (فضاهای باز

و نیمه‌باز خانه‌های تاریخی بندر بوشهر)

بافت تاریخی بوشهر به شکل مثلثی، در بخش شمالی شهر واقع گردیده است؛ که از سمت شرق، شمال و غرب به دریا و از سمت جنوب به خشکی منتهی می‌گردد (جمالی، ۱۳۷۹). «کلیت فضایی بافت قدیم بوشهر در ترکیبی از توده‌های ساختمانی و فضاهای باز بین ساختمان‌ها شکل می‌گیرد که ترکیب متعادلی از توده و فضا را در این بافت ایجاد می‌کنند» (رنجیر و همکاران، ۱۳۸۹). ساختار کلی شهر بوشهر، توسط طبیعت دیکته شده است؛ بدین ترتیب این بندر در سه جهت مشخص گردیده؛ جهت غربی شهر با دیدی مطلوب از دریا به صورت نوار گردشگری عمل می‌کند (جمالی، ۱۳۸۱، ۸۴).

بین‌النهرین و مصر، نشان می‌دهد که آنان قواعد دقیقی در اندازه‌گیری داشته‌اند. مصریان با استفاده از ریسمان و کشیدن دایره و خط، نسبت‌های معینی ایجاد و این نسبت‌ها را به عنوان مبنای اندازه‌گیری انتخاب می‌کردند. استفاده از طول‌های نسبی، اولین روش اندازه‌گیری بوده است. پس از مصریان، یونانی‌ها نیز با همان روش به تعیین اندازه پرداختند و آن را گسترش دادند. این امر، در طول تاریخ تا قبل از پیدایش نظام‌های اندازه‌گیری جدید (که به دلیل ایجاد روش‌های یکسان در اندازه‌گیری اوزان و مقادیر در سطح جهان فراگیر شده است)، تنها روش اندازه‌گیری و ایجاد اندازه بوده است و ملل و فرهنگ‌های مختلف هر یک به گونه‌ای سعی در گسترش و استفاده از این فنون جدید کردند؛ به‌ویژه مهندسان و هنرمندان دوران اسلامی که پس از ابداع دانش مثلثات که روابط بین طول‌ها را از طریق زوایا نیز تعریف می‌کرد، توانستند جهش عمده‌ای را در این امر به وجود آورند (مولوی و قاسم‌زاده، ۱۳۸۱، ۱۵). از جمله نظام‌های معماری می‌توان به نظام‌های ۴، ۵ و ۶ اشاره کرد که از تقسیم دایره به ۴، ۵ و ۶ قسمت شکل می‌گیرند. تناسبات ۱، ۲، ۳، ۲/۷، ۲/۳، ۲/۵ (۱+۷/۵) همه نسبت‌های طلایی نامیده می‌شوند (مولوی و قاسم‌زاده، ۱۳۸۱، ۱۷؛ فرشچی و مجیدی، ۱۴۰۰). معماران ایرانی بر آن بودند که پرداختن به اندازه و عدد موجب خطا می‌شود. از این رو به جای اندازه به نسبت‌ها می‌پرداختند (قیومی بیده‌ندی و عبدالله‌زاد، ۱۳۹۱). معمار ایرانی همواره بیشترین توجه را به جنبه‌های مثبت معماری معطوف می‌کرده و محاسبات و هندسه چندان پراهمیت بوده است که فقط معماران طراز اول و مقنی‌های دانشمند و نامی را مهندس می‌خواندند (معماریان و صفایی پور، ۱۳۹۴، ۲۴).

۳- روش تحقیق

روش اصلی تحقیق در این پژوهش، تحلیل محتوا با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی است. در این راستا، مبانی نظری تحقیق، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و دسترسی به کتب فارسی، لاتین و منابع اینترنتی معتبر و هم‌چنین مطالعات میدانی، از طریق مشاهده‌ی عینی و اندازه‌گیری انجام گردید. جامعه‌ی آماری مورد بررسی در این تحقیق، خانه‌های تاریخی

این شبه‌جزیره مثلث مانند محصور در آب «شرایط اقلیمی ویژه‌ای را موجب گشته و بر شکل‌گیری بافت تاریخی شهر که در رأس این مثلث قرار دارد، تأثیر گذاشته است» (جمالی، ۱۳۷۹).

بوشهر، دارای ویژگی‌ها و عناصر معماری منحصر به فردی است که در معماری تاریخی سایر شهرهای ایران، حتی با موقعیت اقلیمی مشابه، کمتر به چشم می‌خورد. «بوشهر تا زمان نادرشاه افشار، روستای ماهیگیری کوچکی بود تا این که نادرشاه، این مکان را مقر نیروی دریایی خود، قرار داد» (کرزن، ۱۳۷۳، ۲۸۲). تا این زمان در این محل، ساختمانی وجود نداشت و ساکنین این روستای کوچک در کپرهایی که از چوب و برگ درخت نخل ساخته شده بود؛ زندگی می‌کردند. بندر بوشهر در دوره قاجار از چهار محله بهبهانی، کوتی، شنبدی و دهدشتی تشکیل شده بود (رسایی کوشک، ۱۳۸۴، ۶-۷) و بناهای تاریخی که اکنون از بافت بندر بوشهر باقی مانده‌اند؛ مربوط به زمان قاجار و عده محدودی از آن‌ها، زندیه هستند. «ارتفاع هماهنگ بناها، تکرار بازشوهای مشابه و شناسیرهای سبک چوبی درزمینه‌ی

سفید نماهای بندر، سیمای بی‌نظیر این شهر ایرانی را خلق کرده‌اند، سیمایی که با برون‌گرایی اقلیمی و درون‌گرایی فرهنگی و زیستی و در اثر تبادل فرهنگی و زیستی، حال‌وهوایی هندی آفریقایی نیز یافته است» (کولیوند، ۱۳۸۱). در معماری مسکونی بوشهر، هر خانه از اجزا و فضاهای متعددی شکل گرفته که فرهنگ، سنت، فن‌آوری-های ساخت، مواد و مصالح، نیازهای روزمره و عوامل اقلیمی در این فضاها، نقش بازی می‌کنند. این فضاها عبارت‌اند از: ورودی، هشتی، حیاط مرکزی، اتاق‌ها، طارمه، شناسیل، آشپزخانه، بام، سرویس و آب‌انبار (علی‌الحسابی و همکاران، ۱۳۹۱). نکته‌ی حائز اهمیت در سازمان‌دهی فضاهای بناهای مسکونی در بوشهر، استفاده از ترکیب فضاهای باز و نیمه‌باز بسیار است (شکل ۱). بافت تاریخی بوشهر به دلیل قرارگیری در نزدیکی دریا، امکان بهره‌گیری از باد مطلوب از سمت دریا را داشته است؛ بنابراین در بناهای مسکونی، از فضاهای نیمه‌باز بسیاری استفاده شده است تا باد خنک دریا را به داخل بنا مکش نموده و فضای داخلی بنا را خنک‌تر نماید. دسته-بندی فضاهای باز و نیمه‌باز در خانه‌های تاریخی بندر بوشهر در (جدول شماره ۱) آورده شده است.

فضاهای خانه‌های تاریخی بوشهر

- انواع فضاهای نیمه‌باز^۳
 - طارمه
 - شناسیر
 - رواق
 - دالان
- انواع فضاهای باز^۲
 - پیش بام
 - حیاط
- فضاهای بسته

شکل ۱. نمودار دسته‌بندی سازمان فضایی خانه‌های تاریخی بوشهر

جدول ۱. دسته‌بندی فضاهای باز و نیمه‌باز در خانه‌های تاریخی بندر بوشهر

نوع فضا	نام فضا	تعریف	توضیحات	تصویر
فضاهای باز	حیاط مرکزی	حیاط، محوطه و هر جای دیواربست، سرای خانه و صحن خانه را گویند. فضایی وسیع و بی‌سقف که اتاق‌ها برطرفی یا چند طرف آن بنا شده است (فرشچی و مجیدی، ۱۴۰۰؛ دهخدا، ۱۳۶۴).	بناهای حیاط دار در ایران قدمتی در حدود هشت هزار سال داشته و تا رسیدن به شکل حیاط مرکزی کامل، زمانی در حدود شش هزار سال را طی کرده‌اند. از حیاط در خانه‌های ایرانی به شکل‌های مختلف استفاده شده است. بعضی از این موارد به‌اختصار چنین است: نشانه‌ی حریم تملک، وحدت‌دهنده‌ی چند عنصر خانه، ارتباط‌دهنده‌ی چند فضا، برای ایجاد محیطی سرسبز و بانشاط، به‌عنوان یک هواکش	

نوع فضا	نام فضا	تعریف	توضیحات	تصویر
پیش‌بام			مصنوعی برای گذر جریان بادهای مناسب، سازمان‌دهی فضاهای مختلف، حریمی امن و آرام برای آسایش خانواده (صالحی‌پور و همکاران، ۱۳۹۹).	
		بخشی از بنا که در یک ضلع حیاط مرکزی، به‌اندازه‌ی یک طبقه مرتفع‌تر از سایر بخش‌ها ساخته می‌شود به این فضا در اصطلاح شناخته می‌شده است. در پیش‌بام، بام بخش کوتاه‌تر محلی «پیش‌بون» یا «پیش بوم»، گفته که هم‌تراز با کف آخرین طبقه‌ی بخش مرتفع‌تر است. به‌عنوان یک فضای باز در ارتفاع، مورد استفاده قرار می‌گیرد.		
فضاهای نیمه‌باز	دالان	فضایی با تناسبات کشیده و نزدیک به مستطیل جهت ورود به حیاط	-	
	رواق	یک عنصر میانی و فضای واسط در خانه‌ها که معمولاً به‌صورت ستون‌دار و همراه با طاق است.	-	
	شناشیر	شناشیر «از عناصر معماری بومی سواحل خلیج فارس است و عاملی مهم در معماری اقلیمی خانه‌های بوشهر به‌عنوان حلقه‌ای از برون‌گرایی و درون‌گرایی محسوب می‌شود» (معماریان، ۱۳۷۳، ۱۰۰). شناشیر واژه‌ی اسپانیا و همچنین جنوب آسیا، (Vakilinezhad et al., 2013; Fathy, 1986) به‌کاررفته است؛ و مشبک چوبی برون‌زده از دیوارهای سنگی بر اساس تحقیقات این‌گونه می‌توان گفت که شناشیر بناست؛ بالکن‌های چوبی کرکره داری که عنصر وارداتی به معماری بوشهر بوده است که متناسب جلوی پنجره‌های طبقه‌ی فوقانی خانه‌ها با الگوهای بومی به لحاظ فرمی تغییر یافته است قرار دارند (بحرانی و سپهری اهرمی، ۱۳۹۶؛ کاکای‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰). حمیدی، ۱۳۸۰، ۲۳۶).		
طارمه	طارمه یکی از فضاهای نیمه بسته و مسقف در خانه است که در برخی خانه‌ها با عناصر چوبی سایه‌دار می‌شود تا خلوت اتاق‌ها را حفظ کند و برای استراحت شبانه استفاده می‌شود (علی‌الحسابی و همکاران، ۱۳۹۱؛ معماریان، ۱۳۸۷، ۹۶).	-		

۴-۱-۱- تناسبات در فضاهای باز خانه‌های تاریخی بوشهر

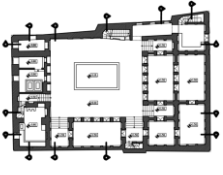
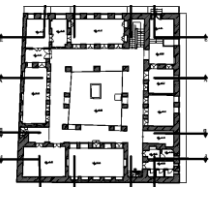
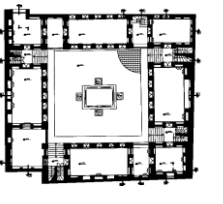
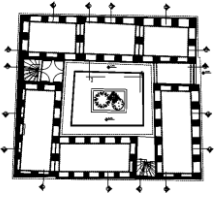
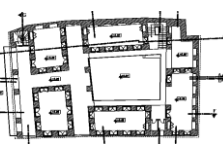
تناسبات ابعاد حیاط

سازمان‌دهی فضایی خانه‌ها در بافت تاریخی بوشهر به‌صورت ساماندهی مرکزی است. وجود حیاط در مرکز

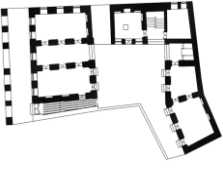
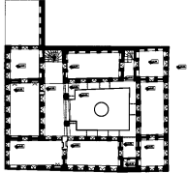
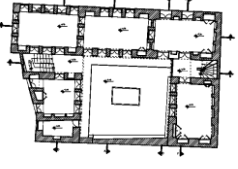
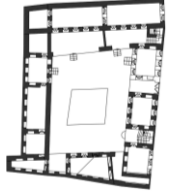
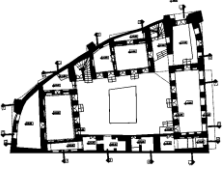
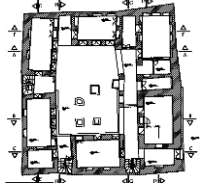
ساختمان، علاوه بر ایجاد حریمیت، امکان نورگیری و تهویه را فراهم می‌سازد. ورود باد به ساختمان از طریق بازشوهای روی جداره‌ها در طبقات ساختمان و خروج از طریق بدنه‌های آن حیاط مرکزی، نوعی تهویه عبوری و مکشی را ایجاد کرده است. مساحت حیاط در خانه‌های تاریخی بوشهر، به نسبت سایر شهرهای تاریخ ایران به‌ویژه نواحی مرکزی

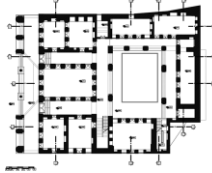
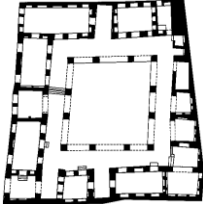
از جمله یزد، اصفهان، کاشان، شیراز و ... کوچک‌تر بوده است و آن‌هم به دلیل کاربرد کمتر حیاط در اکثر فصل‌های سال به دلیل اقلیم خشن منطقه بوده است؛ از این رو نسبت توده‌ی ساختمانی به فضای حیاط بیشتر است. هندسه و ابعاد مختلف حیاط در تمامی وجوه در بناهای مورد مطالعه‌ی تحقیق به تفکیک، در [\(جدول شماره ۲\)](#) آورده شده است.

جدول ۲. تناسبات فضای باز حیاط در خانه‌های تاریخی^۱

منبع تصاویر	تصویر	حیاط					نام فضا
		H/W-L	ارتفاع H	L/W	طول و عرض (L- W)	هندسه	نام بنا
(آرشیو میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان بوشهر، ۱۴۰۰)		1 1.16	HN:12.90, HS:12.90, HE:12.90, HW:9.50	1.16	L: 12.90, W: 11.12	مربع - مستطیل	دهدشتی
		1.3	9.87	1	L: 7.55, W: 7.55	مربع	طیب
		0.92 0.87	HN:8.20, HS:11.60, HE:11.60, HW:11.60	1.06	W: 12.50, L:13.30	مربع تقریبی	گلشن
		1.86 1.4	10.30	1.32	W: 5.52, L: 7.32	مربع - مستطیل	رشیدی
		1 1.3	11	1.32	L: 11, W: 8.3	مستطیل	نوذری (دیری)

۱ در این جدول علائم نشان‌دهنده‌ی مؤلفه‌های زیر می‌باشند: نسبت میان طول و عرض حیاط (W:L)، نسبت میان ارتفاع بدنه‌های حیاط و بعد عمود بر آن، نسبت ارتفاع بدنه شمالی به بعد عمود بر آن (HN)، نسبت ارتفاع بدنه جنوبی به بعد عمود بر آن (HS)، نسبت ارتفاع بدنه شرقی به بعد عمود بر آن (HE)، نسبت ارتفاع بدنه غربی به بعد عمود بر آن (WH)، نسبت ارتفاع بدنه شمال شرقی به بعد عمود بر آن (HNE)، شامل نسبت ارتفاع بدنه شمال غربی به بعد عمود بر آن (NWH)، نسبت ارتفاع بدنه جنوب غربی به بعد عمود بر آن (HSW)

منبع تصاویر	تصویر	حیات					نام فضا
		H/W-L	ارتفاع H	L/W	طول و عرض (L- W)	هندسه	نام بنا
		0.82 0.85	HNW:7.4, HSE:10.05, HNE: 10.05, HSW:7.4	1.03	L: 12.12, W: 11.74	مربع تقریبی	کمندی
		1.28	10.9	1	L: 8.5, W: 8.5	مربع	طاهری
		1.22 1.5	HNW:7.4, HSE:10.05, HNE: 10.05, HSW:7.4	1.22	L: 8.2, W: 6.7	مربع - مستطیل	رفیعی
		1.28 1.15	8.9	1.11	W: 6.90, L; 7.7	مربع	حسینی
		0.55 0.72	HN:5.7, HS:9, HE:5.7, HW:5.7	1.3	میانگین نسبت طول به عرض L: 16.3, W: 12.5	متوازی الاضلاع	جان نثار
		0.8 1.25	9.7	1.56	L: 12.1, W: 7.75	مستطیل	آذین
		0.85 1.2	HNW:4.1, HSE:9, HNE: 9, HSW:9	1.4	L: 10.5, W:7.5	مستطیل	اسکافی

منبع تصاویر	تصویر	حیاط					نام فضا
		H/W-L	ارتفاع H	L/W	طول و عرض (L- W)	هندسه	نام بنا
		0.7 0.96	HNW: 8.5, HSE: 8.5, HNE: 8.5, HSW: 8.5	1.37	L: 12.1, W: 8.8	مستطیل	امیریه
		0.94	HN: 9.45, HS: 5.35, HE: 5.35, HW: 9.45	1.02	L: 10, W: 10	مربع تقریبی	هفته

تناسبات در فضای پیش‌بام در خانه‌های تاریخی

محرمیت و امکان کوران هوا به صورت هم‌زمان، ایجاد می‌شده‌اند. در جهاتی از بنا که فضای پیش‌بام نیازی به کوران هوا نداشته است؛ دیوارهایی به ارتفاع یک طبقه و صرفاً جهت ایجاد محرمیت استفاده می‌شده است. تناسب پیش‌بام در بناهای مورد مطالعه‌ی تحقیق به تفکیک، در [جدول شماره ۳](#) آورده شده است.

از فضای پیش‌بام در خانه‌های تاریخی بوشهر، به‌عنوان محلی برای خواب و یا دورهمی‌های شبانه و ... استفاده می‌شده است. جداره‌های پیش‌بام از سمت حیاط مرکزی توسط نرده‌هایی با حداقل محرمیت تعریف می‌شدند. از سمت معابر و عرصه‌های عمومی نیز، این جداره‌ها توسط جان‌پناه‌هایی از جنس حصیر یا کرکره‌های چوبی و یا معجرها، جهت کنترل

جدول ۳. تناسب در فضای باز پیش‌بام در خانه‌های تاریخی بوشهر

تصویر	پیش‌بام			نام فضا
	L/W	طول و عرض (L-W)	هندسه	نام بنا
	3.2	L: 16, W: 5	مستطیل کشیده	دهدستی

۱ معجرها، جان‌پناه‌هایی هستند که به صورت مشبک و معمولاً با استفاده از خشت و آجر ساخته می‌شوند که حداقل دید را از سمت بیرون به بنا ایجاد می‌نموده و در عین حال از طریق تخلخل‌ها، جریان باد را از خود عبور می‌دهند.

تصویر	پیش‌بام			نام فضا
	L/W	طول و عرض (L-W)	هندسه	نام بنا
	5.3 6.7 7.33 6.07	L: 13.52, W: 2.55 L: 13.81, W: 2.06 W: 1.86, L: 13.64 L: 13.86, W: 2.28	دورتادور به شکل چرخشی	طیب
	4	W: 3.25, L: 13.06	مستطیل کشیده	گلشن
	-	-	-	رشیدی
	-	-	-	نوذری
	1.61	W: 9, L: 14.50	چهار ضلعی نزدیک به مستطیل	کمندی
	-	-	-	طاهری
	-	-	مستطیل، کل مساحت بام آخر	رفیعی
	-	-	-	حسینی
	1.64 3.27 3.3	L: 7.5, 12.3, 12.10, 3.7 L: 8.25, W: 2.5	L شکل، مستطیل	جان‌نثار
	9.79	L: 11.75, W: 1.2	مستطیل	آذین
	1.67 2.6 1.35	W: 4, L: 6.7 W: 3, L: 7.8 W: 6.5, L: 8.8	U شکل	اسکافی

تصویر	پیش‌بام			نام فضا
	L/W	طول و عرض (L-W)	هندسه	نام بنا
	-	-	-	امیریه
	2.09 2.2	A: 13.2, L: 6.3 L: 11, W: 5	L شکل	هفته

اتاق‌ها اطراف حیاط مرکزی قرار دارند ولی ارتباط آن‌ها به وسیله پنجره‌های بلند و بالکن‌های بزرگ که به سمت کوچه در طبقه اول و دوم قرار دارند به‌طور کامل با خارج بسته نیست. این به دلیل استفاده از تهویه دوطرفه در اتاق‌ها برای کاهش رطوبت است. تمایز میان حیاط مرکزی این منطقه و مناطق دیگر گرم و خشک ایران اندازه، موقعیت پنجره‌ها و رواق هست (Najafabadi et al., 2006, 4).

تناسبات فضای دالان

در معماری بافت تاریخی بوشهر که به‌صورت درون‌گرا و توأمان برون‌گراست، نقش ورودی در حفظ محرمیت نسبت به دیگر عناصر معماری بافت کم‌رنگ‌تر به نظر می‌رسد (جهت حفظ محرمیت در فضاها با استفاده از کرکره‌های چوبی، حصیرهای آفتاب‌گیر و تغییر جهت پلان، ضمن دعوت از کوران باد و جلوگیری از ورود مستقیم آفتاب، جلوی دید مزاحم را می‌گیرد). ورود به‌صورت مستقیم از خیابان به دالان ورودی بنا و از عرصه عمومی به فضای نیمه‌خصوصی صورت می‌گیرد و با چرخشی ورود به حیاط و فضای خصوصی را می‌سازد (کریمی، ۱۳۹۱). تناسب دالان در تمامی بناهای مورد مطالعه‌ی تحقیق به تفکیک، در (جدول شماره ۴) آورده شده است.

۴-۱-۲- تناسبات در فضاهای نیمه‌باز در خانه‌های تاریخی بوشهر

با توجه به گرما و رطوبت زیاد در شهر بوشهر، جهت ایجاد آسایش حرارتی بیشتر و تعدیل دما، معماران سنتی، فضاهای نیمه‌باز زیادی ایجاد می‌نموده‌اند. برخی از این فضاها، برای ایجاد سلسله‌مراتب ورود به فضا و همچنین محرمیت بیشتر برای فضاهای داخلی بوده‌اند که از جمله می‌توان به دالان و رواق اشاره نمود. این فضاها که به‌عنوان پیش ورودی به فضاهای بعدی استفاده می‌شدند، جهت ایجاد کوران هوا و همچنین به‌صورت نیمه‌باز اجرا می‌شدند. از طرفی در طبقات ساختمان علاوه بر فضاهای اصلی که شامل اتاق‌ها می‌شدند، نیاز به فضاهایی بوده است که علاوه بر ارتباط با فضای بیرون و ایجاد دید و منظر برای کاربر داخل خانه در عین حفظ محرمیت خانه‌ها، جریان باد را به داخل فضای اصلی خانه مکش کنند. قبادیان در خصوص فضاهای نیمه‌باز بوشهر این‌گونه می‌نویسد: بالکن‌ها در بوشهر بزرگ‌تر از مناطق دیگر است و فضای مهمی را در ساختمان شکل می‌دهد. در فصول گرم که اغلب نیمی از سال است، برای تهویه خوب و قرارگیری در سایه، اکثر فعالیت‌های روزانه در بالکن‌ها شکل می‌گیرند (علی‌الحسابی و همکاران، ۱۳۹۱؛ قبادیان، ۱۳۸۵). اغلب ساختمان‌ها نیمه درون‌گرا هستند و

جدول ۴. تناسبات فضای دالان در خانه‌های تاریخی بندر بوشهر

نام بنا	دالان							
	دالان در طبقات				دالان در همکف			
تصویر	H/L-W	L/W	ارتفاع	طول، عرض	H/L-W	L/W	ارتفاع	طول، عرض
دهدشتی	-	-	-	-	0.69 2.25	3.23	3.90	L: 5.6, W: 1.73
طیب	-	-	-	-	1.18 1.01	1.16	3.66	W: 3.1, L: 3.62
گلشن	-	-	-	-	-	-	-	-
رشیدی	1.18, 1.95 2.22, 1.02	1.65 2.17	4.10	L: 3.46, W: 2.10 W: 1.84, L: 4.00	-	-	-	-
نوذری	-	-	-	-	0.54, 1.06 3.36, 1.06	3.7 3.15	4	L: 7.4, W: 2.00 W: 1.19, L: 3.75
کمندی	-	-	-	-	0.55, 2.4 0.62, 2.25	4.33 3.62	3.60	L: 6.5, W: 1.5 L: 5.8, W: 1.6
طاهری	-	-	-	-	0.62, 1.57 0.48, 2.10 0.78, 1.44	2.52 4.32 1.85	4.53 3.90 3.90	شمال شرق بالا
								شمال غرب بالا
								L: 5, B: 2.7
								L: 8 W: 1.85
								L: 7.24, W: 2.87
رفیعی	2.06 1.43	1.43	3.3	W: 1.6, L: 2.3	2.69, 1.29	2.07	3.5	W: 1.3, L: 2.7
حسینی	-	-	-	-	-	-	-	-
جان‌نثار	-	-	-	-	2, 0.89	2.23	4.2	W: 2.1, L: 4.7
آذین	-	-	-	-	-	-	-	-
اسکافی	-	-	-	-	-	-	-	-
امیریه	-	-	-	-	0.37, 1.44	3.84	3.6	L: 9.6, W: 2.5
هفته	-	-	-	-	-	-	-	-

تناسبات فضای رواق

رواق‌ها فضاهای نیمه‌بازی هستند که در طبقه‌ی همکف بناها و اغلب در لبه‌های حیاط مرکزی، به‌عنوان یک واسط فضایی در سلسله‌مراتب دسترسی از فضاهای باز به فضاهای کاملاً بسته مورد استفاده قرار می‌گرفتند. این رواق‌ها عمدتاً توسط ستون‌هایی تعریف می‌شوند و در بسیاری از موارد در جبهه‌هایی که بیش‌تر در معرض تابش بوده‌اند در فاصله‌ی بین ستون‌ها در تراز زیر سقف، تابش بندهایی نصب می‌شده است. کف رواق‌ها ممکن است هم‌سطح با کف حیاط‌ها و یا

توسط چند پله، بالاتر از سطح آن‌ها قرار گیرند. در برخی از بناها همچون عمارت امیریه و طاهری این فضا علاوه بر قرارگیری در جبهه‌های اطراف حیاط مرکزی، در بیرون بنا نیز قرار می‌گرفته است که علاوه بر ایجاد پیش ورودی برای ساختمان، محل عبور عابر پیاده در سایه، بوده است. تناسبات رواق در بناهای مورد مطالعه‌ی تحقیق به تفکیک، در [جدول شماره ۵](#) آورده شده است.

جدول ۵. تناسبات فضاهای نیمه‌باز رواق در خانه‌های تاریخی بندر بوشهر

رواق									نام بنا	نام فضا
داخلی					خارجی					
هندسه	H/L-W	L/W	ارتفاع	طول، عرض	H/L-W	L/W	ارتفاع	طول، عرض		
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	دهدشتی
شکل O	0.31, 1.65 0.3, 2.04 0.3, 2.26 0.3, 1.85	5.3 6.7 7.33 6.07	4.21	L: 13.52, W: 2.55 L: 13.81, W: 2.06 L: 1.86, W: 13.64 L: 13.86, W: 2.28	-	-	-	-	-	طیب
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	گلشن
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	رشیدی
مستطیل	0.53, 1.77	3.33	4.25	L: 8, W: 2.4	-	-	-	-	-	نوذری
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	کمندی
-	-	-	-	-	0.34, 1.85	5.44	5.55	L: 16.34, W: 3	-	طاهری
مستطیل	0.56, 1.65	2.91	3.8	L: 6.7, W: 2.3	-	-	-	-	-	رفیعی
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	حسینی
مستطیل	1.41, 0.23	6.05	3.6	W: 2.55, L: 15.45	-	-	-	-	-	جان‌نثار
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	آذین
مستطیل کشیده	0.22, 1.75	7.80	2.87	L: 12.8, W: 1.64	-	-	-	-	-	اسکافی
مستطیل به صورت U	0.25, 0.26, 0.34 1.97	7.84 7.54 5.68	3.6	L ₁ : 14.35, L ₂ : 13.8, L ₃ : 10.40 W: 1.83	0.2, 1.84	9.38	4.90	L: 24.85, W: 2.65	-	امیریه
شکل O	0.19, 0.19, 0.28, 0.27 1.4	7.22 7.32 4.90 5.16	3.1	L ₁ : 15.9, L ₂ : 16.1, L ₃ : 10.8, L ₄ : 11.37 W: 2.2	-	-	-	-	-	هفته

تناسبات فضای شناسیر

شناسیل یک رواق خاص است که بسیاری از فعالیت‌های روزانه در آن انجام می‌شود و برای ایجاد فضای نشیمن بزرگ و وسیع است. به دلیل تراکم بالا و کوچه‌های باریک، جابجایی هوا با مشکل انجام می‌شود، شناسیرها به فضاهای داخلی متصل می‌شوند و حیاط مرکزی به عنوان دودکش عمل می‌کند (معماریان، ۱۳۷۳، ۱۰۰-۱۰۱). در دسته‌بندی شناسیرها، می‌توان عوامل مختلفی از جمله محل قرارگیری، گونه‌های متفاوت فرمی و شکلی، ساختار و سازه‌ی متفاوت آن‌ها، تزیینات متنوع و همچنین کارکردهایی که از شناسیرها انتظار می‌رفته است را در تنوع آن‌ها،

تأثیرگذار دانست. شناسیرهای بوشهر، دارای ویژگی‌ها و شاخصه‌هایی هستند که آن را بومی و مختص این منطقه، کرده است به طوری که بسیار متمایز از شناسیرهای سایر کشورهای دارای عنصر شناسیر و مشربیه به کاررفته گرفته شده‌اند. به صورت کلی می‌توان چنین گفت که شناسیر در اصل عنصری وارداتی به معماری بندر بوشهر است؛ اما متناسب با فرهنگ و اقلیم این کشور تغییر یافته و هویت جدیدی، پیدا کرده است (کاکای زاده و همکاران، ۱۴۰۰). تناسب این فضا در تمام بناهای مورد بررسی این تحقیق، در (جدول شماره ۶) آورده شده است.

جدول ۶. تناسبات فضای شناسی در خانه‌های تاریخی بندر بوشهر

نام بنا	شناسی										
	خارجی					داخلی					
	H/L-W	L/W	ارتفاع	عرض	طول	H/L-W	L/W	ارتفاع	عرض	طول	
دهدشتی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
طیب	3, 0.13, 0.12	22.71, 24.67	3	1	22.71, 24.67	-	-	-	-	-	
گلشن	-	-	-	-	-	-	13.8, 13.88, 14.8	-	0.9	12.45, 12.50, 13.35	
رشیدی	-	-	-	-	-	-	9.51, 7.77, 10.3, 8.04	-	0.92	8.75, 7.15, 9.50, 7.4	
نوذری	U شکل، مستطیل کشیده	0.23, 3.13	13.52	3.13	1.00	13.52	0.26, 0.36, 0.29	9.51	3.05	0.85	11.46, 8.56, 10.52
کمندی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
طاهری	مستطیل کشیده U شکل	3	26.1	3	1	26.1	-	9.51, 10.34, 16	-	1	9.51, 10.34, 16
رفیعی	U شکل	-	-	-	-	-	-	9.82, 8.11, 9.57	-	0.85	8.35, 6.9, 8.14
حسینی	ال شکل	-	-	-	-	-	-	10.22, 9.36	-	0.88	9, 8.24
جان‌نثار	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
آدین	مثلثی	0.33, 3.41	10.1	3.41	1	10.1	-	-	-	a:2, b:2.62, c:1.67	
اسکافی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
امیریه	مستطیل کشیده	0.53, 3.33	6.25	4	1.2	7.5	-	-	-	-	-
هفته	مستطیل کشیده	0.1, 2.82	27.1	2.6	0.92	25	-	-	-	-	-

تناسبات فضای طارمه

اصلی‌ترین کارکرد طارمه، فضای نشیمن موقت فصلی است (معماریان، ۱۳۷۳، ۹۶). علاوه بر این کارکردهای دیگری نیز از جمله جذب حداکثر باد و کمک به تهویه طبیعی، سایه‌اندازی، تأمین دسترسی، استراحت و خوابیدن شبانه در فصول گرم، دارد (رنجیر و همکاران، ۱۳۸۹). اندازه فضای طارمه برحسب نیاز و ابعاد خانه متفاوت است و حداقل عرض

آن برابر با راه‌پله‌ی دوطرفه یا گرد است. طارمه به اشکال مختلف ساخته می‌شود و شکل ساده آن مستطیل است که اغلب بسیار شبیه به مربع و بیشتر اوقات مستطیل بلند است. یکی از زیباترین طارمه‌های با فرم پیچیده، ساختمان امیریه با ترکیبی از دو طارمه دوزنقه‌ای شکل است که یک طارمه مستطیل شکل را به هم پیوند می‌دهد (Bemanian & Moradchelleh, 2011). تناسبات طارمه در سایر بناهای مورد بررسی در (جدول شماره ۷) آورده شده است.

جدول ۷. تناسبات فضاهای طارمه در خانه‌های تاریخی بندر

نام بنا	طارمه								
	داخلی				خارجی				
	تصویر	H/L-W	L/W	ارتفاع	ابعاد	H/L-W	L/W	ارتفاع	ابعاد
دهدشتی	مستطیل	0.93, 1.25	1.33	4.00	L: 4.27, W: 3.20	-	-	-	-
طبیب	-	-	-	-	-	-	-	-	-
گلشن	مربع-مستطیل	0.6, 1.09	1.82	3.55	L: 5.90, W: 3.24	-	-	-	-
رشیدی	-	-	-	-	-	-	-	-	-
نوذری	مستطیل کشیده	0.25, 1.78	6.95	4.30	L: 16.75, W: 2.41	0.31 2.25	7.2	4.30	L: 13.77, W: 1.91
کمندی	-	-	-	-	-	-	-	-	-
طاهری	-	-	-	-	-	0.23 1.3	5.44	3.90	L: 16.34, W: 3
رفیعی	مستطیل کشیده	0.51, 2.04	3.95	4.7	L: 9.1, W: 2.3	-	-	-	-
حسینی	-	-	-	-	-	-	-	-	-
جان‌نثار	-	0.94, 0.97	1.02	3.7	L: 3.9, W: 3.8	0.53, 1.45	3.37	3.7	L: 6.9, W: 2.55
آذین	-	-	-	-	-	0.89, 4.8	5.37	3.85	L: 4.3, W: 0.8
اسکافی	-	0.52, 2.62	5	4.2	L: 8, W: 1.6	-	-	-	-
امیریه	دوزنقه شکل U	0.28 0.29 0.38 2.18	7.84, 7.54, 5.68	4	L: 14.35, 13.8, 10.40 W: 1.83	-	-	4	A: 5.35, B: 6.9, 4.16, 8.6 A: 5.69, 7.54, 4.2, 10.3
هفته	شکل O	0.21, 0.22, 0.33, 0.32, 1.63	7.22, 7.31, 4.90, 5.17	3.6	L: 15.9, L: 16.1, L: 10.8, L: 11.37 W: 2.2	-	-	-	-

۴-۲- یافته‌ها

با توجه به این که بوشهر به صورت شبه‌جزیره است، بادهای گوناگون را در جهات مختلف دریافت می‌کند. بادهای غالب مطلوب در فصل تابستان به سمت شمال و شمال غربی است. علاوه بر این در بخش غربی دماغه‌ی مثلثی شکل بندر بوشهر، جهات غربی نیز مفید واقع می‌شود؛ زیرا باد خنک دریا را از سمت غرب وارد فضا کرده و در کاهش دما و رطوبت مفید واقع خواهد شد (ناصری، ۱۴۰۲، ۸۴-۸۳). از نظر هواشناسی، شرایط هوای مناسب برای نسیم دریا، زمانی است که بادهای مقیاس همدیدی ضعیف و روزها گرم هستند، از این رو این پدیده در فصل گرم بیشتر رخ می‌دهد (شمسی‌پور و همکاران، ۱۳۹۱؛ زمانیان، ۱۳۷۷)؛ بنابراین وجود فضاهای باز و نیمه‌باز به صورت متعدد جهت استفاده از نسیم دریا در

فصول گرم سال، در جهات مذکور، در تمامی بناهای موردبررسی، دیده می‌شود. از طرفی تناسبات فضاهای به‌گونه‌ای تنظیم شده‌اند که افزایش سرعت باد و استفاده‌ی حداکثری از آن را موجب شوند.

بررسی (جدول ۲ تا ۷) نشان می‌دهد که در ارزیابی نسبت طول به عرض هیچ‌یک از فضاهای باز و نیمه‌باز تناسبات طولی و یا نظام تناسباتی خاصی، به کار گرفته نشده است. پیرامون فضای حیاط، نکته‌ی حائز اهمیت این است که در اغلب نمونه‌های موردبررسی، هندسه‌ی مربع و نزدیک به مربع دیده می‌شود و در برخی از موارد که فرم مستطیل وجود دارد نسبت تناسباتی ۱ تا ۱/۵۶، بوده اما بیشتر نمونه‌ها در بازه-ی ۱ تا ۱/۲ قرار گرفته و این به معنی گرایش بیشتر به سمت مربع است. بین این نسبت‌های طولی و عرضی حیاط، الگوی

تناسباتی رایج در سایر نقاط ایران، رعایت نشده است و نسبت طول و عرض به ارتفاع این فضاها نشان می‌دهد که در اکثر نمونه‌ها عرض فضای طارمه و رواق زیاد و تقریباً نزدیک به ۳ است هم‌چنین به لحاظ ارتفاعی، رواق‌ها، کم ارتفاع‌تر از طارمه‌ها هستند.

بررسی تناسباتی طارمه‌ها که همان رواق‌هایی‌اند که در طبقات بالاتر قرار گرفتند؛ نشان از آن دارد که اغلب به‌صورت مستطیل کشیده و در یکی از جبهه‌های ساختمان یا رو به حیاط مرکزی و یا روبه‌دريا، قرار می‌گرفتند. نکته‌ی حائز اهمیت در بررسی رواق و طارمه این است که نسبت ارتفاعی در طارمه‌ها بیش‌تر از رواق‌ها است و آن را می‌توان نشأت گرفته از این دانست که در بوشهر به دلیل گرم بودن شدید هوا و در پی آن انتقال زیاد گرما به سطح بام طبقات بالاتر، طبقات بالاتر را با ارتفاع بیش‌تری می‌ساختند که گرما به دلیل چگالی کم‌تر در ارتفاع بالاتر بماند و ارتفاع مفید فضای زیستی انسان که زیر ۲ متر است، کمتر در معرض گرما قرار بگیرد. در این فضاها نیز اثری از تناسبات طلایی و یا نسبت‌های عددی رایج در سایر نقاط ایران، دیده نمی‌شود.

بررسی (جدول شماره ۶) نشان می‌دهد که هندسه‌ی استفاده‌شده در شناسیرهای اطراف حیاط مرکزی، غالباً به‌صورت U شکل است و در مواردی هم به‌صورت خطی و یا O شکل، کاربرد داشته است. در شناسیرهای روبه‌دريا و در نمای بیرونی بنا نیز، معمولاً شناسیرها به‌صورت خطی بوده و هندسه مستطیل شکل بسیار کشیده به‌اندازه‌ی کل عرض بنا را داشته‌اند. در ارزیابی نسبت طول و عرض و ارتفاع این فضاها، استفاده از الگوی تناسباتی رایجی مدنظر معماران و سازندگان این بناها نبوده است و بیشتر از هندسه‌ی عرض خود زمین پیروی می‌نموده‌اند و در ارتفاع نیز به دلیل ایجاد تابش‌بند در بخش فوقانی آن، ارتفاعی کوتاه‌تر از سقف همان طبقه، داشته‌اند. عرض شناسیرها به‌جز دو نمونه، کمتر از یک است و بدین دلیل بوده است که بدنه‌ی شناسیرها غالباً پوشیده بوده و با کرکره‌هایی سایه‌اندازی می‌شده‌اند؛ بنابراین نیاز به ایجاد عمق بیش‌تر جهت سایه‌اندازی وجود نداشته است و از آنجا که یک از کاربردهای آن جهت ایجاد کوران باد بوده است با

رایج عددی در همه‌ی نمونه‌ها مدنظر قرار داده نشده است اما همان‌گونه که ذکر شد، تناسبات هندسی این فضاها نزدیک به مربع، هستند. پیرامون ارتفاع بدنه‌های مختلف حیاط مرکزی و ارتباط آن با طول و عرض حیاط (ضلع عمود بر ارتفاع)، نیز تناسبات رایج در سایر مناطق ایران (همانند تناسبات طلایی و یا نسبت‌های رند عددی) رعایت نشده است اما نکته‌ی چشمگیر آن است که نسبت ارتفاع به عرض یا طول بین ۰/۵۵ تا ۱/۲۸ متغیر است اما در بیشتر نمونه‌ها این نسبت عددی نزدیک به ۰/۹ تا ۱/۱ است؛ این نشان‌دهنده‌ی آن است که با افزایش ارتفاع ساختمان، طول و عرض حیاط مرکزی، نیز افزایش می‌یافته است که شاید بتوان این‌گونه بیان نمود که افزایش ارتفاع سبب سایه‌اندازی بر سطح بیش‌تری از محوطه-ی حیاط و کاهش دمای آن می‌شود. هم‌چنین این تناسبات، سبب ایجاد خاصیت دودکشی برای محوطه حیاط شده و گرمای هوا از این طریق به سمت بالا صعود می‌کند. بررسی (جدول شماره ۳) پیرامون پیش‌بام‌ها نشان می‌دهد که هندسه و تناسبات رایجی در نمونه‌های متفاوت پیش‌بام، مدنظر معماران بنا قرار داده نشده است و بنا به نیاز صاحب‌خانه، در آخرین طبقه‌ی بنا، فضای پیش‌بام جهت خوابیدن در فضای آزاد در فصول خنک‌تر، ایجاد می‌شده است. بررسی دالان‌ها نشان از آن دارد که در خانه‌های تاریخی بوشهر، عرض دالان کمی بیش‌تر از خانه‌های تاریخی سایر شهرها است به‌ترتیبی که در برخی خانه‌ها این عرض به عدد ۳ می‌رسد. نسبت طول به عرض این فضا نیز از تناسبات خاص هم‌چنین نسبت‌های عددی رند و یا طلایی پیروی نمی‌کند.

رواق و طارمه دو فضای نیمه‌باز اصلی بافت تاریخی بوشهر هستند که در برخی از بناها در داخل، برخی در خارج و تعدادی هم در هر دو سمت، وجود داشته‌اند. رواق‌های خارجی در طبقه همکف و با تناسبات مستطیل کشیده وجود دارند و رواق‌های داخلی در اطراف حیاط مرکزی و اغلب به‌صورت U شکل بوده و در برخی موارد به‌صورت مستطیل کشیده و در یک جبهه قرار می‌گرفتند و فضای واسطی را با ایجاد سایه جهت رسیدن به فضای اصلی، ایجاد می‌نموده‌اند. در بررسی تناسبات این فضاها نیز هیچ‌یک از نسبت‌های

عرض کم ساخته می‌شده که سرعت جریان باد را بیش‌تر نمایند.

یافته‌های حاصل از بررسی تناسبات فضاهای باز و نیمه‌باز در (جدول شماره ۸) به تفکیک جمع‌بندی شده‌اند. بررسی‌ها در این تحقیق نشان داد که به نظر می‌رسد در فضاهای باز و نیمه‌باز خانه‌های تاریخی بوشهر، از تناسبات رایج در سایر مناطق ایران همانند تناسبات طلایی، نسبت‌های عددی رند، پیروی نشده است و شاید بتوان این نکته را متأثر از مجموعه‌ای از عوامل دانست که در ادامه بدان اشاره شده است. یکی از مسائلی که سبب ساخت فضاها با ابعاد و تناسبات خاص در سایر مناطق ایران می‌شده است استفاده از مصالحی همچون خشت و با پیمون مشخص بوده است اما در بوشهر مصالح مصرفی جهت ساخت بناها سنگ گسار بوده که به‌صورت ارگانیک بوده است و قواره‌ی هیچ‌یک از دو قطعه آن، هم‌اندازه نبوده است. نکته‌ی دیگر اینکه در بوشهر به دلیل محدود بودن محدوده‌ی بافت تاریخی و قرارگیری در دماغه‌ی مثلثی شکل روبه‌دریا و همچنین ارتباط با خشکی فقط از یک سمت، محدودیت استفاده از زمین و کوچک‌تر بودن زمین قطعاً مسکونی نسبت به سایر خانه‌های تاریخی ایران، وجود داشته است. از طرفی نیاز افراد خانواده، تأمین

فضاهای متعددی را می‌طلبد است که طراحی در طبقات، پاسخ مناسبی به آن بوده است. به دلیل امکان واردات چوب چندان به‌عنوان تیرهای چوبی سازه‌ی سقف، امکان ایجاد سقف تخت و ساختمان‌های طبقاتی وجود داشته است؛ بنابراین سهم ساختمان‌ها در سطح کم و در ارتفاع زیاد و تراکم ارتفاعی نسبت به تراکم سطحی برتری می‌یابد. همچنین شرایط نامطلوب اقلیمی، ایجاب می‌کرده است که بناها و خانه‌ها را به گونه‌ای در کنار یکدیگر قرار دهند که کوچه‌ها و معابر بین آن‌ها پریچ‌وخم و باریک باشند تا کوران بیشتری ایجاد کنند. مجموعه‌ی این عوامل سبب می‌شده است تا قطعات زمین جهت ساخت خانه‌ها، با اشکال هندسی نامنتظمی به دست آید که همین موضوع تأثیر زیادی بر شکل‌گیری تناسبات فضاهای متفاوت در خانه‌ها داشته است. از طرفی نکته‌ی حائز اهمیت در ایجاد تناسبات ریز فضاهای باز و نیمه‌باز در خانه‌ها، ایجاد امکان شرایطی جهت دریافت حداکثر سایه و کوران هوا بوده است به همین ترتیب فضاهای نیمه‌باز بیشتر به سمت اشکال هندسی کشیده‌تر، با عرض کم و ارتفاع زیاد، پیش رفتند.

جدول ۸. هندسه و تناسبات در فضاهای باز و نیمه‌باز خانه‌های تاریخی شهر بوشهر

نوع فضا	نام فضا	هندسه غالب	نسبت تناسباتی طولی و عرضی	نسبت تناسباتی ارتفاعی	توضیحات
فضاهای باز	حیات	مربع و مستطیل مایا به مربع	1 تا 1.56	0.55 تا 1.86	در اکثر نمونه‌ها، تناسبات رو به مربع گرایش می‌یابد
	پیش‌بام	متفاوت	1.35 - 9.79	به‌صورت روباز و اکثر در جداره‌ها بدون تناسبات ارتفاعی هستند	کاملاً متغیر و از هیچ نسبت ارتفاعی پیروی نمی‌کنند و متناسب با ابعاد زمین و نیاز خانواده متغیر بوده است.
فضاهای نیمه‌باز	دالان	مستطیل	همکف: 1.16 تا 4.33 طبقات: 1.02 تا 2.06	همکف: 0.37 تا 1.29 0.89 تا 2.69 طبقات: 1.43 تا 2.17 1.18 تا 1.43	عرض دالان‌ها نسبتاً زیاد
	رواق	مستطیل کشیده و به‌صورت U	داخلی: متغیر از 5.5 تا 9.38 2.91 تا 7.84	رواق خارجی: حدود 5 رواق داخلی: حدود 4	در بررسی تناسبات این فضاها نیز هیچ‌یک از نسبت‌های تناسباتی رعایت نشده است و نسبت طول و عرض به ارتفاع این فضاها نشان می‌دهد که در اکثر نمونه‌ها عرض فضا زیاد و تقریباً نزدیک به ۳ است. ارتفاع رواق خارجی نزدیک به ۵ و بیشتر از رواق داخلی

نوع فضا	نام فضا	هندسه غالب	نسبت تناسباتی طولی و عرضی	نسبت تناسباتی ارتفاعی	توضیحات
					با میانگین حدود ۴ است. نسبت ارتفاعی در طارمه‌ها بیش‌تر از رواق‌ها است
	شناشیر	بیرونی مستطیل بسیار کشیده و داخلی U شکل	داخلی: 7.77-16 خارجی: 6.25 تا 27.1	داخلی: 0.3 تا 0.8 خارجی: 1.3 تا 4.8 خارجی: 0.1 تا 0.5 خارجی: 2.82 تا 3.41	نسبت طول به عرض در هر دو نمونه از شناشیرها نشان‌دهنده‌ی اختلاف زیاد اندازه طول و عرض است. نسبت ارتفاعی در نمونه‌های داخلی فقط در چند نمونه دارای سقف وجود داد که آن‌هم حدود ۰,۲ است.
	طارمه	مستطیل کشیده	خارجی: 5.37-7.2 داخلی: 1.35 تا 7.84	خارجی: 0.23 تا 0.89 خارجی: 1.3 تا 4.8 داخلی: 0.21 تا 0.94 داخلی: 0.94 تا 2.62	در طارمه‌های داخلی نسبت غالب در اکثر ۵,۵ است

۵- نتیجه گیری

تحقیقات پیشین نشان داده است که تناسب در معماری تاریخی بسیاری از اقلیم‌ها و مناطق ایران، نقش اساسی داشته است. بررسی‌ها در این تحقیق، نشان داد که در خانه‌های تاریخی بوشهر، تناسب به‌گونه‌ای متفاوت از سایر مناطق ایران، در شکل‌گیری خانه‌های تاریخی نقش داشته و از الگوهای رایج مانند تناسب طلایی و یا تناسب عددی رند بکار گرفته شده در سایر مناطق ایران، بهره‌ای گرفته نشده است. نکته‌ی قابل‌تأمل در این تحقیق این است که علی‌رغم وجود مسائل زیبایی‌شناسی در اصول هندسی و تناسباتی معماری ایرانی، برخی از عوامل همانند مسائل اقلیمی، در مناطقی با اقلیم گرم و مرطوب، بر شکل‌گیری بناها تأثیر بیشتری داشته‌اند. از آنجاکه یکی از مهم‌ترین کاربردهای فضاهای باز و نیمه‌باز خانه‌های تاریخی، تعدیل شرایط آسایش حرارتی بوده است؛ این‌گونه می‌توان بیان نمود که تناسب بکار گرفته شده در این فضاها تا حد بسیاری منحصر به اقلیم منطقه است. بررسی‌های یافته‌های حاصل از هندسه، اعداد و اندازه‌های استخراج شده، نشان می‌دهد هر یک از فضاهای باز و نیمه‌باز دارای هندسه‌ی تناسباتی مشابهی در تمام نمونه‌های موردبررسی بوده‌اند. فضای حیاط دارای هندسه مربع و یا نزدیک به آن، با نسبت ارتفاعی زیاد و عرض دالان‌ها، رواق‌ها و طارمه‌ها زیاد و تقریباً نزدیک به ۳ است که جهت ایجاد عمق بیشتر سایه‌اندازی است. هندسه‌ی غالب

فضاهای نیمه‌باز مانند شناشیر، دالان رواق طارمه، مستطیل کشیده و ارتفاع آن‌ها زیاد و نزدیک به عدد ۴ است که جهت انتقال گرما به بالا بوده است. عرض شناشیرها نیز غالباً یک و یا کمتر از یک است که به دلیل افزایش سرعت جریان باد بوده است. در مجموع با توجه به آنچه بررسی شد، شاید بتوان مهم‌ترین عامل را در تنظیم ابعاد و اندازه‌ها و نسبت‌های تناسباتی در فضاهای باز و نیمه‌باز بوشهر را عامل اقلیمی در جهت افزایش میزان سایه‌اندازی و افزایش کوران باد دانست. در انتها با توجه به بررسی‌های به‌عمل آمده می‌توان خلأ پژوهشی در این زمینه را بررسی تناسب فضاهای بسته در خانه‌های تاریخی و یا سایر ساختمان‌ها با کاربری‌های دیگر، معرفی نمود که پرداختن به این مباحث به پژوهشگران علاقه‌مند در این حوزه توصیه می‌شود.

۶- پی‌نوشت

۱- تناسب یک اصل مرکزی تئوری معماری و ارتباط مهم بین ریاضیات و هنر است. این اثر بصری روابط اشیاء و فضاهای مختلف است که یک ساختار را با یکدیگر و با کل تشکیل می‌دهند. این روابط اغلب توسط مضربی از یک واحد طول استاندارد که به‌عنوان «مودول» شناخته می‌شود، اداره می‌شوند.

۲- به لحاظ فیزیکی، فضای باز به فضایی گفته می‌شود که فاقد پوشش سقف است و جداره‌ها نیز در صورت وجود

- بمانیان، محمدرضا، اخوت، هانیه، و بقایی، پرهام. (۱۳۸۹). کاربرد هندسه و تناسب در معماری. تهران: طحان.

<https://rayanbook.com/b/55433/>

- بمانیان، محمدرضا. (۱۳۸۱). مقدمه‌ای بر نقش و کاربرد پیمون در معماری ایرانی. مدرس هنر، ۱(۱)، ۱۰-۱.

<https://ensani.ir/fa/article/34944/>

- بیات، زبیده، و حاج‌آقا بابائی، ندا. (۱۳۹۲). تعیین ابعاد بهینه حیاط در خانه‌های حیاط مرکزی کاشان. دومین همایش ملی اقلیم، ساختمان و بهینه‌سازی مصرف انرژی، اصفهان: سازمان بهره‌وری انرژی.

<https://civilica.com/doc/215887/>

- پاسیان خمیری، رضا، رجبعلی، حسن، و فرخزاد، محمد. (۱۳۹۶). سیر دگرگونی فضای بسته، فضای سرپوشیده و فضای باز در خانه‌های تاریخی گرگان از دوره قاجاریه تا پهلوی اول. مرمت و معماری ایران، ۷(۱۳)، ۹۱-۱۰۶.

<http://ensani.ir/fa/article/477548/>

- جمالی، رحیم. (۱۳۷۹). بافت قدیم شهر بندری بوشهر. دانش جغرافیا، ۲(۱)، ۱۶-۱۳.

<https://elmnet.ir/doc/1831137-5141>

- جمالی، رحیم. (۱۳۸۱). شناسنامه‌ی شهرهای استان بوشهر. تهران: قلم آشنا.

- جوادی نوده، مهسا، شاهچراغی، آزاده، و عندلیب، علیرضا. (۱۴۰۱). بررسی تناسبات طلایی و اصول هندسی برگرفته از طبیعت در اجزای کالبدی خانه‌های تاریخی (مطالعه‌ی موردی: خانه‌های قاجاری اردبیل). باغ نظر، ۱۹(۱۱۰)، ۴۸-۳۵.

<https://doi.org/10.22034/bagh.2022.295674.4973>

از تمامی جهات این فضاها را مسدود نمی‌نماید (پاسیان خمیری و همکاران، ۱۳۹۶).

۳- نیمه‌باز بودن یک مفهوم کمی (نصف کالبد باز، نصف آن بسته) نبوده بلکه مفهومی کیفی است و منظور از آن، حسی از نیمه‌باز بودن است. کالبد فضای نیمه‌باز یک کل متشکل از مفاهیم هم باز و هم‌بسته، بینایی، وحدت اضداد (باز و بسته)، انتقال، احساس نیمه محصوریت، نیم خلوتی، نیمه عمومی و جو نیمه سازگار با نیازهای روانی و فرهنگی و اجتماعی است (زرکش، ۱۳۹۰).

۷- منابع

- افشاری، محسن، گداغلی، قاسم، و اسدی، زهرا. (۱۴۰۱). واکاوی مزاج خانه‌های تاریخی بوشهر با تأکید بر تأثیرات محیط بر مزاج فضا. توسعه پایدار شهری، ۳(۹)، ۲۲-۱.

<https://doi.org/10.22034/usd.2023.702399>

- آزادی‌فر، ارسلان، عمرانی‌پور، علی، مسعودی‌نژاد، مصطفی، و وفامهر، محسن. (۱۴۰۰). بازخوانی هندسه و تناسبات حیاط مرکزی در دستیابی به نور مناسب روز در خانه‌های تاریخی قاجاری کاشان. معماری و شهر پایدار، ۹(۱)، ۹۵-۷۷.

https://jsaud.sru.ac.ir/article_1522.html

- بحرانی، حمیدرضا، و سپهری اهرمی، آزاده. (۱۳۹۷). بازشناسی و تدقیق علت وجودی و نقش کارکردی شناسیر در بافت تاریخی بوشهر. باغ نظر، ۱۵(۵۸)، ۸۸-۷۷.

https://www.bagh-sj.com/article_59579.html

- بلائی اسکویی، آریتا، و شکری، راضیه. (۱۴۰۰). بررسی تناسبات حیاط خانه‌های قاجاریه کاشان. معماری سبز، ۷(۱)، ۲۳-۴۹، ۴۳.

https://shij.ir/greenarchitecture/upload/greenarchitecture/Content/000316_11/03-GAr-No23-Vol01-76789-E1.pdf

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1351911>

• سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و استان بوشهر. (۱۴۰۰). *آرشیو تصاویر و نقشه‌های خانه‌های تاریخی بندر بوشهر. بوشهر.*

• شمسی‌پور، علی‌اکبر، زارع، سمیه، و رئیس، رضا (۱۳۹۱). سازوکار شکل‌گیری نسیم دریا در سواحل شمالی خلیج فارس. *مجموعه مقالات هشتمین همایش ملی خلیج فارس. ۴۶۲-۴۴۳.*

<https://www.sid.ir/paper/881287/fa>

• صالحی‌پور، علی. اعتصام، ایرج، و مفیدی شمیرانی، سید مجید. (۱۳۹۹). بازشناسی ساختار فضای باز حیاط و تعامل آن با جداره‌های شفاف در خانه‌های تاریخی شهر اردبیل. *اندیشه‌ی معماری، ۴ (۷)، ۲۲۰-۲۰۲.*

<https://doi.org/10.30479/at.2020.11149.1259>

• علی‌الحسابی، مهران. حسینی، سید باقر، و نسبی، فاطمه. (۱۳۹۱). تحلیل کیفیت بصری فضای مسکونی با توجه به قابلیت و میزان دید، نمونه موردی: خانه‌های بافت قدیم بوشهر. *انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، ۳ (۱)، ۸۳-۶۹.*

<https://doi.org/10.30475/isau.2013.61956>

• عطاریان، کوروش. مؤمنی، کوروش، و مسعودی، زهره. (۱۳۹۴). بررسی تناسبات حیاط مساجد دوره صفویه اصفهان. *مطالعات تطبیقی هنر، ۵ (۱۰)، ۸۱-۶۷.*

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23453842.1394.5.10.3.7>

• عمرانی‌پور، علی. (۱۳۸۴). *هنر و معماری اسلامی ایران، یادنامه استاد دکتر لطیف ابوالقاسمی. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری، وزارت مسکن و شهرسازی سازمان عمران و بهسازی شهری.*

<https://www.gisoom.com/book/1334131>

• فرشچی، حمیدرضا، و مجیدی، مرتضی. (۱۴۰۰). بررسی نظام معماری و تناسبات هندسی حیاط مرکزی

• حمیدی، سید جعفر. (۱۳۸۰). *فرهنگ‌نامه‌ی بوشهر. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. سازمان چاپ و انتشارات.*

<https://www.gisoom.com/book/11615231>

• دهخدا، علی‌اکبر، شهیدی، سید جعفر، و معین، محمد. (۱۳۶۴). *لغتنامه دهخدا (شماره مسلسل ۱۰): مقدمه. تهران: دانشگاه تهران، سازمان لغتنامه دهخدا.*

• رسایی کشوک، سام. (۱۳۸۴). *شکوه بوشهر. بوشهر: انتشارات شروع.*

<https://www.adinehbook.com/gp/product/9647950950>

• رنجبر، احسان، پورجعفر، محمدرضا، و خلیجی، کیوان. (۱۳۸۹). خلاقیت‌های طراحی اقلیمی متناسب با جریان باد در بافت قدیم بوشهر. *باغ نظر، ۷ (۱۳)، ۳۴-۱۷.*

https://www.bagh-sj.com/article_23.html

• زرکش، افسانه. (۱۳۹۰). مفهوم فضای نیمه‌باز در معماری. *کتاب ماه هنر، ۱۵۵، ۱۰۱-۹۲.*

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/753338>

• زرین، لیلا، مفیدی شمیرانی، سید مجید، و طاهباز، منصوره. (۱۴۰۱). الگوهای معماری پایدار مسکن بومی اقلیم گرم و خشک و سرد با معیار تناسبات کالبدی (نمونه موردی: میان اقلیم BW و DS). *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۲ (۲)، ۷۷۳-۷۵۷.*

<https://doi.org/10.22034/jgeoq.2022.321289.3499>

• زمانیان، محمدتقی. (۱۳۷۷). *باد در سواحل ایران. تهران: سازمان هواشناسی کشور.*

• زینلیان، نفیسه، و اخوت، هانیه. (۱۳۹۶). ساختارشناسی حیاط در خانه‌های قجری اقلیم گرم و خشک و گرم-مرطوب با تمرکز بر گونه «حیاط مرکزی» (مطالعه موردی: خانه‌های یزد و دزفول). *نشریه شهر ایرانی اسلامی، ۳۰ (۸)، ۳۰-۱۵.*

مطالعه موردی محله البستکیه شهر دبی. هویت شهر، ۶ (۱۱). ۸۵-۹۶

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.17359562.1391.6.11.8.5>

• کولیوند، علی. (۱۳۸۱). ویژگی‌های فضایی کالبدی بافت قدیم بوشهر. آبادی، ۳۶، ۵۷-۶۰.

https://www.mrud.ir/Portals/0/%D9%85%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86%D8%AA%20%D9%85%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1%DB%8C%20%D9%88%20%D8%B4%D9%87%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D8%B2%DB%8C/Library/Abadi_36/057-060.pdf?ver=bmNfewdj3CW475VwY0tZkA%3d%3d

• مفتخر، زهرا، مؤمنی، کورش، و دیده‌بان محمد. (۱۴۰۰). تناسبات حیاط خانه‌های سنتی شهر بهبهان (دوره قاجار و پهلوی اول). پژوهش‌های معماری اسلامی، ۹ (۳۱)، ۸۴-۶۱.

<http://dx.doi.org/10.52547/jria.9.2.61>

• معماریان، غلامحسین، (۱۳۷۳). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی، گونه‌شناسی درون‌گرا. تهران: انتشارات سروش دانش.

<http://library.aui.ac.ir/DL/SPortal/Books/ShowSP.aspx?DC=29261>

• معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۷). معماری ایرانی. تقریر محمد کریم پیرنیا. چاپ اول. تهران: سروش دانش.

<https://www.gisoom.com/book/11415455>

• معماریان، غلامحسین، و صفایی‌پور، هادی. (۱۳۹۴). معماری ایرانی، نیارش. تهران: گلجام.

<https://www.gisoom.com/book/11415657>

• مولوی، بهزاد، و قاسم‌زاده، مسعود. (۱۳۸۱). بررسی کاربرد هندسه در معماری گذشته ایران (دوره اسلامی). تهران: مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.

<https://www.gisoom.com/book/1248909>

• ناصری، ندا. (۱۴۰۲). سنجش عوامل اقلیمی تأثیرگذار بر معماری و بافت شهری در محلات تاریخی اقلیم

و جداره‌های آن در خانه‌های تاریخی کاشان (مورد مطالعه: ده خانه‌ی تاریخی دوره‌ی قاجار). نشریه فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، ۶ (۲). ۹۵-۱۱۲.

<http://dx.doi.org/10.52547/ciauj.6.2.95>

• قبادیان، وحید. (۱۳۸۵). بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران. تهران: دانشگاه تهران.

<https://www.gisoom.com/book/1943844>

• قیومی بیدهندی، مهرداد، و عبدالله‌زاد، محمدمهدی. (۱۳۹۱). بام و بوم و مردم بازخوانی و نقد اصول پیشنهادی پیرنیا برای معماری ایرانی. مطالعات معماری ایران، ۱ (۱). ۲۳-۷.

<https://civilica.com/doc/443714>

• کاکی‌زاده، محمد امیر، ناصری، ندا، و دباغ، هژبر. (۱۳۹۹). عوامل و شاخصه‌های مؤثر بر شکل‌گیری معماری و شهرسازی بافت تاریخی بندر بوشهر. جلوه هنر، ۱۲ (۳)، ۸۰-۶۵.

<https://doi.org/10.22051/jjh.2019.27769.1437>

• کاکی‌زاده، محمد امیر، ناصری، ندا، و دباغ، هژبر. (۱۴۰۰). گونه‌شناسی کالبدی و کارکردی شناشیرهای بافت تاریخی بندر بوشهر در جهت شناسایی عوامل هویت‌بخش این فضاها. نشریه پژوهش‌های معماری اسلامی، ۹ (۱)، ۸۴-۶۳.

<http://dx.doi.org/10.52547/jria.9.1.2>

• کرزن، جرج. (۱۳۷۳). ایران و قضیه‌ی ایران. جلد ۲. ترجمه: غلامعلی وحید مازندرانی. تهران: علمی و فرهنگی (آموزش انقلاب اسلامی).

<https://www.ketabeshargh.com/tarikhe-iran/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D9%82%D8%B6%DB%8C%D9%87-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D9%88-%D8%AC%D9%84%D8%AF%DB%8C-detail.html>

• کریمی، باقر. (۱۳۹۱). تأثیر معماری قدیم بوشهر بر فرهنگ و معماری کشورهای حاشیه‌ی خلیج فارس،

- Fathy, H., (1986). *Natural Energy and Vernacular Architecture: Principles and Examples with Reference to Hot Arid Climates*. Walter and Sultan Abd-el-rahman Ahmad (Eds.), Chicago and London: The University of Chicago Press.
<https://archive.unu.edu/unupress/unupbooks/80a01e/80A01E00.htm>
- Najafabadi, R.A., Daneshvar, K., Pakseresht, S., Pooryousefzadeh, S. (2006). Role of wind in vernacular architecture of hot and humid region of Iran. *Proceedings of the Fifteenth Symposium on Improving Building Systems in Hot and Humid Climates*. Texas A&M University: Orlando Energy Systems Laboratory.
<https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/4540>
- Soflaei, F., Shokouhian, M., & Mofidi Shemirani, S.M. (2016). Investigation of Iranian traditional courtyard as passive cooling strategy (a field study on BS climate). *International Journal of Sustainable Built Environment*, 5(1), 99-113.
https://www.researchgate.net/publication/289994562_Investigation_of_Iranian_traditional_courtyard_as_passive_cooling_strategy_a_field_study_on_BS_climate
- Vakilinezhad, R., Mofidi Shemirani, S.M., & Mehdizadeh Seraj, F. (2013). Shanashil: A Sustainable Element to Balance Light, View, and Thermal Comfort. *The International Journal of Environmental Sustainability*, 8(4), 101-110.
<https://www.researchgate.net/publication/288693863>
- نگر و مرطوب (مطالعه موردی: بافت تاریخی بندر بوشهر)، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد مطالعات معماری ایران. دانشکده‌ی هنر و معماری، دانشگاه زابل. ایران.
- نجفقلی پور کلاتری، نسیم، اعتصام، ایرج، و حبیب فرح. (۱۳۹۶). تجلی هندسه و تناسبات در بناهای سنتی معماری ایران در سبک آذری محدوده جغرافیایی آذربایجان. *جغرافیای سرزمین*، ۱۴(۵۴)، ۱۳۰-۱۱۵.
<https://www.sid.ir/paper/116314/fa>
- نقره‌کار، عبدالحمید، حمزه‌نژاد، مهدی، رنجبر کرمانی، علی‌محمد، و اورازانی، سید نعیم. (۱۳۸۸). *درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی*. تهران: پیام سیماگران.
<https://www.gisoom.com/book/1600779>
- نقره‌کار، عبدالحمید. (۱۳۸۹). *مبانی نظری معماری*. تهران: دانشگاه پیام‌نور.
<https://www.gisoom.com/book/1767050>
- وثیق، بهزاد، امینی فارسانی، زهرا، ناصری، حسین. (۱۴۰۰). مقایسه تطبیقی تناسبات حاکم بر معماری کاروانسراهای حیاط دار مناطق مرکزی ایران در دوره‌های صفویه و قاجاریه. *مرمت و معماری ایران*، ۱۱(۲۷)، ۶۵-۷۸.
- <http://dx.doi.org/10.52547/mmi.1529.13991112>
- وحدت‌طلب، مسعود، و احمد نژاد، فرهاد. (۱۳۹۷). بررسی تجربی عوامل مؤثر در مطلوبیت زیبایی‌شناسانه‌ی تناسبات گنبد‌های معماری ایرانی-اسلامی. *فرهنگ معماری شهرسازی ایرانی*، ۴(۱)، ۲۶-۱۵.
<http://dx.doi.org/10.29252/ciauj.4.1.15>
- Bemanian, M.R., & Moradchelleh, A., (2011). Residential Architecture of Bushehr, Connector of Introversion and Extraversion in Architecture. *Sciences Journal*, 13 (7), 1643-1648.
[https://www.idosi.org/wasj/wasj13\(7\)/12.pdf](https://www.idosi.org/wasj/wasj13(7)/12.pdf)

نحوه ارجاع به مقاله:

ناصری، ندا، داوطلب، جمشید، حسن پور، فرامرز، حیدری، ابوالفضل و اویسی کیخا، زهره. (۱۴۰۳). بازشناسی اصول هندسی و تناسباتی در فضاهای باز و نیمه باز اقلیم گرم و مرطوب (مطالعه موردی: خانه‌های تاریخی بوشهر)، توسعه پایدار شهری، ۵(۱۴)، ۲۴-۱.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/USD.2024.2012610.1137>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.1.9>

URL: https://usdjournal.daneshpajooohan.ac.ir/article_713522.html?lang=fa

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در فرایند مدیریت شهری (مطالعه موردی: محلات سنگی و شگری شهر بوشهر)

سید نورالدین امیری^۱، احسان حیدر زاده^{۲*}، مجتبی آراسته^۳، محمدجواد حیدری^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۱۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۱۵

چکیده: افزایش مشارکت شهروندان در فرایند مدیریت شهری می‌تواند تأثیر قابل توجهی در ارتقاء سرمایه اجتماعی و اثربخشی سیاست‌های اجرایی مدیران شهری و حفاظت از آزادی‌ها و منافع شهروندان داشته باشد. اهمیت اعمال مشارکت مدنی شهروندان در فرایند مدیریت شهری به قدری است که با کاربست آن می‌توان جنبه‌های مختلفی از مشروعیت، عدالت، اثربخشی در سیاست‌گذاری و اجرا و حفاظت از منافع داخلی را فراهم نمود. هدف این پژوهش شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر مشارکت مردم با مدیریت شهری بوشهر است. ماهیت پژوهش از نظر هدف همبستگی و از نظر روش، از تکنیک‌ها و فنون کمی استفاده شده است. در این راستا، نمونه‌ای به حجم ۲۰۰ نفر با روش نمونه‌گیری هدفمند از میان ساکنان دو محله سنگی و شگری شهر بوشهر انتخاب شده‌اند. به منظور دستیابی به هدف پژوهش از روش تحلیل عاملی اکتشافی و مدل رگرسیون چندمتغیره استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد از میان ۲۳ شاخص مشارکت، ۵ عامل «مداخله فعالانه»، «احساس اثربخشی در مشارکت»، «اعتماد و تعامل»، «مراقبت از محیط» و «مسئولیت‌پذیری اجتماعی» قابل شناسایی هستند. نتایج مدل رگرسیونی نیز نشان می‌دهد عوامل «اعتماد و تعامل»، «مداخله فعالانه» و «مراقبت از محیط» به ترتیب بیشترین تأثیر را بر مشارکت اهالی محله دارند. در نهایت به منظور ارتقاء مشارکت و مسئولیت‌پذیری بیشتر ساکنین این دو محله و سایر شهروندان بوشهر می‌توان به راهکارهایی همچون «آشنایی و اطلاع‌رسانی به مردم با شرح وظایف معاونت‌های مختلف شهرداری در جهت کاهش مراجعه مستقیم به شخص شهردار»، «راه‌اندازی سامانه الکترونیکی شفافیت و نظارت مستقیم مردم بر تمام درآمدها و هزینه‌های شهرداری»، «فعال‌سازی شورایی‌ها در نظارت بر پروژه‌های شهری» و «تشویق خیرین به توسعه پروژه‌های عام‌المنفعه» اشاره نمود.

واژگان کلیدی: مشارکت مردمی، مدیریت شهری، تحلیل عامل اکتشافی، بوشهر.

^۱ استادیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران.

^{۲*} استادیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران؛ نویسنده مسئول: e.heidarzadeh@pgu.ac.ir

^۳ استادیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

^۴ دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت شهری، گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.

۱- مقدمه و بیان مسئله

شهرسازی مشارکتی یک مفهوم و انگاره نسبتاً جدید در نظریه‌های مدیریت شهری است که از دهه ۱۹۷۰ میلادی وارد ادبیات شهرسازی شد. به‌طور کلی مفهوم شهرسازی مشارکتی به فرایند مشارکت‌جویی حداکثری افراد جامعه اشاره دارد و در پاسخ به رویکردهای متمرکز و خردگرا در مدیریت شهری که نگاهی از بالا به پایین به الگوهای توسعه شهری و مدیریت شهروندان داشتند، پدیدار شد. اهمیت و ضرورت عملیاتی نمودن بحث مشارکت در عرصه مدیریت شهری، باعث شد که طی دهه‌های گذشته، تعداد قابل توجهی از پژوهشگران، سیاست‌گذاران و مدیران شهری تلاش مضاعفی در بازتعریف مفاهیم و معیارهای مشارکت، تبیین مزایا و معایب مشارکت شهروندان و کاربست الگوهای موفق مشارکتی در عرصه‌های مدیریت شهری داشته باشند (Lanniello et al., 2018, 1). بسیاری از پژوهشگران بر این نکته مهم تأکید دارند که افزایش مشارکت شهروندان در فرایند مدیریت شهری می‌تواند تأثیر قابل توجهی در ارتقاء سرمایه اجتماعی و عدالت فضایی و همچنین اثربخشی سیاست‌های اجرایی مدیران شهری و حفاظت از آزادی‌ها و منافع شهروندان داشته باشد (Clark, 2021).

به‌طور خلاصه باید گفت که تأکید بسیاری از نظریه‌های مشارکتی بر این نکته مهم است که شهروندان باید حس کنند که در مدیریت و شکل‌دهی به محله‌هایی که خود در آن زندگی می‌کنند، نقش مؤثری دارند. درعین حال مدیران شهری نیز می‌بایست امکانات و زیرساخت‌های لازم را برای افزایش مشارکت و تأثیرگذاری شهروندان در مدیریت محله‌ها فراهم کنند (Wilson et al., 2019). علی‌رغم پیشرفت قابل توجه کشورهای توسعه‌یافته در زمینه نظریه‌پردازی مشارکت و عملیاتی نمودن بسترهای لازم برای مشارکت شهروندان، در کشور ایران تاکنون کاربست نظریه‌های مشارکت مردمی در عرصه‌های شهری چندان جدی گرفته نشده و کماکان بسیاری از طرح‌های توسعه و برنامه‌های شهری بدون حضور و مشارکت مردم تهیه می‌شوند (خادم الحسینی و عارفی پور، ۱۳۹۱). این مسئله نه تنها در کلان‌شهر

تهران بلکه در اغلب شهرهای ایران، همچون بوشهر که سرمایه اجتماعی خود را تا به امروز حفظ نموده و در طول تاریخ نماد مشارکت و همیاری در برابر مشکلات متعدد و مقاومت در برابر استعمار بوده‌اند، مشاهده می‌شود (خیراندیش و ذاکری، ۱۳۹۴، ۱۹۳). این در حالی است که پژوهش‌های مرتبط که در شهر بوشهر صورت گرفته نشان می‌دهد طی سال‌های اخیر رشد سریع و بی‌برنامه شهرنشینی روی اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی مردم بوشهر تأثیر منفی معنی‌داری داشته است (حقیقتیان، ۱۳۹۱، ۳۹). درعین حال، فاصله میان مردم و مدیران شهری بیشتر از قبل شده و علی‌رغم وجود پتانسیل‌هایی چون اتحاد و همدلی میان مردم و وجود پایگاه‌های اجتماعی همچون مساجد و مدارس، بی‌انگیزگی شهروندان بوشهری در مشارکت جمعی و تأثیرگذاری بر کیفیت مدیریت شهری مشهود است (اطهری و شهریاری، ۱۳۹۳؛ حاجیان، ۱۴۰۲). دو محله سنگی و شکرگی در بافت میانی شهر بوشهر قرار دارند و به دلیل اینکه جمعیت قابل توجهی از شهروندان بوشهری را در خود جای داده‌اند و محله‌های گذار میان بافت قدیم و جدید این شهر به شمار می‌روند که از خدمات عمومی مناسبی نیز برخوردارند، اهمیت و اعتبار زیادی در میان مردم بوشهر و مدیران شهری دارند. این دو محله از لحاظ اجتماعی و کالبدی شباهت‌های قابل توجهی به هم دارند؛ به‌عنوان مثال هر دو محله در فاصله میان بافت تاریخی و پهنه نظامی شهر واقع شده و از خدمات شهری مناسبی برخوردارند. بافت کالبدی اغلب ساختمان‌ها مربوط به دهه‌های گذشته بوده و بافتی نسبتاً فرسوده دارند و در درون عرصه این محله‌ها، اقشار متوسط اقتصادی ساکن هستند. مشاهدات و بررسی‌های اولیه نگارندگان از این دو محله نشان می‌دهد ساکنین این دو محله علی‌رغم اینکه میان خود دارای مشارکت و انسجام فرهنگی و مذهبی قابل توجهی هستند، اما درعین حال به دلایل گوناگون، سطح اعتماد ساکنین این محله‌ها به مدیران شهری پایین بوده و همین موضوع بر مشارکت آن‌ها در پروژه‌های شهری و مطالبه‌گری آن‌ها از مدیران شهری تأثیر منفی گذاشته است؛ بنابراین هدف نگارندگان از انجام این پژوهش، در گام اول شناسایی عوامل مؤثر بر ارتقاء مشارکت

آروین و همکاران (۱۳۹۶) به بررسی شاخص‌های زمینه‌ساز مشارکت شهروندان در امور شهری منطقه ۹ شهر تهران پرداخته‌اند که این پژوهش از نوع هدف کاربردی و از نظر گردآوری داده‌ها جز پژوهش‌های توصیفی - پیمایشی و مدل معادلات ساختاری برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است. نتایج بیانگر این است که متغیرهای تعامل اجتماعی، همبستگی اجتماعی، اعتماد اجتماعی و آگاهی اجتماعی از حوزه سرمایه‌ی اجتماعی بر نگرش به مشارکت تأثیر معناداری دارند. متغیر رضایتمندی بر دل‌بستگی به مکان اثر دارد و دل‌بستگی به مکان بر نگرش به مشارکت و مشارکت عملی تأثیر مثبتی دارد. به‌طور کلی بحث مشارکت شهروندان در امور شهری در منطقه ۹ هم‌زمان از ویژگی‌های اجتماعی، مکانی و فردی تأثیر می‌پذیرد (آروین و دیگران، ۱۳۹۶).

خواجه شاهکوهی و همکاران (۱۳۹۳)، به بررسی میزان مشارکت شهروندان در شهر بابل پرداختند که در این پژوهش از روش تحقیقی - تحلیلی و پیمایشی استفاده شده است. نتایج حاصل از یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که میزان مشارکت شهروندان حاشیه شهر بابل با میانگین ۲/۴۹ در امور مدیریت شهری از سطح متوسط پایین‌تر می‌باشد. همچنین رابطه معناداری بین متغیرهای رضایت شهروندان از خدمات شهری، اعتماد شهروندان نسبت به مدیران شهری، آگاهی شهروندان از برنامه‌های مدیریت شهر و تعلق اجتماعی شهروندان با متغیر مشارکت شهروندان در امور مدیریت شهری، وجود دارد (خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳).

تقوایی و همکاران (۱۳۸۸) به سنجش عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در مدیریت شهری منطقه ۴ شهر تبریز پرداختند که روش جمع‌آوری اطلاعات اسنادی و نیز میدانی (پرسشنامه‌ای) بوده است. در پایان به این نتیجه دست یافتند که بیشتر شهروندان منطقه ۴ در اموری مانند فعالیت در مراسم و جشن‌های محلی و مذهبی و مشارکت در حفظ فضای سبز و پارک‌ها، مشارکت بیشتری از خود نشان دادند، ولی در اطلاع‌رسانی مشکلات شهری به مدیران مشارکت کمتری از خودشان نشان دادند. هرچه احساس مالکیت بیشتر باشد، به

شهروندان این دو محله در فرایند مدیریت شهری، در گام دوم رتبه‌بندی عوامل استخراج‌شده و در نهایت ارائه راهکارهای اجرایی لازم در راستای افزایش رغبت و امید شهروندان این دو محله به همکاری و مشارکت با نهادهای مدیریتی در شهر پوشش داده شده است.

۲- پیشینه پژوهش

پس از مروری بر مطالعات موردنظر در زمینه مدیریت شهری با توجه به هدف این پژوهش یعنی شناسایی مشارکت شهروندی، پژوهش‌های داخلی و خارجی که شاخص‌های سنجش‌گر موضوع را تبیین و تحلیل نموده‌اند و دارای ارجاعات مناسبی در نشریات معتبر داخلی و خارجی بوده‌اند، مدنظر نگارندگان قرار گرفته‌اند. در ادامه به پژوهش‌های برگزیده داخلی در این زمینه اشاره شده است:

زیاری و همکاران (۱۳۹۸)، به بررسی نقش مشارکت شهروندان در افزایش موفقیت مدیریت شهری شهر شیراز می‌پردازند. مطابق نتایج حاصل از مدل‌سازی معادله ساختاری، بالاترین اثر مربوط به رابطه بین بازنمایی قدرت شهروندان با میزان موفقیت مدیریت شهری با ضریب ۰/۹۱ بوده است. متغیر تأثیرگذاری و نظارت شهروندی با ضریب ۰/۷۹ در مرتبه دوم تأثیرگذاری قرار دارد. همچنین متغیرهای تمالیات جمعی، دموکراسی، بازسازی شهر و ساختار سیاسی حاکمیت، اثر مستقیم و معناداری بر میزان موفقیت مدیریت شهری شیراز داشته‌اند (زیاری و دیگران، ۱۳۹۸).

بهرامی و همکاران (۱۳۹۷)، به بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در فعالیتهای عمرانی و خدماتی شهرداری محله ولی‌عصر شمالی تهران پرداخته‌اند. رویکرد حاکم بر این پژوهش توصیفی - تحلیلی است. مطابق با یافته‌ها، مشارکت شهروندان در فعالیتهای عمرانی و خدماتی گویای این مطلب است که شهروندان از مشارکت بالایی برخوردار نبوده‌اند و میانگین مشارکت متوسط رو به پایین است. همچنین، با افزایش سطح تحصیلات، میزان مشارکت شهروندان در طرح‌های عمرانی نیز بیشتر خواهد شد (بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷).

همان اندازه مشارکت افزایش پیدا می‌کند. با بهتر شدن وضعیت اقتصادی و اجتماعی نیز، میزان مشارکت هم بالا می‌رود (تقوایی و دیگران، ۱۳۸۸).

از سوی دیگر در زمینه مشارکت شهروندان در فرایند مدیریت شهری پژوهش‌های گسترده‌ای در منابع خارجی صورت گرفته که در ادامه به برگزیده این پژوهش‌ها اشاره می‌شود. مشهدی مقدم و رفیعیان (۲۰۲۰) در پژوهش خود به بررسی دوگانگی قدرت متمرکز و متکثر در مدیریت شهری ایران پرداخته‌اند. انگیزه اصلی این پژوهش این است که درحالی‌که مشارکت شهروندان در کشورهای توسعه‌یافته امری معمول و مقبول عوام و خواص جامعه است، در ایران موضوعی مبهم و غیر شفاف به شمار می‌رود. اگرچه نظام سیاسی ایران دموکراتیک تلقی می‌شود و انتظار می‌رود که شهروندان در مدیریت شهری مشارکت داشته باشند. تا الآن، تشدید مسائل شهری تنها پیامد طرح‌های غیر مشارکتی بوده که برای شهرهای ایران برنامه‌ریزی شده است و تولید طرح‌های مبتنی بر عقلانیت ابزاری، کمکی به حل مشکلات نکرده است. به‌علاوه، مشارکت شهروندان، تعارضات و مشاجرات شهروندان را افزایش می‌دهد و شهر ساز در جایگاه قانون‌گذار یا ناجی نبوده، بلکه تسهیل‌کننده و میانجی‌گر است که باید تضاد منافع را از طریق گفت‌وگو حل کند و بین خواسته‌های ساکنان تعادل ایجاد کند. همچنین باید از دانش مشترک شهروندان استفاده نمود (Mashhadi & Rafieian., 2020).

لی و همکاران^۱ (۲۰۲۰) برای سنجش رابطه بین انگیزه شهروندان و تصمیم آن‌ها برای مشارکت در مدیریت شهری، از مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده نموده‌اند. یافته‌های پژوهش آن‌ها اثرات قابل توجه عوامل انگیزشی در مورد قصد مشارکت در مقیاس، محتوا و فرایند برنامه‌ریزی را نشان می‌دهد. محرک‌های مثبت شامل نگرانی جامعه مدنی، منافع شخصی و نفوذ اجتماعی است و از نظر عوامل منفی، محدودیت‌ها مانع تمایل شهروندان به مشارکت می‌شود.

علاوه بر این یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد با مقایسه علاقه شخصی شهروندان، نفوذ اجتماعی، محدودیت‌ها، متغیر جامعه مدنی قوی‌ترین تأثیر را برای مشارکت در محتوا، مقیاس و فرایند مدیریت شهری دارند. از این نظر چنین استنباط می‌کنند که شهروندان توجه بیشتری به موضوع فرهنگ مدنی مشارکت در مدیریت شهری دارند (Li et al., 2020).

ون هولینگن^۲ (۲۰۱۷) در پژوهش خود به دنبال شناسایی متغیرها و عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در عرصه مدیریت شهرها است. یافته‌های او نشان می‌دهد متغیرهای متنوع و ناهمگونی همچون مانند سطح تحصیلات، سن، درآمد، نوع تربیت خانوادگی، کمیت و کیفیت آموزش حقوق شهروندی در طول دوران زندگی و حتی ژنتیک، میزان اعتماد آن فرد به مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی سیستم مدیریتی آن شهر، کارآمدی سیاسی منتخبان شورای شهر و دانش فنی و مردم‌داری مدیران شهری از مهم‌ترین متغیرهای مؤثر بر میزان مشارکت شهروندان خواهد بود (Van Houwelingen, 2017).

یونگ و وو^۳ (۲۰۱۶) به شناسایی ارتباط بین عملکرد عمومی، مشارکت شهروندان و رضایت شهروندان سانفرانسیسکو با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری می‌پردازند. نتایج تجزیه و تحلیل آن‌ها نشان می‌دهد که سطح بالای مشارکت شهروندان رابطه مثبتی با رضایت شهروندان دارد، اما رابطه‌ی بین مشارکت و رضایت به‌طور قابل توجهی وابسته به عملکرد عمومی درک شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که مشارکت فعال شهروندان می‌تواند مدیران دولتی را در قبال عملکرد مسئول بدانند و همچنین عملکرد عمومی درک شده با رضایت شهروندان ارتباط مستقیم دارد. مهم‌تر از آن، رابطه مثبت مشارکت شهروندی و رضایت به‌واسطه ارزیابی درک شده پاسخ‌دهندگان در مورد عملکرد عمومی خدمات شهری است (Jung & Wu, 2016).

مهدوی نژاد و امینی (۲۰۱۱)، در پژوهش خود به بررسی مشارکت عمومی در پروژه‌های سالیان اخیر ایران پرداخته‌اند.

³ Jung & Wu

¹ Li et al

² Van Houwelingen

توجه به تشابهات و ارتباطات درونی‌شان، در قالب عواملی کلی‌تر دسته‌بندی می‌کند؛ و نهایتاً وجه چهارم به کاربری مدل رگرسیون چندمتغیره خطی برمی‌گردد که وزن و تأثیر عوامل مختلف را در تحقق مشارکت مردم در دو محله مورد مطالعه با دقتی قابل قبول مشخص می‌نماید و راه را برای تدوین راهبردهای متناسب با ضعف‌های موجود هموار می‌سازد. اگرچه پژوهش‌های پیشین، برخی از موارد ذکر شده را مدنظر داشته‌اند اما کاربری تمام این موارد به‌طور یکجا و یکپارچه در مقاله حاضر، در راستای انسجام بیشتر ساختار و فرایند پژوهش رخ داده و می‌توان انتظار داشت که نتایج قابل اتکاتری از پژوهش حاضر استنتاج شود.

۳- مبانی نظری

طراحی پایدار و مطلوب شهرهای آینده حکایت از یک چالش جدی خواهد داشت که نه تنها تبدیل به دغدغه‌ای جدی برای دولت‌ها شده است، بلکه نگرانی شهروندان را نیز در بردارد؛ بنابراین، مفهوم مشارکت عمومی اکنون باید به‌عنوان بخشی از فرآیندها و پویایی‌های شهری روزمره در عملکرد عادی جوامع ادغام شده باشد (Pérez-delHoyo et al., 2018). پژوهش‌های بسیاری در این حوزه صورت گرفته که نشان می‌دهد دولت‌ها در تلاش هستند که مشارکت شهروندان در فرآیندهای تصمیم‌گیری و مدیریت اداری را ارتقا دهند. بر همین مبنا چهار نوع مشارکت شهروندی در میان دولت‌هایی که برای مشارکت شهروندان اهمیت قائل هستند قابل‌تعریف است: ۱- کنش و تعامل با دولت مانند دادخواست و اعتراض؛ ۲- شهروندی که مکانیسم مشارکت شهرداری را در برمی‌گیرد مانند استماع عمومی شهر و رضایت یا نظرسنجی؛ ۳- مشارکت در انتخابات مانند شرکت در فعالیت‌های حزبی و رای دادن؛ ۴- مشارکت تکلیفی در نظام اقتصادی و اجتماعی مانند پرداخت مالیات (Wu & Jung, 2016).

در این پژوهش از روش تحقیق مطالعات موردی و راهبردهای ترکیبی استفاده شده است و ۱۰۰ نمونه از مهم‌ترین پروژه‌های نوسازی شهری که از مشارکت مردم در فرایند طراحی و اجرا برخوردار بوده‌اند، انتخاب شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد ۴ عامل اصلی می‌تواند بیانگر مشارکت واقعی مردم در پروژه‌ها باشد: ۱- مشارکت کامل گروه‌های مؤثر و ذی‌نفع در تمامی مراحل از طراحی شما تیک تا عملیات اجرایی موردنیاز است. ۲- طراحی در مناطق آسیب‌دیده باید برای مردم و با مردم باشد و فاصله‌ای که در حال حاضر در بین گروه‌های شرکت‌کننده در فرایند طراحی وجود دارد، باید حذف شود. ۳- در پروژه‌های نوسازی باید به بافت فرهنگی منطقه توجه ویژه‌ای شود و این نکته لحاظ گردد که ساکنان آینده باید ساکنان فعلی باشند تا از مهاجرت مردم به سایر مناطق آسیب‌دیده جلوگیری شود. ۴- مردم باید در یک پارادایم مشارکت واقعی درگیر شوند تا به پایداری اجتماعی برسند و این بدان معناست که افراد باید بخشی از فرآیند تصمیم‌گیری باشند (Mahdavinejad & Amini, 2011).

مرور پژوهش‌های انجام‌گرفته پیرامون موضوع مشارکت مردم با مدیریت شهری نشان می‌دهد توجه به این موضوع به‌ویژه در سال‌های اخیر بیشتر شده است؛ اما پژوهش حاضر از چند وجه نسبت به مطالعات پیشین متمایز است. وجه اول آنکه در این پژوهش سعی گردیده است با بهره‌گیری از مطالعات قبل، طیفی وسیع‌تر از شاخص‌های مشارکت شناسایی و در نمونه مورد مطالعه مورد ارزیابی قرار گیرند (این متغیرها در جدول ۱ به‌طور مستند مشخص شده‌اند). وجه دوم به روش‌شناسی پژوهش حاضر برمی‌گردد که متکی به نظرات مردم (به‌عنوان ذی‌نفعان اصلی شهر) بوده و ماهیت استقرایی و تعمیم‌پذیری جزء به کل پژوهش را تقویت می‌کند؛ به‌عبارت‌دیگر، خلاصه‌سازی و دسته‌بندی متغیرها، شناسایی نقاط قوت و ضعف محدوده و نهایتاً راهبردهای پیشنهادی از بطن نظرات مردم به‌دست‌آمده‌اند و سلايق کارشناسی هیچ دخل و تصرفی در نتایج نداشته است. وجه سوم کاربری مدل تحلیل عاملی است که بر طبق آزمون‌های آماری و منطق‌های ریاضی، روابط پنهان میان متغیرها را سنجیده و آن‌ها را با

رویکردهای معاصر شهرسازی نظریه‌کنش ارتباطی است که به‌صراحت به موضوع تعامل و مشارکت شهروندان در عرصه مدیریت شهری می‌پردازد (Bajmócy, 2021). نظریه برنامه‌ریزی ارتباطی جدای از استدلال در مورد ضرورت کاربست برنامه‌ریزی مشارکتی، نقدی جامع بر الگوی منطقی و خردگرا در شهرسازی ارائه می‌کند و تأکید می‌کند که همکاری میان مردم و مدیران شهری در نهایت باعث بهتر شدن کیفیت طرح‌ها و برنامه‌های شهری و ارتقاء منافع عمومی و رضایتمندی شهروندان از عملکرد مدیریت شهری می‌شود.

۴- روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از حیث ماهیت، توصیفی-تحلیلی هست و با توجه به ماهیت موضوع و شاخص‌های موردبررسی، رویکرد حاکم بر این پژوهش از نوع پیمایشی با استفاده از جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه‌ای است. برای پاسخگویی به پرسش اول پژوهش از مدل تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است. مدل تحلیل عاملی اکتشافی طبق آزمون‌های آماری و منطق‌های ریاضی، روابط پنهان میان متغیرها را سنجیده و آن‌ها را با توجه به تشابهات و ارتباطات درونی‌شان، در قالب عواملی کلی‌تر دسته‌بندی می‌کند و عواملی که برای پژوهشگر ناشناخته است توسط این مدل شناسایی می‌شود. روایی پرسشنامه با دریافت نظر گروه کارشناسی ۵ نفره مورد تأیید قرار گرفته و برای تأیید پایایی پژوهش از آزمون آلفای کرونباخ استفاده گردید که مقدار آن $0/862$ شد که رقمی قابل قبول به شمار می‌رود. جامعه آماری پژوهش شامل اهالی ساکن در محله‌های سنگی و شگری می‌باشد بر اساس جدیدترین اطلاعاتی که از طریق سامانه GIS شهرداری بوشهر دریافت شد، جمعیت محله سنگی حدود ۳۱۵۰ نفر و جمعیت محله شگری حدود ۵۲۷۰ نفر تخمین زده شده است. در ادامه به‌منظور برآورد محاسبه تعداد پرسشنامه موردنیاز، با در نظر گرفتن $q = p = 0/5$ و خطای $0/07$ ، حجم نمونه با فرمول کوکران برابر با ۱۹۶ نفر

شری آرنشتاین^۱، یکی از مقامات سابق وزارت مسکن و توسعه شهری ایالات متحده یکی از تأثیرگذارترین مقالات را در مورد مشارکت عمومی منتشر کرد. مقاله او با عنوان نردبان «مشارکت شهروندان» یک نردبان استعاری هشت پله‌ای از گام‌های مشارکت شهروندان است (Goodspeed, 2008). پله‌های پایین نردبان فریب‌کاری (پله اول) و درمان (پله دوم) هستند. این دو مرحله در واقع سطوحی از عدم مشارکت را توصیف می‌کنند. در این سطح از مشارکت ممکن است دغدغه شهروندان به‌خوبی شنیده شود اما درعین‌حال شهروندان هنوز فاقد این قدرت هستند که اطمینان حاصل کنند که نظرات آن‌ها موردتوجه قدرتمندان قرار خواهد گرفت. سطح پنجم آرامش بخشیدن و اطمینان دادن به شهروندان برای حل مشکلات آن‌ها است اما قواعد این سطح همچنان به صاحبان قدرت اجازه می‌دهد تا توصیه کنند ولی همچنان حق تصمیم‌گیری نهایی برای صاحبان قدرت محفوظ است. در سطح ششم شراکت شهروندان مطرح می‌شود. در این سطح، قدرت شهروندی با درجات فزاینده‌ای از نفوذ در فرایند تصمیم‌گیری بروز می‌یابد. شهروندان در این سطح می‌توانند وارد یک شراکت شوند که آن‌ها را قادر می‌سازد تا با صاحبان قدرت سنتی مذاکره و مبادله کنند. در نهایت بالاترین رده‌ها، شامل قدرت تفویض شده (سطح هفتم) و اختیار شهروندان (سطح هشتم) می‌شود (Arnstein, 2019). در بسیاری از نظام‌های برنامه‌ریزی، این اتفاق نظر وجود دارد که فراتر از فرصت‌های گاه‌به‌گاه برای رأی دادن به دولت‌های ملی، منطقه‌ای و محلی، شهروندان باید اجازه داشته باشند و در واقع تشویق شوند تا در تصمیماتی که بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد، شرکت کنند (Lanniello et al., 2018, 1). در همین راستا، برنامه‌ریزی مشارکتی به‌طور فزاینده‌ای برای مقابله با پراکندگی اجتماعی و سیاسی، قدرت مشترک و ارزش‌های متضاد مورد استفاده قرار می‌گیرد (Björngen et al., 2021). مشارکت ذینفعان و شهروندان دهه‌هاست که در خط مقدم تحقیقات پژوهشگران حوزه مطالعات شهری قرار داشته است. یکی از جدیدترین و درعین‌حال عمیق‌ترین

¹ Sherry Arnstein

برای ارتقاء مشارکت مردم با مدیریت شهری در محلات مذکور ارائه گردیده است.

گام نخست در تحلیل مشارکت مردم با مدیریت شهری، شناسایی شاخص‌های آن است که این مهم با استناد به پژوهش‌های مرتبط داخلی و خارجی انجام پذیرفته است (جدول شماره ۱). در ادامه از این شاخص‌ها برای بررسی ابعاد موضوع استفاده شده است. لازم به ذکر است مستندسازی و گزینش شاخص‌ها با در نظر گرفتن مواردی همچون «تواتر استفاده از شاخص در مقالات»، «همپوشانی حداقلی با سایر شاخص‌ها»، «قابلیت ارزیابی ذهنی و کیفی توسط مردم» و «تطابق پذیری با بسترهای مشارکت در ایران» انجام پذیرفته است.

حاصل شد^۱ که در نهایت به منظور بالا بردن دقت مطالعه ۲۰۰ پرسشنامه برای دو محله سنگی و شکری در نظر گرفته شد و برای تطبیق یکسان نتایج هر دو محله، سهم هر محله ۱۰۰ پرسشنامه تشخیص داده شد. روش نمونه‌گیری به صورت نمونه‌گیری هدفمند (روش گلوله برفی) بوده است؛ در روش گلوله برفی ابتدا با شناخت یا معرفی افراد دارای تجزیه در زمینه پژوهش، افرادی در عرصه میدانی پژوهش که تجربه یا اطلاعات کافی در زمینه مشارکت با مدیریت شهری بوشهر داشته‌اند، شناسایی شده و پس از انجام مصاحبه و تکمیل پرسش‌نامه، از آن‌ها پرسیده می‌شد که آیا فرد دیگری را برای مصاحبه پیشنهاد می‌کنند و این گونه نمونه مورد بررسی به حجم نمونه‌گیری تخمینی یا هدف‌گذاری شده نزدیک‌تر می‌شد.

در ادامه، داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها در نرم‌افزار SPSS وارد شده و با استفاده از مدل تحلیل عاملی اکتشافی و رگرسیون چندمتغیره خطی موردسنجش قرار گرفته‌اند. در پایان بر اساس خروجی مدل‌های آماری، راهبردهای پیشنهادی

جدول ۱. مستندسازی شاخص‌های مشارکت مردم با مدیریت شهری از منابع معتبر

کد	شاخص	پژوهشگران برجسته
Q1	میزان مشارکت شهروندان در فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی (شرکت در فعالیت‌های فرهنگی، مشارکت در برگزاری مراسمات فرهنگی اجتماعی)	Mahdavinejad & Amini, 2011 تقوایی و دیگران، ۱۳۸۸؛ خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛ اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛ بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷
Q2	میزان مشارکت مالی شهروندان (کمک مالی به مدیریت شهری، سرمایه‌گذاری، پرداخت عوارض)	Mahdavinejad & Amini, 2011 خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛ اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛ زیاری و دیگران، ۱۳۹۸
Q3	میزان علاقه شهروندان به کار جمعی	Castro Marins, 2019 اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛ زیاری و دیگران، ۱۳۹۸
Q4	میزان سودمندی مشارکت برای شهروندان	Arrabaca & ,Castelo da Cruz & De Castro Marins, 2019 L.Base, 2020 زیاری و دیگران
Q5	میزان باور برآثر گذاری شهروندان در امر مشارکت در مدیریت شهری	Arrabaca & ,Castelo da Cruz & De Castro Marins, 2019 Mashhadi Moghadam & Rafieian, 2020 L.Base, 2020, زیاری و دیگران، ۱۳۹۸
Q6	میزان آگاهی شهروندان از برنامه‌ها و طرح‌های شهری	Mahdavinejad & Amini, 2011, Prosser et al., 2017, Li et al., 2020

^۱ بازه‌ی خطای حجم نمونه با فرمول کوکران در سطح اطمینان ۹۵ درصد از ۰/۸ تا ۰/۵ است که با لحاظ کردن خطای میانی ۰/۷ حجم نمونه ۱۹۶ نفر به دست می‌آید (دواس، ۱۳۷۸، ۷۸).

کد	شاخص	پژوهشگران برجسته
		خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛ اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛ بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷
Q7	میزان اطلاع‌رسانی مشکلات به مدیران شهری	Prosser et al., 2017, Mashhadi Moghadam & Rafieian, 2020 تقوایی و دیگران، ۱۳۸۸؛ خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛
Q8	میزان مشارکت شهروندان در اداره امور شهر (مانند مدیریت پسماند، مشارکت در تسهیل طرح‌های تصویب‌شده در سطح شهر)	Prosser et al., 2017, Mashhadi Moghadam & Rafieian, 2020 تقوایی و دیگران، ۱۳۸۸؛ بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷؛
Q9	میزان احساس تعلق شهروندان به محیط زندگی	Mahdavejrad & Amini, 2011 خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛ اروین و دیگران، ۱۳۹۶
Q10	میزان اعتماد شهروندان به مدیران شهری	اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛ نگارندگان
Q11	میزان عضویت شهروندان در انجمن‌های محله‌ای	Castelo da Cruz & De Castro Marins, 2019 اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛ بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷
Q12	میزان مشارکت شهروندان در ارائه پیشنهاد به مدیران شهری	Prosser et al., 2017, Mashhadi Moghadam & Rafieian, 2020 تقوایی و دیگران، ۱۳۸۸؛ خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳
Q13	میزان مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها در مدیریت شهری	Mahdavejrad & Amini, 2011 تقوایی و دیگران، ۱۳۸۸؛ اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛ بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷؛ زیاری و دیگران، ۱۳۹۸
Q14	میزان مشارکت شهروندان در نظارت بر امور شهر	بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷؛ نگارندگان
Q15	میزان مشارکت عملی و اجرایی در امور شهری (پروژه‌های عمرانی)	Mahdavejrad & Amini, 2011 خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛ اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛ بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷؛
Q16	میزان رضایت شهروندان از خدمات‌رسانی مدیریت شهری	Arrabaca & L.Base, 2020, Jung & wu, 2016 تقوایی و دیگران، ۱۳۸۸؛ خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛ اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛
Q17	میزان مشارکت شهروندان در جمع‌آوری زباله‌ها	خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛ اروین و دیگران، ۱۳۹۶؛ بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷؛
Q18	میزان مشارکت شهروندان در حفاظت از پارک‌ها	Mahdavejrad & Amini, 2011 تقوایی و دیگران، ۱۳۸۸؛ خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛ بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷؛
Q19	میزان مشارکت در برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی شهری	Castelo da Cruz & De Castro Marins, 2019, Li et al., 2020, Mashhadi Moghadam & Rafieian, 2020 Mahdavejrad & Amini, 2011, خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳؛ روین و دیگران، ۱۳۹۶؛ بهرامی و دیگران، ۱۳۹۷؛
Q20	میزان تأثیر پرداخت عوارض توسط شهروندان در توسعه شهری	تقوایی و دیگران، ۱۳۸۸؛ خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳
Q21	میزان دسترسی شهروندان به مدیران شهری	خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳
Q22	میزان شفافیت (دسترسی شهروندان به اطلاعات مالی و اداری شهرداری محله خود)	نگارندگان
Q23	میزان مشارکت شهروندان در نام‌گذاری معابر و مکان‌های محله	نگارندگان

۵- محدوده مورد مطالعه

منتهی می‌شود و تنها از قسمت شرقی آن از طریق محور بوشهر- شیراز با خشکی ارتباط دارد (طرح بهسازی و نوسازی بافت فرسوده بوشهر، ۱۳۹۲). در ادامه به معرفی

شهر بوشهر مرکز استان بوشهر و در جنوب غربی ایران قرار دارد. این شهر به صورت شبه‌جزیره و از سه جهت به دریا

اجمالی محلات سنگی و شکری در شهر بوشهر پرداخته شده است (شکل شماره ۱).

جدول ۲. معرفی اجمالی از محلات سنگی و شکری (منبع: طرح بهسازی و نوسازی بافت فرسوده بوشهر، ۱۳۹۲)

سنگی	<ul style="list-style-type: none"> • محله سنگی با مساحت حدود ۱۸ هکتار مابین خیابان‌های امام خمینی، توحید، ملاصدرا در بخش شرقی محدوده میانی شهر بوشهر و در حدفاصل بافت قدیم و پهنه نظامی شهر قرار دارد. بررسی سطوح کاربری در سطح محله حاکی از برخورداری این محله از تمام کاربری‌ها در مقیاس محلی به جز دبستان است. جمعیت این محله بالغ بر ۳۰۰۰ نفر است. قطعات باکیفیت تخریبی در سطح محله سنگی بیش از ۵۰ درصد از مساحت محله را در بر گرفته است.
شکری	<ul style="list-style-type: none"> • محله شکری با مساحت ۸۲،۲۲ هکتار مابین خیابان‌های فضیلت، جمهوری اسلامی، طالقانی و فتح المبین در بخش شرقی محدوده میانی شهر بوشهر و در حدفاصل بافت قدیم و پهنه نظامی شهر قرار دارد. بررسی سطوح کاربری در سطح محله حاکی از برخورداری این محله از تمام کاربری‌ها در مقیاس محلی به جز مهدکودک است. جمعیت این محله بالغ بر ۵۰۰۰ نفر است. قطعات باکیفیت تخریبی در سطح محله شکری بیشترین میزان یعنی ۲۴،۵۳ درصد مساحت محله را در بر گرفته است.

۶- بحث و یافته‌ها پژوهش

پخش شد. خروجی اولیه پرسشنامه‌ها، آمار توصیفی (جدول

شماره ۳) را به دست داده است.

پس از مشخص نمودن نمونه‌های موردی، پرسشنامه‌ها در

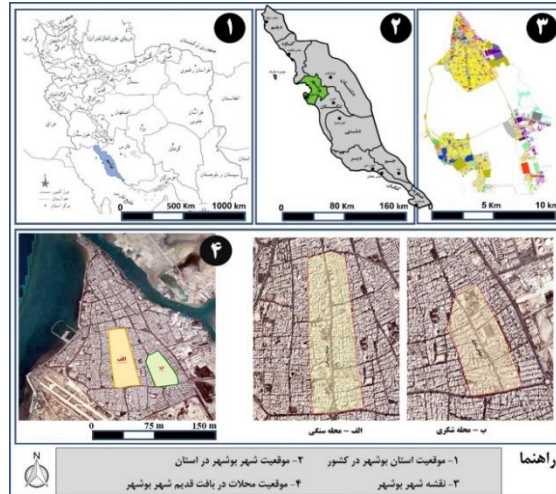
میان اشخاصی که شناخت کامل نسبت به محدوده‌ها داشتند،

جدول ۳. آمار توصیفی حاصل از پرسشنامه‌ها

جنسیت (نفر)	تحصیلات (نفر)	محل سکونت (نفر)	تأهل (نفر)
مرد: ۱۰۴	دیپلم و پایین‌تر: ۴۴	محله سنگی: ۱۰۰ نفر	مجرد: ۹۹ نفر
زن: ۹۶	فوق دیپلم و کارشناسی: ۱۱۰	محله شکری: ۱۰۰ نفر	متأهل: ۱۰۱ نفر
	بالتر از کارشناسی: ۴۶		

در ادامه، اطلاعات از پرسشنامه‌ها استخراج و اقدام به وارد کردن آن‌ها در نرم‌افزار SPSS برای تشکیل ماتریس اولیه اطلاعات گردید. این ماتریس از ۲۰۰ ردیف (هر ردیف به ازای یک پرسشنامه) و ۲۴ ستون (۲۳ ستون به ازای ۲۳ متغیر و یک ستون برای سؤال کلی) تشکیل گردیده است. مطابق با انجام مدل به دست آمده، مقدار عددی تمامی متغیرها در جدول اشتراکات بالاتر از ۰/۴ شد که به معنی مناسب بودن قدرت تبیین‌گری مدل است. خروجی بعدی تحلیل عاملی مربوط به آزمون KMO است که در شرایط بالاتر از ۰/۷ بودن مقدار آن، همبستگی موجود میان داده‌ها برای تحلیل

داده‌ها مناسب خواهد بود. از طرفی دیگر، آزمون بارتلت مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی را مشخص می‌سازد و هنگامی معنادار است که احتمال وابسته به آن کمتر از ۰/۰۵ باشد. مطابق با (جدول شماره ۳) مقدار عددی آزمون KMO در این پژوهش برابر با ۰/۸۴۲ به دست آمد که مناسب بودن همبستگی میان داده‌ها برای تحلیل را نشان می‌دهد. خروجی بعدی مربوط به آزمون بارتلت هست که مقدار آن مناسب است (سطح معناداری، Sig=۰/۰۰۰). همچنین مقدار آلفای کرونباخ ۰/۸۶۲ به دست آمده است که مؤید پایایی پرسشنامه است.

شکل ۱. نقشه معرفی محلات سنگی و شکری

جدول ۴. مقادیر آزمون‌های اعتبارسنجی داده‌ها در شناسایی متغیرهای میزان مشارکت شهروندان با مدیریت شهری

آلفای کرونباخ		۰/۸۶۲
آزمون کیفیت نمونه‌گیری کایزر مییر		۰/۸۴۲
آزمون کرویت بارتلت	کای اسکوئر	۱۸۱۸/۷۷۵
	درجه آزادی	۲۵۳
	سطح معناداری	۰/۰۰۰

برای شهر بوشهر در دو محله سنگی و شکری مشخص گردید. مقدار ویژه این ۵ عامل بیشتر از ۱ می‌باشد و مجموع واریانس تجمعی شان برابر با ۵۹/۵۲۶ می‌باشد یعنی در مجموع حدود ۶۰ درصد از مشارکت شهروندان با مدیریت شهری در شهر بوشهر در دو محله سنگی و شکری را تبیین می‌کنند که آماره قابل قبولی می‌باشد.

بعد از کنترل و مناسبت آزمون‌های آماری، که داده‌های خام را برای کاربست در تحلیل عاملی آزمایش و سنجش می‌نمایند، به محاسبه ماتریس مقدماتی پرداخته می‌شود، که در آن واریانس تبیین شده به وسیله هر عامل مشخص می‌گردد. مطابق با (جدول شماره ۵) در نهایت ۵ عامل به عنوان عوامل تبیین‌کننده‌ی میزان مشارکت مردم با مدیریت شهری

جدول ۵. مجموع واریانس تبیین‌شده عوامل مؤثر بر مشارکت مردم با مدیریت شهری

مجموع ضرائب عاملی چرخش داده شده			عوامل
مقدار ویژه	درصد از واریانس	درصد از واریانس تجمعی	
۶/۲۴۲	۲۷/۱۳۸	۲۷/۱۳۸	۱
۳/۱۲۴	۱۳/۵۸۲	۴۰/۷۲۰	۲
۱/۷۶۰	۷/۶۵۳	۴۸/۳۷۳	۳
۱/۵۶۸	۶/۸۱۷	۵۵/۱۹۰	۴
۰/۹۹۷	۴/۳۳۶	۵۹/۵۲۶	۵

در ادامه و بعد از تعیین واریانس هر یک از عوامل تبیین- کننده‌ی میزان مشارکت مردم با مدیریت شهری، ماتریس عاملی را چرخش داده تا هر یک از متغیرهای مربوطه بیشترین ارتباط را با عوامل ۵ گانه به دست آورند و زمینه‌ساز نام‌گذاری عوامل شوند (جدول شماره ۶).

جدول ۶. ماتریس عاملی دوران یافته و بارهای عاملی متغیرها

متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵
میزان مشارکت شهروندان در فعالیت های فرهنگی و اجتماعی (شرکت در فعالیت های فرهنگی، مشارکت در برگزاری مراسمات فرهنگی اجتماعی)	۰/۶۴۳				
میزان مشارکت مالی شهروندان (کمک مالی به مدیریت شهری، سرمایه گذاری، پرداخت عوارض)					۰/۷۸۵
میزان علاقه شهروندان به کار جمعی		۰/۷۱۹			
میزان سودمندی مشارکت برای شهروندان		۰/۸۳۷			
میزان باور بر اثر گذاری شهروندان در امر مشارکت در مدیریت شهری		۰/۸۴۰			
متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵
میزان آگاهی شهروندان از برنامه ها و طرح های شهری	۰/۶۶۰				
میزان اطلاع رسانی مشکلات به مدیران شهری	۰/۶۶۹				
میزان مشارکت شهروندان در اداره امور شهر (مانند مشارکت در تسهیل طرح های مصوب)	۰/۷۲۰				
میزان احساس تعلق شهروندان به محیط زندگی		۰/۷۹۲			
میزان اعتماد شهروندان به مدیران شهری			۰/۴۸۱		
میزان عضویت شهروندان در انجمن های محله ای	۰/۶۸۶				
میزان مشارکت شهروندان در ارائه پیشنهاد به مدیران شهری					۰/۵۳۵
میزان مشارکت شهروندان در تصمیم گیری ها در مدیریت شهری	۰/۶۰۹				
میزان مشارکت شهروندان در نظارت بر امور شهر	۰/۶۰۴				
متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵
میزان مشارکت عملی و اجرایی در امور شهری (پروژه های عمرانی)			۰/۴۲۰		
میزان رضایت شهروندان از خدمات رسانی مدیریت شهری			۰/۶۰۹		
میزان مشارکت شهروندان در جمع آوری زباله ها				۰/۷۶۴	
میزان مشارکت شهروندان در حفاظت از پارک ها				۰/۷۷۲	
میزان مشارکت در برنامه ریزی و طرح ریزی شهری			۰/۴۲۴		
میزان تاثیر پرداخت عوارض توسط شهروندان در توسعه شهری			۰/۶۶۷		
میزان دسترسی شهروندان به مدیران شهری			۰/۷۰۸		
میزان شفافیت (دسترسی شهروندان به اطلاعات مالی و اداری شهرداری محله خود)			۰/۵۳۸		
میزان مشارکت شهروندان در نام گذاری معابر و مکان های محله			۰/۵۱۰		

محله‌ای، میزان اطلاع‌رسانی مشکلات به مدیران شهری، میزان آگاهی شهروندان از برنامه‌ها و طرح‌های شهری، میزان مشارکت شهروندان در فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی، میزان مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها، میزان مشارکت شهروندان در نظارت بر امور شهر، بیشترین ارتباط را دارا می‌باشد. این عامل را می‌توان تحت عنوان «مداخله فعالانه» تفسیر و نام‌گذاری کرد.

بعد از ایجاد ماتریس دوران یافته عوامل و مبتنی بر جایگاه متغیرهای ۲۳ گانه تبیین‌کننده میزان مشارکت مردم با مدیریت شهری در ۵ عامل به دست آمده، باید عوامل را نام‌گذاری نمود. این مرحله به شکل زیر انجام گرفته است:

عامل اول: این عامل ۲۷/۱۳۸٪ از کل واریانس را توضیح می‌دهد و با متغیرهای میزان مشارکت شهروندان در اداره امور شهر، میزان عضویت شهروندان در انجمن‌های

جدول ۷. امتیاز عاملی میزان مشارکت شهروندان با مدیریت شهری در محلات بوشهر

محلّه	۱ عامل	۲ عامل	۳ عامل	۴ عامل	۵ عامل	امتیاز نهایی
سنگی	-۰/۳۵۵۶	۰/۱۴۸۳۵	-۰/۰۰۴۸۸	۰/۱۹۵۷	۰/۰۶۱۳۳	۰/۱۸۸۵۱
شکری	۰/۰۳۶۹۵	-۰/۱۵۷۸۴	۰/۰۰۵۰۲	-۰/۰۳۰۱۶	-۰/۰۶۳۱۹	-۰/۱۹۴۳۲

(جدول شماره ۷) ماتریس امتیازات عاملی را به تفکیک هر محلّه و عوامل مشارکت شهروندان با مدیریت شهری نشان می‌دهد. به‌عنوان مثال، امتیاز محلّه سنگی از عامل ۲ برابر با ۰/۱۴۸۳۵ است که امتیازی بالاتر از بقیه عوامل است اما در عامل ۱ برابر با ۰/۰۳۵۸۶- است که وضعیت مطلوبی قلمداد نمی‌شود. از سوی دیگر، از جدول ۱-۷ می‌توان برای مقایسه دو محدوده مورد مطالعه به تفکیک عوامل پنج‌گانه بهره برد؛ چنانکه امتیاز مشارکت مردم با مدیریت شهری در محلّه سنگی بیشتر از محلّه شکری است. همچنین از انطباق یافته‌های آماری با مشاهدات میدانی، می‌توان موارد زیر را استنباط کرد:

برتری محلّه سنگی و قرار گرفتن این محلّه در رده‌ی نخست، با توجه به بومی بودن ساکنان و بالاتر بودن احساس تعلق آن‌ها به محلّه قابل توجه است. وجود قشر اجتماعی متفاوت بازاری در این محلّه که به‌واسطه‌ی شغلشان ارتباط بیشتری با مدیریت شهری دارند و آشنایی آن‌ها به حقوق خود در زمینه مشارکت شهروندی نیز بیشتر است. همچنین وجود تعداد مساجد بیشتر در محلّه‌ی سنگی زمینه‌ساز عضویت بیشتر افراد در انجمن‌های محلّه‌ای مذهبی شده است. از طرف دیگر نیز تصمیمات مدیریت شهری بر زندگی مردم این محلّه دارای تأثیرات مثبتی بوده است. در واقع یک محور درمانی و تجاری قوی برای محلّه‌ی آن‌ها شکل گرفته است که تأثیر به‌سزایی بر شغل و زندگی آن‌ها داشته است و ارتباط مدیریت شهری با محلّه را نیز بیشتر کرده است. وجود بنرهای تبلیغاتی

عامل دوم: این عامل ۱۳/۵۸۲٪ از کل واریانس را بیان کرده و با متغیرهای میزان باور بر اثر گذاری شهروندان در امر مشارکت در مدیریت شهری، میزان سودمندی مشارکت برای شهروندان، میزان احساس تعلق شهروندان به محیط زندگی، میزان علاقه شهروندان به کار جمعی، بیشترین رابطه را دارا می‌باشد. این عامل را می‌توان «احساس اثربخشی در مشارکت» نام‌گذاری کرد.

عامل سوم: این عامل ۷/۶۵۳٪ از واریانس را تبیین می‌کند. این عامل با متغیرهای میزان دسترسی شهروندان به مدیران شهری، میزان تأثیر پرداخت عوارض توسط شهروندان در توسعه شهری، میزان رضایت شهروندان از خدمات‌رسانی مدیریت شهری، میزان شفافیت، میزان مشارکت شهروندان در نام‌گذاری معابر و مکان‌های محلّه، میزان اعتماد شهروندان به مدیران شهری، میزان مشارکت در برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی شهری، میزان مشارکت عملی و اجرایی در امور شهری (پروژه‌های عمرانی)، بیشترین ارتباط را دارا می‌باشد. این عامل را می‌توان «اعتماد و تعامل» نام‌گذاری نمود.

عامل چهارم: این عامل با متغیرهای میزان مشارکت شهروندان در حفاظت از پارک‌ها، میزان مشارکت شهروندان در جمع‌آوری زباله‌ها، ارتباط معناداری دارد و ۶/۸۱۷٪ از کل واریانس را تبیین می‌کند. این عامل را می‌توان «مراقبت از محیط» تفسیر و نام‌گذاری کرد.

عامل پنجم: این عامل ۴/۳۳۶٪ از واریانس را توضیح داده و با متغیرهای میزان مشارکت مالی شهروندان، میزان مشارکت شهروندان در ارائه پیشنهاد به مدیران شهری، ارتباط تنگاتنگی را دارا می‌باشد؛ بنابراین این عامل را می‌توان «مسئولیت‌پذیری اجتماعی» نام‌گذاری نمود.

پس از نام‌گذاری عوامل، باید امتیاز هر کدام از محلات از هر عامل را مشخص نمود تا وضعیت محلات به تفکیک عامل‌ها روشن گردد (جدول شماره ۷).

نارضایتی از مدیریت شهری و کمتر شدن همکاری با آن شده است.

در ادامه رابطه خطی میان عوامل ۵ گانه (متغیر مستقل) و میزان کل مشارکت با مدیریت شهری (متغیر وابسته) با روش رگرسیون خطی چندگانه مورد بررسی قرار گرفته است. مطابق تحلیل رگرسیونی، مقدار ضریب همبستگی (R) برابر با ۰/۶۴۶، ضریب تعیین (R Square) برابر با ۰/۴۱۷ و دوربین واتسون (Durbin-Watson) برابر ۱/۹۴۸ می باشد که بیانگر مناسب بودن مدل رگرسیونی است. در نهایت خروجی گام چهارم مدل رگرسیونی با روش گام به گام مطابق (جدول شماره ۸) به دست می آید.

جدول ۸. ضرایب عوامل در مدل رگرسیونی

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	۱/۵۷۷	۰/۰۳۹		۴۰/۰۰۶	۰/۰۰۰
عامل ۳	۰/۳۳۳	۰/۰۴۰	۰/۴۵۹	۸/۴۱۷	۰/۰۰۰
عامل ۱	۰/۲۵۵	۰/۰۴۰	۰/۳۵۲	۶/۴۵۵	۰/۰۰۰
عامل ۴	۰/۱۶۳	۰/۰۴۰	۰/۲۲۵	۴/۱۲۲	۰/۰۰۰
عامل ۵	۰/۱۳۰	۰/۰۴۰	۰/۱۷۹	۳/۲۸۷	۰/۰۰۱

نیازمند آگاهی از تأثیرات پرداخت عوارض بر توسعه‌ی شهر و خدمات رسانی بر اساس عوارض پرداخت شده می باشند که نتیجه آن افزایش اعتماد شهروندان به مدیریت شهری و افزایش مشارکتشان در مدیریت شهری می باشد.

عامل "اعتماد و تعامل" از این حیث در اولویت دوم قرار گرفته است که برای شهروندان، وجود حس قدرت تأثیر گذاری شان در مدیریت شهر، بر میزان مشارکت آنها با مدیریت شهر مؤثر است. همچنین در اولویت قرار دادن و تأثیر دادن نظرات و پیشنهادها شهروندان در سیاست‌های توسعه‌ی شهر و نظارت بر این امور، به شهروندان حس جایگاه واقعی و قدرت برای تعیین سرنوشت شهر محل زندگی خود را به آنها القا می کند و باعث افزایش انگیزه شهروندان و ایجاد باور مبنی بر مورد توجه قرار گرفتن هر فرد به عنوان یک شهروند، می شود.

مدیریت شهری در خیابان سنگی نیز اطلاعات مردم را از مدیریت شهری بالاتر برده است. مراسمات اجتماعی و فرهنگی شهرداری نیز بیشتر در داخل این محله اتفاق می افتد.

در رده‌ی دوم، محله شکرری قرار دارد. با توجه به مشاهدات میدانی و نظرات شهروندان، از دلایل این موضوع می توان به بافت مهاجرپذیر این محله و خروج ساکنان بومی در سالیان اخیر اشاره کرد که احساس تعلق به محله و علاقه به مشارکت جمعی را کاهش داده است. فاصله‌ی مکانی ساختمان شهرداری با این محله نیز بیشتر است و عدم دسترسی مناسب به سیستم حمل و نقل عمومی و تاکسی موجب نوعی

با توجه به ضرایب (جدول شماره ۹)، می توان مدل رگرسیونی را به صورت زیر استخراج نمود:

مدل ۱:

$$\text{مشارکت مردم با مدیریت شهر} = ۱/۵۷۷ + (\text{عامل ۱}) + ۰/۳۵۲ (\text{عامل ۳}) + ۰/۴۵۹ (\text{عامل ۴}) + ۰/۲۲۵ (\text{عامل ۵}) + ۰/۱۷۹$$

مطابق با رابطه فوق، در پژوهش حاضر عامل "اعتماد و تعامل" سهم بیشتری را در میان عامل های دیگر کسب کرده است. در این راستا باید امکان دسترسی به مدیران شهری با سهولت بیشتری برای همه شهروندان فراهم باشد. همچنین مطابق مصاحبه‌های میدانی صورت گرفته، شهروندان خواهان اطلاع داشتن از تأثیر مشارکت خود در پروژه‌ها، طرح ها و برنامه های مدیریت شهری در سامانه شفافیت بوده‌اند که مشخصا این موضوع موجب جلب اعتماد شهروندان می شود. در بحث پرداخت عوارض، مطابق با نظر شهروندان، آنها

«برنامه‌ریزی و مدیریت به‌وسیله‌ی مردم» داده است. دخیل کردن مردم در مدیریت شهری امری ضروری است اما در کشور ما به حداقل اطلاع‌رسانی محدود می‌شود.

پژوهش حاضر به‌منظور سنجش و تحلیل مشارکت شهری در شهر بوشهر صورت پذیرفت که مطابق با تحلیل‌ها، ۲۳ شاخص مشارکت با مدیریت شهری در ۵ عامل «مداخله فعالانه»، «احساس اثربخشی در مشارکت»، «اعتماد و تعامل»، «مراقبت از محیط» و «مسئولیت‌پذیری اجتماعی» قابل‌شناسایی است که ۶۰ درصد از واریانس مشارکت مردمی محلات را تبیین می‌کنند. مطابق با نتایج مدل رگرسیونی نیز عوامل «اعتماد و تعامل»، «مداخله فعالانه» و «مراقبت از محیط» به ترتیب بیشترین تأثیر را بر مشارکت اهالی محله دارند. از مقایسه وضعیت دو محله نیز چنین برمی‌آید که محله سنگی وضعیت بهتری (۰/۱۸۸۵۱) به نسبت محله شگری (۰/۱۹۴۲۲-) در زمینه‌ی مشارکت دارا است. در انتها بر اساس ضریب تأثیر عوامل در تحلیل رگرسیونی، اولویت‌بندی صورت گرفته و به تبیین راهکارهایی برای ارتقای این عوامل در شهر بوشهر پرداخته شده است که در جدول ۱-۹ قابل مشاهده است.

اگرچه در ظاهر امر و بر مبنای ضرایب مدل رگرسیونی، برای افزایش مشارکت مردم با مدیریت شهری، توجه به عوامل سوم و اول از اهمیت و تقدم بیشتری برخوردار است اما نباید از اهمیت سایر عوامل غافل شد. به‌طور مثال، عامل "مسئولیت‌پذیری اجتماعی" کمترین تأثیر را در میزان مشارکت شهروندان با مدیریت شهری دارد. با توجه به شاخص‌های موجود در این عامل، شهروندان تمایلی برای مشارکت مالی و سرمایه‌گذاری در طرح‌ها و پروژه‌های شهری ندارند که از علل آن عدم اعتماد برای سود ده بودن چنین سرمایه‌گذاری‌هایی و همچنین نبودن سازوکار مناسب جهت مشارکت مالی آن‌ها می‌باشد. دلیل دیگر عدم آگاهی شهروندان از فرصت‌های سرمایه‌گذاری در شهر می‌باشد. بر اساس شاخص دیگر این عامل نیز، شهروندان انگیزه‌ای به ارائه پیشنهاد به مدیران شهری را ندارند زیرا معتقدند که پیشنهادها مورد نظر دیده نمی‌شود و یا اعتماد به نفس لازم جهت سودمند بودن پیشنهادها خود را ندارند.

۷- نتیجه‌گیری

بحث مشارکت شهروندی چندین دهه است که جایگاه ویژه‌ای را در مدیریت شهری به خود اختصاص داده است و «برنامه‌ریزی و مدیریت برای مردم»، جای خود را به

جدول ۹. اولویت‌بندی راهکارهای پیشنهادی بر اساس ضریب تأثیر عوامل

اولویت	نام عامل	راهکارهای پیشنهادی
۱	اعتماد و تعامل	<ul style="list-style-type: none"> - آشنایی مردم با شرح وظایف معاونت‌های مختلف شهرداری در جهت کاهش مراجعه به شخص شهردار - مشخص نمودن درآمد حاصل از عوارض به تفکیک محلات و مناطق شهری و هزینه کرد درآمد فوق در خود آن محلات - اطلاع‌رسانی کافی به شهروندان نسبت به نحوه‌ی انجام خدمات شهری صدور پروانه، جرائم، عوارض و ... - نظارت بر تمام درآمدها و هزینه‌های شهرداری توسط مردم در یک سامانه الکترونیکی - استفاده از اسامی بومی در نام‌گذاری محلات در جهت افزایش حس تعلق ساکنین - فراخوان عمومی به اهالی محلات جهت مشارکت در نام‌گذاری اجزای محله‌ی خود - مدیریت زمان و مکان انجام پروژه‌ها به نحو شایسته توسط مدیران شهری مطابق برنامه‌ی زمان‌بندی - شروع کردن پروژه‌ی اعتمادسازی در مدارس ابتدایی به‌عنوان یک سرمایه اجتماعی با همکاری نهاد آموزش و پرورش - اطلاع‌رسانی منشور حقوق شهروندی به‌وسیله‌ی شهرداری به مردم
۲	احساس اثربخشی در مشارکت	<ul style="list-style-type: none"> - فعال‌سازی شورایی‌ها در نظارت بر پروژه‌های شهری - هدایت پروژه‌های اجتماعی اقتصادی به‌وسیله‌ی مردم و NGO های همان محلات

اولویت	نام عامل	راهکارهای پیشنهادی
		<p>- ایجاد باور در مردم به عنوان صاحبان رأی مبنی بر تأثیرگذاری آراء آن‌ها بر عملکرد مدیریت شهری</p> <p>- فعال‌سازی و نظارت بر سامانه ۱۳۷ در شهرداری‌ها و امکان مشاهده‌ی ردیابی مراحل توسط مردم</p> <p>- مشارکت شهروندان و NGO ها در بودجه‌بندی و بودجه‌ریزی سالیانه‌ی شهرداری</p> <p>- هدایت‌گری و پشتیبانی مراسم و مناسبت‌ها با شهرداری و واگذاری اجرا به مردم</p>
۳	مراقبت از محیط	<p>- واگذاری مدیریت پارک‌های محله‌ای به شورایارها در قالب هیئت‌امنائی با نظارت شهرداری</p> <p>- مشارکت بخش خصوصی در خرید خدمات پارک‌ها از شهرداری و فروش این خدمات با نظارت نهادهای مردمی</p> <p>- برگزاری برخی مناسبت‌ها در پارک‌ها و ایجاد فضاهای فرهنگی در آن‌ها مثل تئاتر خیابانی در جهت افزایش تعلق و سرزندگی</p> <p>- تفکیک زباله از مبدأ به طوریکه سود حاصل از آن مستقیم به شخص شهروند برسد.</p> <p>- دریافت پول از افرادی که زباله‌ی بیش‌ازحد مجاز تولید کنند.</p> <p>- برنامه‌ریزی برای ایجاد کوتاه‌ترین مسیرهای پیشنهادی برای جمع‌آوری زباله از محلات</p>
۴	مسئولیت‌پذیری اجتماعی	<p>- تدوین سازوکارهایی در جهت اینکه مردم حتماً نتیجه‌ی پرداخت عوارض را در محله‌ی خود ببینند.</p> <p>- تشویق مردم به اینکه تجهیز کوچه و تقویت مبلمان و زیبایی محله‌ی خود بر اساس اصول سیما و منظر شهری، منجر به بالا رفتن قیمت بناهایشان می‌شود.</p> <p>- ایجاد پروژه‌های عام‌المنفعه همچون گرمخانه‌ها با کمک خیرین</p> <p>- ایجاد بسته‌های سرمایه‌گذاری جهت‌بخش خصوصی</p> <p>- اطلاع‌رسانی طرح‌های شهری از طریق آگهی‌نماها و بیلبوردها اجتماعی به مردم در راستای دریافت پیشنهادهای</p> <p>- پس‌ازاینکه مردم در محلات پیشنهادها خود را ارائه نمودند، در قالب ضوابط و مقررات شهری به خود آن مردم ابلاغ شود.</p>

۸- منابع

فعالیت‌های عمرانی و خدماتی شهرداری (مطالعه

موردی: محله ولی عصر شمالی، تهران). نشریه جغرافیا

و روابط انسانی، ۱ (۲)، ۵۷۳-۵۵۹.

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.26453851.1397.1.2.34.7>

• تقوایی، مسعود. بابا نسب، رسول. موسوی، چمران.

(۱۳۸۸). تحلیلی بر سنجش عوامل مؤثر بر مشارکت

شهروندان در مدیریت شهری (مطالعه موردی: منطقه ۴

شهر تبریز). مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و

منطقه‌ای، ۱ (۲)، ۳۶-۱۹.

<https://sid.ir/paper/153024/fa>

• حاجیانی، ایوب. (۱۴۰۲). مدیریت شهر و مشارکت

سیاسی ساکنین (مطالعه موردی: شهر بوشهر). ماهنامه

پایا شهر، ۵ (۵۰)، ۸-۱.

<https://civilica.com/doc/1693807>

• آروین، محمود. فرهادی خواه حسین. پورااحمد، احمد.

(۱۳۹۶). بررسی شاخص‌های زمینه‌ساز مشارکت

شهروندان در امور شهری (مطالعه موردی: منطقه ۹ شهر

تهران). مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۸ (۲۹)،

۳۳-۵۱.

https://jargs.hsu.ac.ir/article_161450.html

• اطهری، حسین و شهریاری، ابوالقاسم. (۱۳۹۳). بررسی

عوامل مؤثر بر مشارکت سیاسی زنان مطالعه موردی

زنان شهر بوشهر. زن در توسعه و سیاست، ۱۲ (۲)،

۲۶۵-۲۸۶.

<http://doi:10.22059/jwdp.2014.52359>

• بهرامی، سمیه. داوری، الهام. خداداد، مهدی. (۱۳۹۷).

بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در

<https://doi.org/10.1080/01944363.2018.1559388>

- Arrabaca, Franesa Jeanne Castil, L. Base, Renato.(2020).Citeizen'SLevelOf Participation And Satisfaction In Barangay Assembly:A Case Of Philippine LGU. *Jurnal Ilmiah Peuradeun: The International Journal of Social Sciences*, 8(2), 377- 396.

<https://doi.org/10.26811/peuradeun.v8i2.53111>

- Bajmócy, Zoltan.(2021). Participation in Urban Planning and the Post-Socialist Legacy.Revisiting *Maier's Hypothesis Through the Case of Hungary*. 13(1), 4-23.

<https://doi.org/10.32725/det.2021.001>

- Bjørgen, Astrid, Fossheim, Karin, Macharis, Cathy.(2021). How to build stakeholder participation in collaborative urban freight planning. *Cities*. 112, 1-8.

<https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103149>

- Da Cruz, Rafael Barreto, de Castro Marins, Karin Regina.(2019). Urban planning and popular participation: A diagnosis of the effectiveness of participatory processes applied to the revision of São Paulo master plan. *Habitat International*. 88, 1-9.

<http://dx.doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.05.006>

- Clark, J. K. (2021). Public values and public participation: A case of collaborative governance of a planning process. *The American Review of Public Administration*, 51(3), 199-212.

<https://doi.org/10.1177/0275074020956397>

- Du, Guiying, Degbelo, Auriol, Kray, Christian (2017). Public displays for public participation in urban settings: a survey. *The 6th ACM International Symposium*. 1-9.

<http://dx.doi.org/10.1145/3078810.3078825>

- Goodspeed, Robert C.(2008). *Citizen Participation and the Internet in Urban Planning*. Final Paper Urban Studies and Planning Program, University of Maryland, the Degree of Master of Community Planning.

- حقیقتیان، منصور. (۱۳۹۱). بررسی تأثیر شهرنشینی بر روابط اجتماعی در شهر بوشهر. پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۳(۸)، ۳۹-۵۰.

https://jupm.marvdasht.iau.ir/article_1525.htm

- خادم‌الحسینی، احمد. عارفی پور. صفیه. (۱۳۹۱). شهرسازی مشارکتی و جایگاه مردم در برنامه‌ریزی شهری. چشم‌انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی)، ۷(۱۹)، ۱۰۸-۱۲۳.

<https://sid.ir/paper/175860/fa>

- خواجه شاهکوهی، علیرضا. نجفی کانی، علی‌اکبر. بابائیان، طاهره. (۱۳۹۳). بررسی میزان مشارکت شهروندان حاشیه شهرهای میانی در مدیریت شهری (مطالعه موردی: شهر بابل). مجله آمایش جغرافیا فضا، ۴(۱۲)، ۱-۱۸.

<https://civilica.com/doc/405532>

- دواس، دی. ای. ۱۳۷۶، پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایی، نشر نی.

<https://www.iranketab.ir/book/33524-surveys-in-social-research>

- زیاری، کرامت‌الله. بیک محمدی، رضایی، حسن. کوچی، محمود. (۱۳۹۸). بررسی نقش مشارکت شهروندان در افزایش موفقیت مدیریت شهری (مطالعه موردی: کلانشهر شیراز). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۰(۳۸)، ۶۲-۵۱.

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22285229.1398.10.38.5.1>

- طرح بهسازی و نوسازی بافت فرسوده بوشهر. (۱۳۹۲). گزارش مطالعات به تفکیک محلات. شرکت مادر تخصصی تهران و بهسازی شهری ایران. شرکت عمران و مسکن‌سازان بوشهر. جلد اول، مشاور طرح: باغ اندیشه.

- Arnstein, Sherry R. (2019). A Ladder of Citizen Participation. *Journ of the American Planning Association*, (85)1, 24-34.

- Graham, Spada, Paolo, Stoker, Gerry, Ghose, Katie.(2017). Citizen participation and changing governance: cases of devolution in England.*Policy & Politics*.45(2), 251–269.
- <https://doi.org/10.1332/030557317X14895974141213>
- Van Houwelingen, P. (2017). Political participation and municipal population size: A meta-study. *Local Government Studies*. Vol. 43. Issue 3.408-428.
- <https://doi.org/10.1080/03003930.2017.1300147>
- Wilson, Alexander, Tewdwr-Jones, Mark, Comber, Rob.(2019). Urban planning, public participation and digital technology: App development as a method of generating citizen involvement in local planning processes.*Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*. 46(2), 286–302.
- <https://doi.org/10.1177/2399808317712515>
- Wu, Wei-Ning, Jung, Kyujin.(2016). A missing link between citizen participation, satisfaction, and public performance: evidences from the city and county of San Francisco.*International Journal of Public Sector Performance Management*. 1-20.
- <http://doi.org/10.1504/IJPSPM.2016.079720>
- https://www.researchgate.net/publication/242165501_Citizen_Participation_and_the_Internet_in_Urban_Planning
- Li, Wenshu, Feng, Tao, Timmermans, Harry J.P., Li, Zhigang, Zhang, Ming, Li, Bowen.(2020). Analysis of citizens' motivation and participation intention in urban planning. *Cities*. 106,1-9.
- <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102921>
- Mahdavinejad, javad, Amini, Masoome.(2011).Public participation for sustainable urban planning in case of Iran.*Procedia Engineering*. 21, 405- 413.
- <http://doi.org/10.1016/j.proeng.2011.11.2032>
- Mashhadi Moghaddam, SeyedNavid, Rafieian, Mojtaba.(2020). From the kingdom lash to participation: The tale of urban planning in Iran.*Social Sciences & Humanities Open*. 2, 1-9.
- <http://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100022>
- Pérez-delHoyo, R., Andújar-Montoya, M. D., Mora, H., & Gilart-Iglesias, V. (2018, March). Citizen Participation in Urban Planning-Management Processes. In Proceedings of the 7th International Conference on Smart Cities and Green ICT Systems (pp. 206-213).
- <https://doi.org/10.5220/0006704202060213>
- Prosser, Brenton, Renwick, Alan, Giovannini, Arianna, Sandford, Mark, Flinders, Matthew, Jennings, Will, Smith,

نحوه ارجاع به مقاله:

امیری، سید نورالدین، حیدرزاده، احسان، آراسته، مجتبی و حیدری، محمدجواد. (۱۴۰۳). شناسایی و اولویت بندی عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در فرآیند مدیریت شهری (مطالعه موردی: محلات سنگی و شکری شهر بوشهر)، توسعه پایدار شهری، ۵(۱۴)، ۲۵-۴۱

DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2024.2008993.1099>

DOR: <https://dori.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.2.0>

URL: https://usdjournals.daneshpajoohan.ac.ir/article_712367.html?lang=fa

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajoohan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

شناسایی ترجیحات ویژگی‌های فضایی در خانه‌های آپارتمانی شهر بندرعباس با تأکید بر تجربه زیسته ساکنان^۱

مهدی اصغرخواه فرخانی^{*}، بهرام شاهدهی^۲، محسن افشاری^۳، سیده پوراندخت سعادت^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۴/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۱۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۱۵

چکیده: یکی از ارکان مهم تأمین مسکن، توجه به ترجیحات مستند و قابل اطمینان شهروندان است که با توجه به آن‌ها بتوان به تجویزها و راهکارهای طراحی در محیط‌های مسکونی پرداخت. این ترجیحات مستند را می‌توان در ویژگی‌های فضایی جستجو کرد، اما از آنجایی که ویژگی‌های فضایی متفاوتی در حوزه مطالعات معماری ذکر شده است، نیازمند شناسایی و تدقیق ویژگی‌های فضایی در حوزه مسکن هست. از این رو، این پژوهش به دنبال آن است که ویژگی‌های فضایی خانه‌های آپارتمانی را در شهر بندرعباس بر اساس تجربه زیسته ساکنان شناسایی و تدقیق نماید و سپس، هر یک از ترجیحات ویژگی‌های فضایی با تکیه بر تجربه زیسته ساکنان بررسی شود. روش پژوهش از نظر هدف بنیادی و روش انجام به صورت ترکیبی (کیفی-کمی) انتخاب شده است. جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و برداشت‌های میدانی شامل تهیه پرسش‌نامه و مصاحبه صورت گرفت و پس از تدوین چارچوب نظری، به کمک روش دلفی و مصاحبه عمیق با ساکنان، ترجیحات ویژگی‌های فضایی تدقیق شد، سپس میزان اهمیت هر یک بر اساس نظر خبرگان موردسنجش و رده‌بندی قرار گرفت. نتایج به دست آمده در این پژوهش نشان می‌دهد که ۱۶ مورد ترجیحات ویژگی‌های فضایی در خانه‌ها آپارتمانی با تکیه بر تجربه ساکنان، در شهر بندرعباس وجود دارند. این شمار از ویژگی‌های فضایی بر پایه میزان اهمیت موردسنجش قرار گرفتند و آشکار شد که ویژگی «هدایت و راهنمایی فضا» به نسبت دیگر ویژگی‌های فضایی شناسایی شده اهمیت بیشتری در خانه‌های آپارتمانی بندرعباس دارد از سوی دیگر، ویژگی «خاطره‌انگیزی فضا» از اهمیت پایین تری برخوردار است. همچنین ویژگی‌های فضایی در دسته‌بندی «ساختاری-عملکردی» و «کیفی-روان‌شناختی» با توجه به امتیازدهی متخصصان و مصاحبه عمیق از ساکنان به درستی جاگذاری شده‌اند.

واژگان کلیدی: ویژگی‌های فضایی، ترجیحات، تجربه زیسته، خانه‌های آپارتمانی، شهر بندرعباس.

^۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری مهدی اصغرخواه فرخانی با عنوان «ترجیحات ویژگی‌های فضایی ساکنان خانه‌های آپارتمانی در شهر بندرعباس با تأکید بر تجربه زیسته ساکنان (مورد پژوهی محلات نظرآباد و گلشهر شمالی)» است.

^۲ دانشجوی دکتری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

^۳ استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران؛ نویسنده مسئول:

bshahedi@yahoo.com

^۴ دانشیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

^۵ استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

۱- مقدمه و بیان مسئله

امروزه با افزایش سطح آگاهی جامعه، سیاست‌گذاران حوزه مسکن تلاش می‌کنند تا نیازها، خواسته‌ها و سلیقه شهروندان را در نظر گرفته و در جهت تحقق منافع شهروندان به کارگیرند. در این میان، آنچه به صورتی ویژه در زمینه مسکن نیازمند توجه است، نحوه برقراری ارتباط میان تمایلات مصرف‌کنندگان و عرضه‌کنندگان و فرایند سنجش آن است (صدقتی و نوریان، ۱۳۹۵). موفقیت اجرای سیاست‌های تولید مسکن مستلزم شناخت و برآورد دقیق ترجیحات استفاده‌کنندگان و تمایلات آن‌ها نسبت به ویژگی‌های مسکن است. این برآورد به‌ویژه اگر سهم عوامل تأثیرگذار در ارزش‌ها را به‌خوبی منعکس نماید، می‌تواند در بسیاری از زمینه‌های تصمیم‌گیری‌ها و تصمیم‌سازی‌ها، مورد استفاده قرار گیرد (رحیمی کاکه‌جوب و همکاران، ۱۳۹۲). بر همین اساس، طراحی مسکن مطابق با ترجیحات و خواسته‌های شهروندان اهمیت دارد. هدف اساسی تأمین مسکن، تأمین نیازهای فضایی فعالیت‌های انسانی، به‌منظور وضعیت مطلوب سکونت با توجه به محدودیت‌های منابع و امکانات است. از سوی دیگر، هدف نهایی سیاست مسکن، داشتن عملکرد بهینه است به‌گونه‌ای که از یک‌سو ترجیحات و خواسته‌های اقشار مختلف برآورده شود و از سوی دیگر، پیگیری اهداف کلان اقتصادی و اجتماعی صورت گیرد؛ بدین جهت که مسکن، مهم‌ترین کاربری زمین در مناطق شهری است و بزرگ‌ترین بخش مخارج خانوار ایرانی را نیز تشکیل می‌دهد (عابدین درکوش، ۱۳۸۹، ۲۲).

از آنجایی که شناخت و تحلیل ویژگی‌های مسکن و میزان ارزش آن‌ها برای خانوارها برای تصمیم‌گیران بسیار بااهمیت است (Gehrke et al., 2018) شایسته است که مطالعات مناسب برای پیش‌بینی ترجیحات ساکنان صورت پذیرد. یکی از نقایص عمده در زمینه مسکن مربوط به عدم توجه به پیچیدگی‌های کمی و کیفی مسکن به‌صورت هم‌زمان است. یک رکن مهم تأمین مسکن، توجه به ترجیحات قابل‌اطمینان شهروندان است که با توجه به آن‌ها

بتوان به راهکارهای طراحی در حوزه محیط‌های مسکونی پرداخت. با توجه به مطالب فوق، این پژوهش باهدف شناسایی ترجیحات افراد در انتخاب خصوصیات مسکن، قصد دارد، یک چارچوب نظری را برای ترجیحات ویژگی‌های خانه با ملاحظات معمارانه تدارک نماید تا به طرق ممکن، ترجیحات افراد در خصوص ویژگی‌های مسکن دلخواه سنجیده شود.

این تحقیق به دنبال فهم ترجیحات سکونت در ارتباط با ایده‌آل‌های ذهنی بوده است و به‌طور ویژه، ترجیحات مسکن در مورد «کیفیت فضاهای سکونت» که قبل از مرحله انتخاب مسکن قرار دارند، مطالعه شده است. کیفیت، مجموعه‌ای از خصوصیات یا صفات مشخصه که باعث متمایز کردن یک شی از اشیای دیگر شده و فرد را قادر می‌سازد که در مورد برتری، فروتری یا مشابهت چیزی در مقایسه با چیز دیگر داوری نماید (سامه، ۱۳۹۷). بدین لحاظ این تحقیق، چارچوب مناسبی را برای سنجش و ارزیابی ترجیحات ویژگی‌های مسکن پیشنهاد می‌دهد که می‌تواند قبل از هر فرایند طراحی و گسترش مسکن آپارتمانی در نظر گرفته شود. از این سوی، پرسش‌های این پژوهش بدین شرح است: ویژگی‌های فضایی خانه‌های آپارتمانی کدام‌اند؟ ترجیحات ویژگی‌های فضایی در خانه‌های آپارتمانی شهر بندرعباس بر اساس تجربه زیسته ساکنان کدام‌اند؟

۲- پیشینه و مبانی نظری پژوهش

پیشینه پژوهش در حوزه مفاهیم تجربه زیسته، ترجیحات و ویژگی‌های فضایی قرار دارند. منظور از تجربه زیسته، یک بازنمایی از تجربیات و انتخاب‌های یک شخص معین و دانشی است که او از این تجربیات و انتخاب‌ها به دست می‌آورد (Given, 2011, 336)، که این تجربیات برخاسته از زمینه‌های فرهنگی جامعه نیز هستند.

در این زمینه، حسین‌زاده و همکاران (۲۰۲۲) راهبردهای ارتقای سرزندگی در مجتمع‌های مسکونی مسکن مهر از طریق تحلیل تجربه زیسته ساکنان و آرای صاحب‌نظران را تبیین نموده‌اند. یوچی و همکاران (۲۰۲۲) به بررسی تعاملات

شکل‌دهی به ترجیحات ویژگی‌های مسکن افراد، مؤثر و دخیل است.

۲-۱- ترجیحات و رابطه آن با مفهوم تجربه زیسته

مقصود از «ترجیحات» در این پژوهش، توجه به عواملی است که باعث ترجیح یک ویژگی فضایی معماری توسط کاربران و استفاده‌کنندگان آن فضا است (لک و رضانی، ۱۳۹۷). با وجود تحقیقات متفاوت در این حوزه، بررسی‌های بیشتری در رابطه با «درک نیازهای فردی و ترجیحات گروه‌های مختلف» نیاز است، زیرا افراد مختلفی با ترجیحات گوناگون از یک فضای معماری استفاده می‌کنند (Van den Berg et al, 2020).

مطلوب بودن فضای معماری از نظر استفاده‌کنندگان آن، پژوهش را به سمت مفهوم «ترجیحات» هدایت می‌کند که به‌عنوان معیارهای مرجح بودن یک فضا برای افراد (گلرخ، ۱۳۹۸) تعریف شده و با مقولات کیفیت محیطی ارتباط دارد (لک و رضانی، ۱۳۹۷). این واقعیت که استفاده‌کنندگان فضای معماری، ترجیحات و نیازهای متفاوتی دارند، اثبات شده است، بنابراین، طراحی مبتنی بر دیدگاه‌های استفاده‌کنندگان و شخصی‌سازی فضای معماری، به‌گونه‌ای که با ترجیحات آن‌ها منطبق باشد، بسیار مهم است (Al-Samarraie et al., 2016).

در تعریف مفهوم ترجیحات کاربران در حوزه روان‌شناسی محیطی، «چارچوب‌ها و معیارهایی عام برای تحلیل میزان مرجح بودن فضا در قضاوت افراد»، (گلرخ، ۱۳۹۸) ارائه شده است. در منابع این حوزه، کیفیت مطلوب محیط مورد تأکید قرار می‌گیرد (لک و رضانی، ۱۳۹۷).

هدف از تحقیقات تجارب زیسته، فهم زمینه‌های بروز چنین تجربیاتی است (Bunnin, 2004, 25)، که در شکل‌گیری ارزش‌ها، ایده‌آل‌ها و ترجیحات سکونت‌اثرگذار است. علاوه بر این، تجربه زیسته به معنای تأمل در یک تجربه در حین گذراندن آن نیست بلکه یک خاطره است که در آن تجربه پس از گذشتن یا زیستن آن منعکس می‌شود

بین مسکن و محیط‌های همسایگی برای بهبود رفاه کودکان با بهره‌گیری از تجربه زیسته والدین در مناطق با فقر بالای کودکان در انگلستان پرداخته‌اند. انگلها^۱ و همکاران (۲۰۲۲) با مطالعه تجربه زیسته، پیامدهای شرایط مسکن بر سلامت مادران مهاجر بررسی کرده‌اند و تأثیر شرایط اقامتگاه‌های مختلف را بر جامعه موردنظر سنجیده‌اند. جان‌نثاری (۲۰۲۲) تجربه زیسته پناه‌جویان ایرانی و افغان را از طریق فرایند پناهندگی و فعالیت‌های تحقیقاتی باتوجه به شرایط محیطی بررسی نموده است. باقری و رکانه و دهدست (۱۴۰۰)، به ارائه راهکارهایی از تجربه زیسته مادران برای مطالعه کیفی ابعاد چالش‌های بازی کودکان در زندگی آپارتمان‌نشینی با نمونه‌گیری هدفمند و جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته و تجزیه و تحلیل یافته‌ها از روش کلایزی پرداخته‌اند. شایان‌ذکر است که در همه مطالعات فوق بر زمینه‌های فرهنگی تجربه زیسته تأکید شده است.

همچنین، پاپی‌نژاد و همکاران (۱۴۰۰)، به مطالعه تجربه زیسته نومکانی دختران ساکن تهران با رویکرد پدیدارشناسی تفسیری و با استفاده از مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته پرداخته‌اند. زمانی علویجه و همکاران (۱۴۰۱) نیز بر تجارب زیسته هویتی مشترک در مراحل مختلف چرخه زندگی خانوادگی با روش‌شناسی کیفی تمرکز داشته‌اند. اسکندری دورباطی و همکاران (۱۴۰۱) به پدیده فضا در اسکان غیررسمی تجربه زیسته گروه‌های اجتماعی-معیشتی در شهرستان بهارستان استان تهران پرداخته‌اند. در همین راستا، مصطفی‌پور و همکاران (۱۴۰۱)، تجارب زیسته دانشجویان از پیامدهای قرنطینه خانگی در همه‌گیری کووید-۱۹ را با رویکرد کیفی و روش تحلیل روایت بررسی نموده‌اند. در پژوهشی دیگر، پائسون^۲ و همکاران (۲۰۲۲) باهدف یادگیری از تجربه زیسته جمعی، مشارکت گروهی از کارشناسان را ردیابی نموده‌اند.

باتوجه به مطالب فوق، هدف از مطالعات تجارب زیسته افراد به‌منظور درک زمینه‌ها و دلایل چنین تجربیاتی است که به در

² Pawson

¹ Engelhardt

(Lindseth & Norberg, 2004)، و به نحوی در ایجاد ترجیحات سکونت فرد نقش دارد.

تجربه‌ها، خاطره‌ها، ابعاد شخصیتی و فرهنگی، تجربه‌های ذهنی افراد را می‌سازد که در مواجهه با محیط کالبدی، باعث درک و شناخت فضا می‌شود و کاربر بر اساس درونیات خود با فضا ارتباط برقرار می‌کند (لک و رضائی، ۱۳۹۷)؛ از این رو، سازمان‌دهی ذهنی پیوسته تجارب زیسته، منشأ تدوین ترجیحات سکونت است که هم‌راستایی ترجیحات با مفهوم تجربه زیسته را برجسته می‌نماید.

۲-۲- عوامل مؤثر بر شکل‌گیری ترجیحات ویژگی‌های مسکن

ترجیحات مسکونی یک فرد نشان‌دهنده تصویر ذهنی آرمانی فرد از محیط مسکونی است که در برخی موارد در واقعیت پدیدار می‌گردد و در برخی موارد نیز به شکل یک تصویر خیالی باقی می‌ماند (Coolen & Jansen, 2012, 606)؛ بنابراین وجود این ترجیحات موجب جهت‌دهی به انگیزه و هدف فرد در انتخاب مسکن می‌گردد.

انتخاب مسکن بر اساس ترجیحات افراد، منجر به درجه بالایی از تجانس بین موقعیت‌های واقعی و ترجیحات افراد می‌شود. در هر موقعیت انتخاب مسکن، برخی عوامل انگیزشی اساسی باعث می‌گردد تا فرد گزینه‌های موجود را ارزیابی نماید که انتخاب نمودن گزینه‌ها در واقع فعالیت‌های پویایی است که افراد بر اساس شرایط و موقعیت‌ها انجام می‌دهند (Taiwo et al., 2020).

ترجیحات مختلف افراد در مورد انتخاب مسکن مناسب، با توجه به نوع نیازها و میزان تأمین نیازها در مسکن مورد نظرشان مشخص می‌گردد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۴). تأثیر ترجیحات مسکن از عوامل کلان برای مثال بازار مسکن و موقعیت اقتصادی و عوامل خرد همچون سن، درآمد و ترکیب خانوار مشخص شده است.

خانوارها مسکن را با بهترین ترکیب از ویژگی‌ها انتخاب می‌کنند که سودمندی خانوار را به حداکثر می‌رساند

و در این انتخاب عوامل مختلفی وجود دارند (Jun, 2013) در میان طیف گسترده‌ای از عواملی که در ترجیحات مسکن وارد عمل می‌شود، چندین معیار مهم وجود دارد؛ ویژگی‌های خانوار مانند درآمد و اندازه خانوار، قومیت، سن و غیره؛ ویژگی‌های مسکن از جمله نوع مسکن، مساحت مسکن، تعداد اتاق و غیره؛ ویژگی‌های مکان مانند دسترسی، خدمات عمومی، آلودگی و امکانات و عوامل همسایگی؛ و ویژگی‌های اقتصادی مانند هزینه مسکن و مقرون‌به‌صرفه بودن (Montgomery & Curtis, 2006, 89).

باتوجه به دایره بزرگی از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری ترجیحات ویژگی‌های مسکن وجود دارند، این تحقیق، با ملاحظات معمارانه بر شناسایی ترجیحات ویژگی‌های فضایی خانه تمرکز نموده است که تاکنون مورد نظر محققان نبوده است.

۲-۳- ویژگی‌های فضایی خانه

مبحث دیگری که در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد ویژگی‌های فضا در خانه‌های آپارتمانی است. بخش کالبدی خانه ساخته می‌شود تا بخش ساخته نشده درونی یا فضا را شکل دهد. از دیدگاه کورت گروتز^۱ (۱۳۹۰، ۲۲۶-۲۲۲) فضا را یک تهی می‌توان در نظر گرفت که می‌تواند شیء را در خود جای دهد و یا از چیزی آکنده شود. در تعریف ویژگی‌های فضایی؛ فضا از طریق عناصر و ویژگی‌های آن شناخته می‌شود. از دیدگاه پژوهشگران؛ ایستایی فضایی (حائری، ۱۳۹۵، ۱۷۸)، گشایش و دل‌بازی، هدایت و دستیابی (حائری، ۱۳۹۵، ۱۷۸)، خلوت (شاهچراغی و بندرآباد، ۱۳۹۹، ۸۵)، انعطاف‌پذیری (شاهچراغی و بندرآباد، ۱۳۹۹، ۹۰)، تهی (خلأ) (کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۲۳۶)، تداخل، تقاطع، همسایگی (کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۲۵۳)، تضاد (کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۳۵۰)، هماهنگی و تعادل (کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۳۵۵)، مقیاس و تناسب (کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۳۶۰)، سلسله‌مراتب (کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۳۸۲)، پویایی و ضرب‌آهنگ (کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۴۱۰)،

¹ Kurt Grütter

۲-۴- مبانی نظری تحقیق

ویژگی‌های فضایی از طریق خاصیت‌ها و یا قابلیت کاربرد فضا شناخته می‌شوند که بعضی موارد در پژوهش‌های مرور شده، دارای وجوه ملموس هستند که این موارد شامل انعطاف‌پذیری با گونه‌های تنوع‌پذیری، تطبیق‌پذیری و تغییرپذیری (عینی فر، ۱۳۸۲) و فضامندی (بخارائی، ۱۳۹۴، ۵) هستند یا مواردی که به انبساط و انقباض واحد مسکونی قابلیت توسعه (غروی الخوانساری، ۱۳۹۷) اشاره دارند.

از طرفی، مفاهیم سازمان‌دهی فضا نیز در پژوهش‌های حائری (۱۳۹۳، ۱۳۹۵) قابل استناد هستند، همچون توانمندسازی فضا، ترکیب و تمایز فضاها، و ویژگی‌های فضایی همچون بسط چشم‌اندازی، نوری و فضایی، و همچنین سلسله‌مراتب (کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۳۸۲) که برحسب پیمایش معیارهای تحقیق، قابل استفاده هستند. همه موارد فوق بایستی، توسط متخصصین در روش تحقیق دلفی مورد بررسی و بازنگری لازم قرار گیرد، از سویی، این موارد از دیدگاه ساکنین نیز طی مصاحبه عمیق بر اساس تجربه زیسته بررسی شود.

برخی از پانزده ویژگی ساختاری الکساندر (۱۳۹۶، ۱۱۰)، مورد اشاره سایر محققین نیز بوده است که همپوشانی مفاهیم مشترک در جدول ادامه آمده است. نکته‌ای که در این بخش قابل توجه است این است که همه ویژگی‌های فضایی، امکان بررسی در مطالعات مسکن را ندارند و هر ویژگی فضایی باید با یک تعریف مشخص شود و همه ویژگی‌های فضایی، باید به گونه‌ای قابل دسته‌بندی باشند تا در مرحله بعدی پژوهش، قابل تحلیل مشخص باشند. با توجه به این مطلب، (جدول شماره ۱) برای تعریف ویژگی‌های فضایی مستخرج از ادبیات زمینه پژوهش تدوین شد تا با روش دلفی ترجیحات ویژگی‌های فضایی، شناسایی شده تدقیق شوند.

شفافیت، هم‌پوشانی، التقاط، درهم‌تنیدگی (نوربرگ شولتز، ۱۳۹۶، ۵۰)، نظم و بی‌نظمی (فن‌مایس، ۱۳۹۰، ۳۵)، تدریج (فن‌مایس، ۱۳۹۰، ۴۶)، پیچیدگی (فن‌مایس، ۱۳۹۰، ۴۹)، تناقض (فن‌مایس، ۱۳۹۰، ۵۲)، تقارن (فن‌مایس، ۱۳۹۰، ۶۹)، انبساط و انقباض واحد مسکونی و قابلیت توسعه (غروی الخوانساری، ۱۳۹۷) در بیان ویژگی‌های فضایی به کاررفته است.

در ادامه ویژگی‌های یادشده، الکساندر نیز به ویژگی‌های ساختاری اشاره می‌کند که می‌توان در بررسی ویژگی‌های فضایی از آن‌ها بهره جست. از دیدگاه وی، پانزده ویژگی با ساختاری به هم پیوسته عبارت‌اند از: ۱- سلسله‌مراتب مقیاس، ۲- مراکز نیرومند، ۳- مرزبندی‌ها، ۴- تکرار متناوب، ۵- فضای معین، ۶- شکل خوب، ۷- تقارن موضعی، ۸- ابهام و انسجام عمیق، ۹- تضاد، ۱۰- مراتب تدریجی، ۱۱- ناهمسانی، ۱۲- پژواک، ۱۳- فضای خالی (تهی)، ۱۴- سادگی و آرامش درونی و ۱۵- جدایی‌ناپذیری (الکساندر^۳، ۱۳۹۶، ۱۱۰).

سازمان فضایی خانه‌های ایرانی نیز، تنوع فضای گسترده‌ای را برای ساکنانش ایجاد می‌کند و مشوق تجربه‌ها و فعالیت‌های متنوعی است و جنبه‌های هر فعالیت را با ارائه تنوع فضایی افزایش و گسترش می‌دهد (حائری، ۱۳۹۵، ۸۷). به علاوه این که شیوه‌هایی که برای توانمندسازی فضا، ترکیب و تمایز فضاها، در معماری خانه در ایران وجود داشته نیز مورد توجه هستند (حائری، ۱۳۹۳، ۱۹). همچنین از دیدگاه حائری، ویژگی‌های فضایی همچون بسط چشم‌اندازی، نوری و فضایی نیز مهم هستند که برحسب پیمایش معیارهای تحقیق، تکمیل و ساده‌سازی و در نظر گرفته خواهد شد.

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که در مطالعات قبلی، ترجیحات ویژگی‌های فضایی در خانه‌های آپارتمانی و به‌طور کلی در حوزه مطالعات مسکن معاصر، بررسی نشده است که در تحقیق حاضر به این مهم پرداخته می‌شود.

^۱Alexander

^۱Nourberg Schulz

^۲ Von Meiss

جدول ۱. تعریف ویژگی‌های فضایی مستخرج از ادبیات زمینه

ردیف	ویژگی فضایی	تعریف مختصر ویژگی فضایی	منابع
۱	انعطاف‌پذیری با گونه تنوع‌پذیری Flexibility Versatility	توجه به تنوع خواسته‌های کاربران در طی زمان، قابلیت فراهم آوردن استفاده‌های مختلف از فضا، انجام چند عملکرد به‌طور هم‌زمان در فضا، انجام عملکردهای مختلف در زمان‌های مختلف در فضا.	(کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۲۵۷) (عینی فر، ۱۳۸۲)
۲	انعطاف‌پذیری با گونه تطبیق‌پذیری Flexibility Adaptability	توجه به تنوع خواسته‌های کاربران در طی زمان، قابلیت سازگار شدن یک فضا با شرایط جدید موردنیاز فضا، قابلیت انطباق یا اصلاح برای شرایط جدید با استفاده‌کنندگان جدید، قابلیت مناسب‌سازی برای کاربرد در موقعیت خاص جدید، قابلیت تغییر به‌منظور موفقیت در شرایط جدید و متناوب.	(کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۲۵۷) (عینی فر، ۱۳۸۲)
۳	انعطاف‌پذیری با گونه تغییرپذیری Flexibility variability	امکان تغییر برای دستیابی به کارکردهای جدید، توجه به تنوع خواسته‌های کاربران در طی زمان، افزایش و کاهش مساحت یا تفکیک و تجمع فضاهای و امکان بازگشت به طرح اولیه بنا پس از گسترش یا کاهش مساحت، قابلیت پاسخ به رشد خانوار در مراحل مختلف زندگی، قابلیت تغییر اندازه فضا.	(کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۲۵۷) (عینی فر، ۱۳۸۲) (غروی الخوانساری، ۱۳۹۷)
۴	سلسله‌مراتب فضایی spatial hierarchy	سازمان‌دهی فضاها بر اساس ویژگی‌های کارکردی و محتوایی برای ایجاد ترتیب و نظم قاعده‌مند در خانه.	(دی‌کی‌چینگ، ۱۳۹۳، ۳۵۰؛ فن مایس، ۱۳۹۰، ۴۷؛ الکساندر، ۱۳۹۶، ۱۷۳-۱۶۹؛ سلطان‌زاده، ۱۳۹۰)
۵	روابط فضایی Spatial relations	ساماندهی فضا به نظام‌های رابطه‌ای در بنا، چهار دسته روابط فضایی از گونه‌های فضای محاطی؛ تداخل یا تقاطع فضایی؛ همسایگی فضایی؛ ارتباط فضایی.	(Hillier & Hanson, 1984, 2)، (میرسلامی و همکاران، ۱۴۰۰)، (الکساندر، ۱۳۹۶، ۱۲۷-۱۳۳)
۶	روابط فضایی از گونه فضای محاطی Surrounding space	فضایی درون یک فضا، محدود شدن یک فضا در حجم یک فضای بزرگ‌تر، احاطه شدن فضای کوچک‌تر درون یک فضای بزرگ، تداوم بصری و فضایی بین دو فضا.	(کورت گروتز، ۱۳۸۳، ۲۵۱-۲۵۴) (نوربرگ شولتز، ۱۳۹۶، ۵۰)
۷	روابط فضایی از گونه تداخل یا تقاطع Interference	فضاهایی با تقاطع یا تداخل، یک قسمت مشترک از تداخل دو یا سه فضای مستقل، تداخل افقی یا عمودی فضا، درهم‌تنیدگی دو فضا.	(کورت گروتز، ۱۳۸۳، ۲۵۱-۲۵۴) (نوربرگ شولتز، ۱۳۹۶، ۵۰)
۸	روابط فضایی از گونه همسایگی Vicinity	فضاهای مجاور، مجاورت متداول‌ترین نوع رابطه فضایی، تعریف و محدوده مشخص هر یک از فضاها در عین مجاورت، ایجاد تداوم بصری و فضایی بین دو فضای مجاور.	(کورت گروتز، ۱۳۸۳، ۲۵۱-۲۵۴)
۹	روابط فضایی از گونه فضای ارتباطی Communication space	رابطه بین دو فضا از طریق یک فضای سوم، فقدان تماس مستقیم دو فضا و ارتباط دو فضا از طریق فضای سوم با درجه اهمیت پایین‌تر یا مهم‌تر، رابطه بین دو فضا از طریق فضای بینابینی.	(کورت گروتز، ۱۳۸۳، ۲۵۱-۲۵۴) (حائری، ۱۳۹۵، ۱۰۲) (الکساندر، ۱۳۹۶، ۱۸۶-۱۸۸)
۱۰	هدایت و جهت‌یابی فضایی Spatial guidance and orientation	امکان پیشنهاد جهات، مسیرهای هدایت و حرکت در خانه، پیش‌بینی حریم‌های عبوری و عدم تداخل آن‌ها در حریم دیگر، امکان تشخیص جهت و هدایت‌شدگی.	(حائری، ۱۳۹۵، ۱۸۷)

ردیف	ویژگی فضایی	تعریف مختصر ویژگی فضایی	منابع
۱۱	پیوستگی فضایی Spatial Integration	سه شکل پیوستگی بصری، پیوستگی ساختاری و پیوستگی ساختاری-بصری، پیوستگی بصری یا شفافیت، گسترش ارتباط بصری فضاها از طریق نبود جداره‌ها و دیوارها، پیوستگی ساختاری یا تداوم فضا به صورت تبدیل تدریجی و پیوسته فضایی به فضای دیگر، پیوستگی ساختاری-بصری یا گشایش فضا، به معنی عقب‌نشینی جداره‌ها و شکل‌گیری فضاهایی نو حول یک مرکز.	(گلستانی و همکاران، ۱۳۹۷) (نوربرگ شولتز، ۱۳۹۶، ۵۰) (معماریان، ۱۳۸۴، ۳۵۷)
۱۲	تفکیک فضایی Spatial separation	تفکیک فضایی عرصه عمومی و عرصه نیمه عمومی / نیمه خصوصی و عرصه خصوصی تشکیل ساختار فضایی خانه با ماهیت تفکیک فضایی قلمروهای خصوصی از عمومی.	(زنکنه و همکاران، ۱۳۹۹)
۱۳	ترکیب فضایی Spatial composition	چگونگی کنار هم قرار گرفتن فضاها، تشکیل یک فضای بزرگ‌تر از چند فضای کوچک، احساس گنجایش فضایی بیشتر یک فضای کوچک از طریق چشم‌انداز و نور، امکان بیشتر برای ترکیب فضا با سایر فضاها در عین بهره‌وری، توانایی امکان ترکیب برای هر فضا ضمن برخورداری از استقلال، منجر به انعطاف‌پذیری فضاها.	(حائری، ۱۳۹۵، ۹۸)
۱۴	بسط فضایی Spatial expansion	ترکیب فضای و بسط فضای از طریق فضاها، بینابینی، فضاها بینابینی تمهیداتی در حدفاصل فضاها، نقش مجزا کنندگی فضای بینابینی و امکان پیوستن این فضاها به یکدیگر.	(حائری، ۱۳۹۵، ۱۰۲)
۱۵	بسط نوری فضا Spatial optical expansion	ایجاد حس انبساط و فراخی فضا توسط منابع نوری در دیواره‌ها و سقف.	(حائری، ۱۳۹۵، ۱۰۲)، (شولتز، ۱۳۹۶، ۵۰؛ معماریان، ۱۳۸۴، ۳۵۷)
۱۶	بسط چشم‌اندازی فضا Spatial visual expansion	ایجاد حس انبساط و فراخی فضا توسط چشم‌انداز به داخل و خارج از خانه.	(حائری، ۱۳۹۵، ۱۰۲)، (نوربرگ شولتز، ۱۳۹۶، ۵۰؛ معماریان، ۱۳۸۴، ۳۵۷)
۱۷	فضامندی Spaciousness	القای گنجایش فضایی بیشتر از واقعیت در ذهن، هر چه فضایی فراخ‌تر، فضامندتر.	(بخارائی، ۱۳۹۴، ۵)
۱۸	تمایز فضایی Spatial differentiation	چگونگی متمایز شدن و مشخص شدن فضاها، ایجاد تجربه‌های فضایی متنوع و متمایز با عناصر معماری همچون رنگ، مصالح، تغییر ارتفاع، پر و خالی کردن بدنه‌ها و نور.	(الکساندر، ۱۳۹۶، ۱۴۱-۱۴۵)
۱۹	گشایش فضایی Spatial opening	حس گشایش و دل‌بازی، تجربه حضور در انواع فضاها، باز، وجود چشم‌انداز در فضاها بسته و نیمه‌باز، امکان بسط فضایی و مسدود نبودن فضاها و وجود فضاهایی با سقف‌های مرتفع، فضای دل‌باز در مقابل فضای دل‌گیر به‌عنوان قابلیت احساسی فضا.	(حائری، ۱۳۹۵، ۱۸۷) (دشتی، ۱۴۰۱، ۱۵) (معماریان، ۱۳۸۴، ۳۵۷)
۲۰	پویایی فضا Spatial dynamic	پویایی عبور و ورود، بهره‌گیری خانه از وزش باد و تابش خورشید و نظم فصول، درک چشم‌انداز و تماشای طبیعت، ارتباط با طبیعت در فضاهای بسته، امکان دستیابی به دامنه خلوت تا معاشرت، تنوع عملکردی و امکان تحقق انواع فعالیت در هر فضا.	(کورت گروتز، ۱۳۹۰، ۴۱۰-۴۱۵) (معماریان، ۱۳۸۴، ۲۹۱-۲۹۲) (الکساندر، ۱۳۹۶، ۱۲۷-۱۳۳)
۲۱	تنوع فضایی Spatial diversity	وجود فضاها بزرگ در کنار فضاها کوچک، حضور فضاها پرنور در کنار فضاها کم‌نور و تاریک، حضور فضاها پر آرایش در کنار فضاها ساده، حضور فضاها مرتفع هم‌زمان با فضاهایی با ارتفاع کمتر.	(حائری، ۱۳۹۵، ۱۸۷)
۲۲	دنجی فضا Spatial coziness	فضای گرم و راحت در مقابل فضای سرد، فضای صمیمی در مقابل فضای تجملی و مصنوعی، فضای دنج در مقابل فضای شلوغ و نادنج، سادگی و آرامش درونی.	(دشتی، ۱۴۰۱، ۱۵) (الکساندر، ۱۳۹۶، ۱۸۹-۱۹۲)

ردیف	ویژگی فضایی	تعریف مختصر ویژگی فضایی	منابع
۲۳	خاطره‌انگیزی فضا Space nostalgia	کیفیت فضایی با بار عاطفی عمیق، فضای آشنا در مقابل فضای غریب، فضای نوستالژیک در مقابل فضای بی‌خاطره، ایجاد احساس در مواجهه با مکانی بارنگ و بوی گذشته و گرایش روان فرد برای بازگشت به شرایط دل‌نشین آن.	(دشتی، ۱۴۰۱، ۱۵)
۲۴	خلوت محرمیت Privacy	توجه به ارتباط میان خلوت در فضاهای شخصی با تعاملات اجتماعی خانواده، پذیرفتن مهمان در خانه و ارتباط خانه با محیط اطراف و همسایگی، محرمت یعنی مراتب خلوت اولیه یعنی پوشیده بودن از نگاه نامحرم و داشتن حریم.	(حبیب‌زاده عمران و همکاران، ۱۳۹۹)
۲۵	هماهنگی و تعادل Harmony and balance	نظم بین اجزای تشکیل‌دهنده یک فضا، همخوانی مواد، رنگ‌ها، جنس، طرح ظاهری و غیره.	(کورت گروت، ۱۳۹۰، ۳۵۶-۳۵۵)
۲۶	تناسب فضا Proportion of space	نسبت درست بین اندازه‌های فضا.	(کورت گروت، ۱۳۹۰، ۳۶۰)
۲۷	مقیاس فضا Scale of space	رعایت مقیاس مناسب در فضا برای رویدادهای زندگی روزمره.	(الکساندر، ۱۳۹۶، ۱۱۷-۱۱۲)

دو حوزه ویژگی‌های «ساختاری - عملکردی» و «کیفی - روان‌شناختی» را زمینه‌های مطالعات قبلی تأیید می‌نمایند، به‌نحوی که بخش ویژگی‌های «ساختاری - عملکردی»، ماهیتی کارکردی دارند که در این دسته می‌توان به ویژگی «انعطاف‌پذیری» اشاره نمود. از سوی دیگر، ویژگی‌های «کیفی - روان‌شناختی» مرتبط با حوزه‌های روان‌شناختی و احساسی در بخش دیگر قابل دسته‌بندی هست که در این دسته می‌توان به ویژگی «فضامندی» اشاره نمود. دسته‌بندی ویژگی‌های فضایی در (شکل ۱)، یک دسته‌بندی فرضی است که برای بررسی درستی جاگذاری در مرحله دلفی به ده نفر خبرگان پیشنهاد می‌گردد.

بر اساس مطالعات صورت گرفته، تعریف و دسته‌بندی ویژگی‌های فضایی مستخرج از ادبیات زمینه ارائه شده است که در دسته کلی «ساختاری - عملکردی» با تأکید بر ویژگی‌های متأثر از عملکرد و «کیفی - روان‌شناختی» متأثر از وجوه کیفی فضا قابل دسته‌بندی است. البته این دسته‌بندی، پس از کسب تأیید سنج‌ها (ویژگی‌های فضایی خانه) از دیدگاه ساکنان خانه‌های آپارتمانی بر اساس تجربه زیسته و مصاحبه عمیق از آن‌ها، همچنین از دیدگاه صاحب‌نظران برای طراحی پرسش‌نامه‌های پژوهش تدقیق خواهد شد.

باتوجه به مطالب فوق به نظر می‌رسد که مطابق با شکل ۱، دسته‌بندی ویژگی‌های فضایی مستخرج از ادبیات زمینه در

شکل ۱. دسته‌بندی ویژگی‌های فضایی مستخرج از ادبیات زمینه

های فضایی با زمینه‌های فرهنگی تجربه زیسته ساکنان خانه‌های آپارتمانی در شهر بندرعباس به دست آید.

در پژوهش پیش‌رو، با توجه به وضعیت غالب آپارتمان-نشینی، تمرکز بر روی ساختمان‌های متعارف چهار تا هشت طبقه (میرکتولی و آریان‌فر، ۱۳۹۶) در شهر بندرعباس است. مبنای انتخاب جامعه آماری بر اساس ساکنان محلات نظرآباد و گل شهر شمالی در شهر بندرعباس بوده است. دلیل انتخاب این دو محله، محیط مسکونی آپارتمان‌نشینی غالب این دو محله در بندرعباس هست که برای انجام تحقیقات میدانی مناسب هست. همچنین سابقه سکونت آپارتمان‌نشینی در این محلات، دلیل دیگری است که با توجه به تجارب زندگی ساکنان در مسکن آپارتمانی، می‌توان بازخوردهای مناسب را در خصوص ترجیحات ویژگی‌های فضایی سکونت در آپارتمان در شهر بندرعباس را به دست آورد.

واحدهای آپارتمانی که فرد در آن زندگی می‌نماید به‌عنوان قلمرو مکانی پژوهش تعریف شد که منظور از واحد مسکونی، فضای داخلی خانه آپارتمانی است. به‌صورت مشخص ویژگی‌های فضایی درون واحدهای آپارتمانی، طی

۳- روش تحقیق

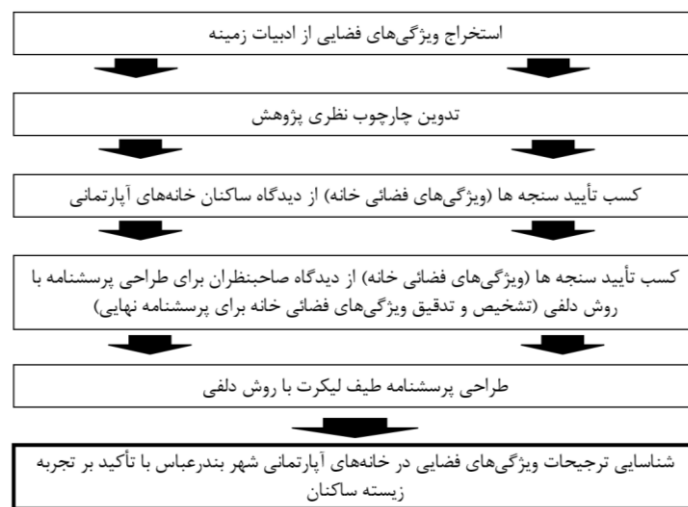
روش تحقیق این پژوهش از نظر هدف بنیادی و روش انجام پژوهش به‌صورت ترکیبی است. با توجه به اهداف تحقیق برای شناسایی ویژگی‌های فضایی ساکنان خانه‌های آپارتمانی، از روش ترکیبی کمی و کیفی به‌صورت پرسش‌نامه استفاده شده است. در بخش کیفی، پس از تدوین چارچوب نظری، از مصاحبه‌های عمیق با ساکنان خانه‌های آپارتمانی و از نظر خبرگان در روش دلفی استفاده شد. جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات موردنیاز در بخش مبانی نظری و شناخت با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای شامل بررسی اسناد و مدارک و بازبینی متون مدون و برداشت‌های میدانی شامل تهیه پرسش‌نامه، مصاحبه (تبیین و تدقیق ویژگی‌های فضایی مسکن در مصاحبه با ساکنان و صاحب‌نظران با روش دلفی) صورت گرفت. در بخش مصاحبه‌های عمیق با مردم محلات منتخب و ساکنان خانه‌های آپارتمانی، برای ارتباط ترجیحات ویژگی‌های فضایی با تجربه زیسته ساکنان، مصاحبه‌های کیفی عمیق با نمونه‌گیری کیفی و تحت مفهوم اشباع نظری از ساکنان خانه‌های آپارتمانی انجام شد تا تطبیق مفاهیم ویژگی

۱۰ نفر یا ۶ تا ۱۲ نفر توصیه شده است (Habibi et al., 2014) در این پژوهش، برای اطمینان از سنجه‌ها، از ۱۰ نفر از متخصصان و ۱۵ نفر از ساکنان خانه‌های آپارتمانی از طریق مصاحبه عمیق در این موضوعات پرسش به عمل آمده، پرسش‌نامه استفاده شد.

مبنای تعداد ساکنان برای مصاحبه‌های عمیق، مفهوم اشباع نظری بوده است. در مصاحبه‌های عمیق با ساکنان خانه‌های آپارتمانی، اشباع نظری داده‌ها (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۱) در سیر کلی گردآوری محتوای ذهنی مصاحبه‌شوندگان، کلید طلایی پایان نمونه‌گیری پژوهش بوده است. مطابق با مفهوم اشباع نظری، وقتی که طی مصاحبه‌های متوالی، داده‌ها تکراری شده و داده جدیدی به دست نمی‌آید، مصاحبه‌ها تکمیل و خاتمه می‌یابد. مطابق با (شکل شماره ۲)، فرایند تحقیق از استخراج ویژگی‌های فضایی از ادبیات زمینه تا شناسایی ترجیحات بیان شده است.

پرسش‌نامه‌ها با ساکنان و خبرگان مورد تأکید بوده است که به‌طور مؤثر نتایج دور اول پژوهش دلفی و مصاحبه عمیق با ساکنان را تنظیم و تعدیل نمود.

برای طراحی پرسش‌نامه، هر کدام از شاخص‌های مندرج در چارچوب نظری تحقیق در (جدول شماره ۱)، در قالب یک گویه با پاسخ‌های چندگانه از طیف لیکرت تدوین شد. در گویه‌های مطرح‌شده، میزان اهمیت هر کدام از ویژگی‌های فضایی، موردسنجش قرار گرفت. تکنیک دلفی یکی از روش‌های تصمیم‌گیری گروهی است که برای دستیابی به توافق پیرامون مسئله موردبررسی از دیدگاه خبرگان استفاده می‌شود. هدف اصلی تکنیک دلفی دستیابی به اجماع گروهی از خبرگان است بدون آنکه خبرگان از وجود هم اطلاع داشته باشند. در رابطه با حجم نمونه بخش دلفی، هیچ توافقی برای اینکه تعداد خبرگان تکنیک دلفی چند نفر باشند وجود ندارد. با این وجود در بیشتر مطالعات ۵ تا

شکل ۲. فرایند تحقیق

بخش دوم امتیازدهی به درستی جاگذاری ویژگی‌های فضایی با دسته‌بندی پیشنهادی در چارچوب نظری و در بخش سوم ویژگی‌های فضایی در کنار یکدیگر موردسنجش و رده‌بندی قرار می‌گیرند تا میزان اهمیت هر یک از آن‌ها آشکار شود. مطابق با (جدول شماره ۲)، در سنجش بخش‌های گفته‌شده، پرسش‌نامه به یاری ۱۰ متخصص در حوزه معماری موردسنجش قرار گرفت. مشارکت کنندگان پژوهش حاضر

۴- بحث و یافته‌های پژوهش

۴-۱- تکمیل ویژگی‌های فضایی با پرسش‌نامه دلفی

باتوجه به بررسی ویژگی‌های فضایی در پیشینه پژوهش، برای تدقیق مفاهیم به دست آمده از روش دلفی استفاده شد. پس از تکمیل ویژگی‌های فضایی، یافته‌های پژوهش در سه بخش تشریح می‌شوند. در بخش اول تدقیق ویژگی‌های فضایی، در

مشارکت‌کنندگان رسید. در هر دو حالت، چستی ویژگی‌های فضایی به‌دست‌آمده شرح داده‌شده تا تمام مشارکت‌کنندگان با تعریف یکسانی نسبت به ویژگی‌ها دیدگاه‌شان را با امتیازدهی به آن‌ها بدهند.

در رشته معماری و در دو بخش دانشگاهی و مهندسان مشاور برگزیده‌شده‌اند که دارای ۲۰ تا ۴۰ سال سابقه طراحی در حوزه مسکن و آپارتمان در بندرعباس بودند. پرسش‌نامه به‌صورت حضوری و غیرحضوری به دست

جدول ۲. اطلاعات مشارکت‌کنندگان در پرسش‌نامه

ردیف	رشته و سمت شغلی متخصص	حضور	غیرحضور	وابستگی سازمانی	سابقه طراحی در حوزه مسکن و آپارتمان در بندرعباس / سال
۱	معماری هیئت‌علمی دانشگاه	-	*	دانشگاه آزاد واحد بندرعباس	بیش از بیست‌وپنج سال و همچنین مهندسان مشاور
۲	معماری هیئت‌علمی دانشگاه	*	-	دانشگاه آزاد واحد بندرعباس	بیش از بیست سال و همچنین مهندسان مشاور
۳	معماری هیئت‌علمی دانشگاه	*	-	دانشگاه آزاد واحد رودان	بیش از بیست سال و همچنین مهندسان مشاور
۴	معماری هیئت‌علمی دانشگاه	*	-	دانشگاه فنی و حرفه‌ای هرمزگان	بیش از بیست سال
۵	معماری مدرس دانشگاه و مهندسان مشاور	-	*	مهندسان مشاور	بیش از چهل سال در بخش طراحی و حدود سی‌سال در اداره کل مسکن و شهرسازی
۶	معماری مدرس دانشگاه و مهندسان مشاور	-	*	مهندسان مشاور	بیش از سی‌سال
۷	معماری مدرس دانشگاه و مهندسان مشاور	-	*	مهندسان مشاور	بیش از سی‌سال
۸	معماری هیئت‌علمی دانشگاه	-	*	دانشگاه آزاد واحد سما	بیش از بیست‌سال
۹	معماری مدرس دانشگاه و مهندسان مشاور	*	-	مهندسان مشاور	بیش از بیست و پنج سال و همچنین مهندسان مشاور
۱۰	معماری مدرس دانشگاه و مهندسان مشاور	-	*	مهندسان مشاور	بیش از بیست و پنج‌سال و همچنین مهندسان مشاور

۲-۴- بخش اول: تدقیق ویژگی‌های فضایی

بر پایه پیشینه پژوهش و روش پژوهش ویژگی‌های فضایی خانه‌های آپارتمانی تکمیل شدند. برای تدقیق ترجیحات ویژگی‌های فضایی علاوه بر پرسش‌نامه دلفی، طی چند مرحله مصاحبه عمیق با ۱۵ نفر از اهالی شهر بندرعباس، ویژگی‌های شناسایی‌شده مورد پرسش قرار گرفت. در مصاحبه با ساکنان، قابل‌فهم بودن یا نبودن ویژگی‌های فضایی موردبررسی قرار گرفت. در پایان این بخش، برای تدقیق ویژگی‌های فضایی، با کنار هم قرار دادن ابزار پرسش‌نامه دلفی و مصاحبه عمیق با ساکنان، وجود و عدم وجود

ویژگی‌های فضایی با توجه به تجربه زیسته آشکار شد. در مرحله پرسش از متخصصین تأکید گردید که پاسخ‌ها مبتنی بر تجربه طراحان ایشان مبتنی بر تجربه زیسته ساکنان خانه‌های آپارتمانی در شهر بندرعباس باشد.

هدف از پرسش از ساکنان، تدقیق مفاهیم از دیدگاه ساکنان بود و هدف از پرسش از خبرگان، درستی یا نادرستی و مفاهیم «از قلم‌افتاده» بود که به‌صورت توأمان در دور اول در هر دو پرسش‌نامه پیش برده شد و در دور دوم بعد از ارتقا پرسش‌نامه‌ها، مجدد به هر دو گروه ساکنان و خبرگان رجوع شد تا اطمینان و اعتماد لازم درباره سنجها حاصل شود.

- زیر مقولات ذیل «مقوله انعطاف‌پذیری» با عناوین زیرشاخه تنوع‌پذیری، تطبیق‌پذیری و تغییرپذیری نام‌گذاری گردید.
- باتوجه‌به نتایج تحقیق دلفی، مقولات ذیل «تنوع فضایی» با تعاریف مشخص بازنویسی گردید.
از دیدگاه ساکنان:
- مقوله «روابط فضایی از گونه فضای محاطی» به خاطر عدم فهم و درک ساکنین در مصاحبه‌های عمیق حذف گردید (تجمیع با مقوله «روابط فضایی» با نظر خبرگان).
- مقوله «بسط فضایی» به خاطر عدم فهم و درک ساکنین در مصاحبه‌های عمیق حذف گردید (همپوشانی با نظر خبرگان و جایگزینی با مقوله «رابطه فضایی با واسطه و بینایی» با نظر خبرگان).
- مقوله «بسط نوری» فضا به خاطر عدم فهم و درک ساکنین در مصاحبه‌های عمیق حذف گردید (همپوشانی با نظر خبرگان و جایگزینی با مقولات «فضامندی و گشایش فضایی» با نظر خبرگان).
- مقوله «بسط چشم‌اندازی» فضا به خاطر عدم فهم و درک ساکنین در مصاحبه‌های عمیق حذف گردید (همپوشانی با نظر خبرگان و جایگزینی با مقولات «پیوستگی فضایی، فضامندی و گشایش فضایی» با نظر خبرگان).
- مقوله «رابطه فضایی همسایگی» به خاطر انحراف فهم و درک ساکنین در مصاحبه‌های عمیق به «هم‌جواری فضایی» تغییر یافت.
درنهایت، در یافته‌های به‌دست‌آمده از دیدگاه مشارکت‌کنندگان (روش دلفی-مصاحبه عمیق با ساکنان) در بخش اول، ویژگی‌های فضایی از شمار ۲۷ مورد ویژگی فضایی به‌دست‌آمده به ۱۶ مورد تدقیق شد. مطابق با [جدول شماره ۳](#) ویژگی‌های فضایی به‌دست‌آمده شامل: «انعطاف‌پذیری»، «سلسله‌مراتب فضایی»، «روابط فضایی»، «هدایت و راهنمایی»، «تناسب و مقیاس فضا»، «تمایز فضایی»، «فضامندی»، «گشایش فضایی»، «پویایی فضا»، «دنجی فضا»
- باتوجه‌به دیدگاه مشارکت‌کنندگان (روش دلفی-مصاحبه عمیق با ساکنان)، مواردی از ویژگی‌های فضایی مستخرج از ادبیات زمینه تعدیل یا حذف گردیدند.
از دیدگاه متخصصین:
- مقوله «خلوت و محرمت» باتوجه‌به نتایج تحقیق دلفی، در مرتبه معانی قرار داشت، بنابراین در مرحله دلفی حذف گردید و ویژگی‌های فضایی روابط فضایی و تفکیک فضایی در خدمت خلوت و محرمت قرار دارند.
- مقوله «بسط فضایی» با مقوله «رابطه فضایی با واسطه و بینایی» همپوشانی داشت که دلیلی بر حذف مقوله گردید.
- مقوله «بسط نوری» با مقولات «فضامندی و گشایش فضایی» همپوشانی داشت که دلیلی بر حذف مقوله گردید.
- مقوله «بسط چشم‌اندازی» باتوجه‌به نتایج تحقیق دلفی، با مقولات «پیوستگی فضایی، فضامندی و گشایش فضایی» همپوشانی داشت که دلیلی بر حذف مقوله گردید.
- زیر مقولات «پیوستگی فضایی» با سه شکل پیوستگی بصری، پیوستگی ساختاری و پیوستگی ساختاری-بصری، با مقولات «روابط فضایی و گشایش فضایی» همپوشانی داشت، بنابراین فقط یک حالت آن تحت عنوان «پیوستگی بصری یا شفافیت» حفظ گردید.
- مقوله «روابط فضایی» به دلیل تکرار مفهوم کلی در چند زیرشاخه بعدی حذف گردید.
- مقوله «روابط فضایی از گونه فضای محاطی» باتوجه‌به نتایج تحقیق دلفی، در محیط‌های مسکونی دارای مصداق نبود.
- مقوله «روابط فضایی از گونه تداخل یا تقاطع» با مقوله ترکیب فضایی همپوشانی داشت، بنابراین حذف گردید.

«تفکیک فضایی»، «ترکیب فضایی»، «تنوع فضایی»، «خاطره-انگیزی فضا» و «هماهنگی و تعادل» می‌شوند.

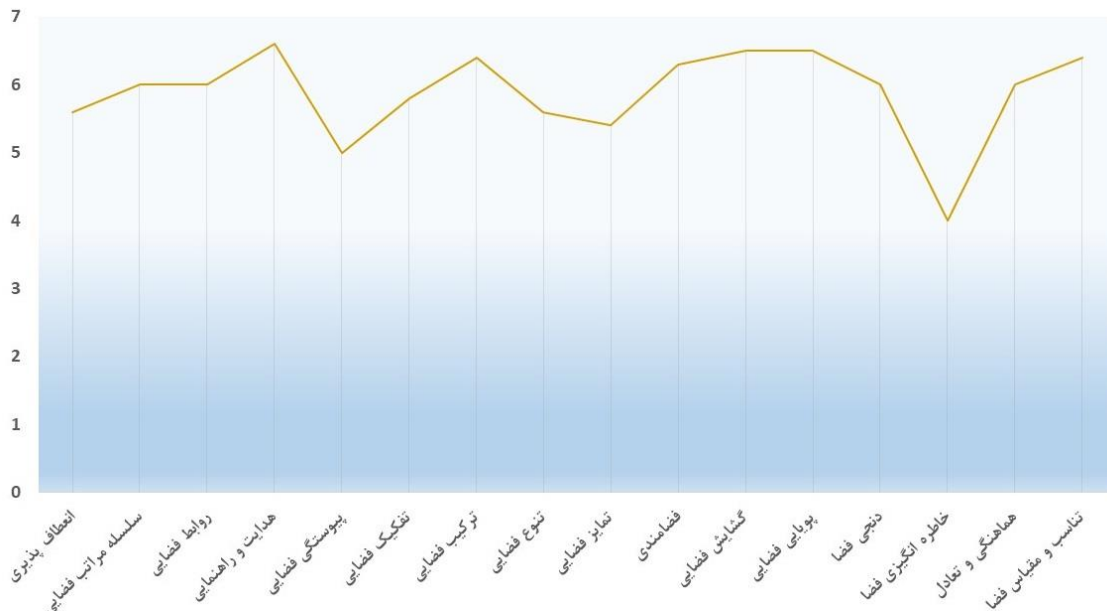
جدول ۳. تدقیق ویژگی‌های فضایی خانه‌های آپارتمانی بر پایه روش دلفی و مصاحبه عمیق با ساکنان

تدقیق ویژگی‌های فضایی از پرسش‌نامه					
دسته «کیفی- روان‌شناختی»			دسته «ساختاری- عملکردی»		
پویایی فضا	گشایش فضایی	فضامندی	روابط فضایی	سلسله‌مراتب فضایی	انعطاف‌پذیری
هماهنگی و تعادل	خاطره‌انگیزی فضا	دنجی فضا	تفکیک فضایی	پیوستگی فضایی	هدایت و راهنمایی
		تناسب و مقیاس فضا	تمایز فضایی	تنوع فضایی	ترکیب فضایی

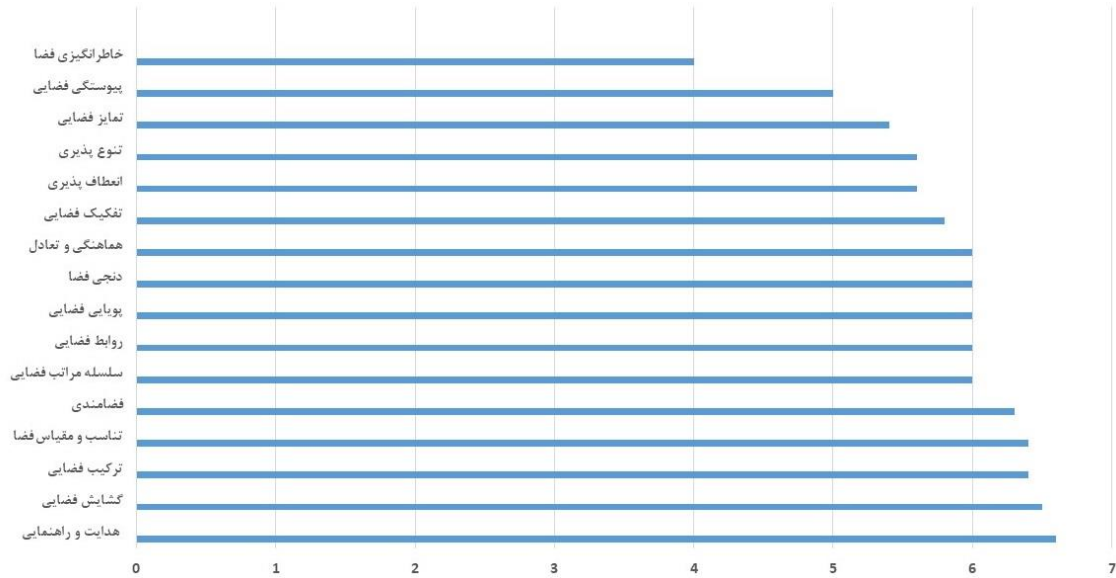
این بخش نشان می‌دهد «هدایت و راهنمایی» اهمیت بیشتر و «خاطره‌انگیزی» از اهمیت کم‌تری به نسبت دیگر ویژگی‌ها برخوردار است. مطابق با [\(شکل شماره ۴\)](#) ویژگی‌های فضایی به ترتیب امتیازدهی و رده‌بندی خبرگان شامل: «هدایت و راهنمایی»، «گشایش فضایی»، «ترکیب فضایی»، «تناسب و مقیاس فضایی»، «فضامندی»، «سلسله‌مراتب فضایی»، «روابط فضایی»، «پویایی فضایی»، «دنجی فضا»، «هماهنگی و تعادل»، «تفکیک فضایی»، «انعطاف‌پذیری فضا»، «تنوع فضایی»، «تمایز فضایی»، «پیوستگی فضایی» و «خاطره‌انگیزی» هستند.

۳-۴- بخش دوم: امتیازدهی و رده‌بندی ویژگی‌های فضایی تدقیق شده

در بخش دوم پرسش‌نامه، متخصصان به هریک از ویژگی‌های فضایی از شمار ۱ تا ۷ امتیاز داده‌اند تا میزان اهمیت هر یک از ویژگی‌ها آشکار شود. در بررسی میزان اهمیت هر یک از ویژگی‌های فضایی ترتیب میزان اهمیت از بیشتر تا کم رده‌بندی می‌شود تا ویژگی‌های پراهمیت با دیدگاه متخصصین در ترجیحات و ویژگی‌ها آشکار شود. مطابق با [\(شکل‌های شماره ۳ و ۴\)](#) داده‌های به‌دست آمده در

شکل ۳. امتیازدهی متخصصان به هریک از ترجیحات و ویژگی‌های فضایی خانه‌های آپارتمانی

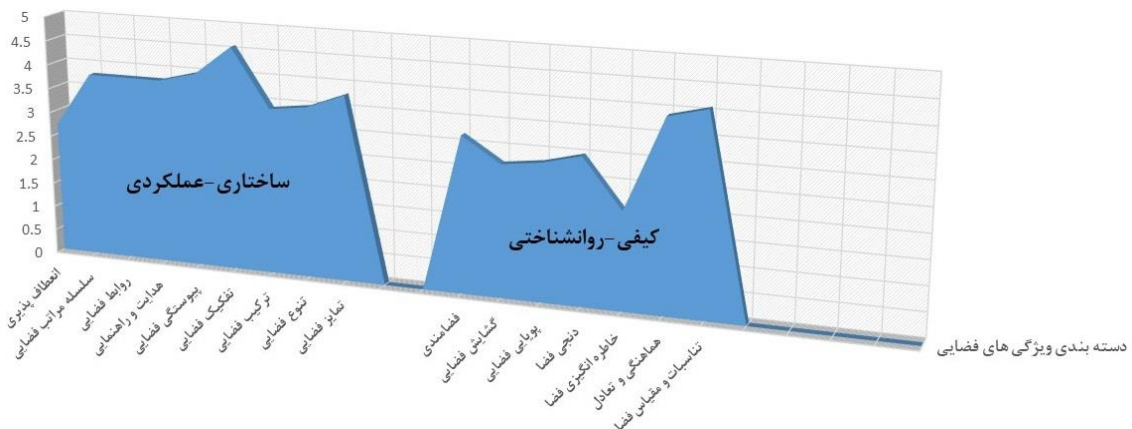

شکل ۴. رده‌بندی ترجیحات ویژگی‌های فضایی خانه‌های آپارتمانی از میزان اهمیت بیشتر تا کم‌تر

روان‌شناختی» موردسنجش و بررسی قرار گرفتند. با توجه به دیدگاه متخصصین به‌طور کلی تمام ویژگی‌های فضایی به‌دست آمده در دو دسته‌بندی پیشنهادی به‌درستی جاگذاری شده‌اند. مطابق با (شکل شماره ۵) با توجه به برآورد امتیازها ویژگی فضایی «خاطره‌انگیزی فضا» در دسته‌بندی «کیفی-روان‌شناختی» امتیاز پایینی کسب کرده است. در باقی ویژگی‌های فضایی جاگذاری در دودسته پیشنهادی مناسب است.

۴-۴- بخش سوم: امتیازدهی به دسته‌بندی پیشنهادی چارچوب نظری

دو دسته‌بندی پیشنهادی که در چارچوب نظری (شکل شماره ۱) ترسیم شد، در پرسش‌نامه توسط متخصصان بررسی شد تا نظرشان را در رابطه با میزان موافقت و مخالفت در جاگذاری هر یک از ویژگی‌ها به نسبت دسته‌بندی پیشنهادی اعلام نمایند؛ بنابراین، هر یک از ویژگی‌های فضایی تدقیق شده، به نسبت دو دسته‌بندی «ساختاری-عملکردی» و «کیفی-

شکل ۵. سنجش جاگذاری ویژگی‌های فضایی در دسته‌بندی پیشنهادی مبانی نظری

مناسبی را بین مصرف‌کننده و عرضه‌کننده در حوزه مسکن برقرار کند. این ویژگی‌ها می‌تواند در بسترهای گوناگون فرهنگی متفاوت باشد؛ به صورتی که در برخی از ویژگی‌های

۵- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

شناسایی ترجیحات ویژگی‌های فضایی خانه‌های آپارتمانی و کاربری آن به مسکن آینده، می‌تواند رابطه‌ای دوسویه

در بخش سوم، دو دسته‌بندی «ساختاری-عملکردی» و «کیفی-روان‌شناختی» در ویژگی‌های فضایی که در بخش مبنای نظری پیشنهاد شده بود، مورد تأیید خبرگان قرار گرفت و مشخص شد دسته‌بندی «ساختاری-عملکردی» و «کیفی-روان‌شناختی» در ویژگی‌های فضایی به‌درستی دسته‌بندی و جاگذاری شده‌اند.

در خصوص کاربرد نتایج، شایان‌ذکر است نتایج دلفی که بر مبنای نظر ده نفر خبرگان دارای ۲۰ تا ۴۰ سال سابقه طراحی در بندرعباس هستند، برای مخاطبان حوزه طراحی مسکن کارایی خواهد داشت. طراحان می‌توانند بر مبنای اولویت‌هایی که در رابطه با ویژگی‌های فضایی در خانه‌های آپارتمانی با دیدگاه ساکنان و همچنین خبرگان تنظیم شده است بر مبنای ویژگی‌های فضای ۱۶ گانه و ترتیب اهمیت آن‌ها در پروژه‌های مسکن طراحی نمایند.

در پیشنهاد پژوهش‌های آتی می‌توان هر یک از ویژگی‌های فضایی به‌دست آمده در این پژوهش را به‌صورت مجزا یا ویژگی‌هایی که با یکدیگر از منظر معنایی، پیوند نزدیکی دارند، موردپژوهش قرارداد. همچنین پژوهش دیگری نیز لازم است تا ترجیحات ویژگی‌های فضایی بر مبنای نظر ساکنان در مقیاس گسترده بررسی و تبیین شود. از طرفی، باتوجه‌به این که در این نوشتار، به‌طورکلی مفاهیم ویژگی‌های فضایی مدنظر بوده است، متغیرهایی همچون ترکیب خانوار، درآمد، سطح تحصیلات، سابقه سکونت در این پژوهش موردنظر نبوده است و در پژوهش آتی دیگری تأثیر این متغیرها باید بررسی شود.

۶- منابع

- اسکندری دورباطی، زهرا، جواهری‌پور، مهرداد، و ترکمان، فرح. (۱۴۰۱). پدیده فضا در اسکان غیررسمی تجربه زیسته گروه‌های اجتماعی-معیشتی موردپژوهی بازار امام حسن مجتبی نسیم‌شهر (اکبرآباد)، شهرستان بهارستان استان تهران (۱۳۹۵-۱۳۶۵). فصلنامه مطالعات شهری، ۱۴ (۱)، ۳۰۵-۳۳۱.

فضایی خانه‌های آپارتمانی در شهرهای دیگر ایران ممکن است، پاسخ دیگری دریافت نماید. در این پژوهش با بررسی منابع زمینه‌ای، تدوین پرسش‌نامه و مصاحبه‌های عمیق که با ساکنان شهر بندرعباس صورت گرفت، نتایج به‌دست آمده را در سه بخش می‌توان تشریح کرد.

در پاسخ به پرسش اول، در بخش اول پژوهش ۲۷ مورد ویژگی‌های فضایی شناسایی شدند. باتوجه‌به پرسش‌نامه تدوین شده و مصاحبه‌های عمیق صورت گرفته با ساکنان، شمار ویژگی‌های فضایی ۱۱ مورد کاهش یافت و به ۱۶ مورد رسید. ویژگی‌های فضایی به‌دست آمده با توجه پرسش‌نامه و قابل فهم بودن برای هر یک از ساکنان شهر بندرعباس تدقیق شدند. این ویژگی‌های فضایی عبارت‌اند از: «انعطاف‌پذیری»، «سلسله‌مراتب فضایی»، «روابط فضایی»، «هدایت و راهنمایی»، «تناسب و مقیاس فضا»، «تمایز فضایی»، «فضامندی»، «گشایش فضایی»، «پویایی فضا»، «دنجی فضا»، «تفکیک فضایی»، «ترکیب فضایی»، «تنوع فضایی»، «خاطره-انگیزی فضا» و «هماهنگی و تعادل».

در پاسخ به پرسش دوم، در بخش دوم میزان اهمیت هر یک از ویژگی‌های فضایی موردبررسی قرار گرفت. در تحلیل میزان اهمیت هر یک از ویژگی‌های فضایی آشکار شد که ویژگی «هدایت و راهنمایی» اهمیت بیشتری به نسبت باقی ویژگی‌های فضایی در خانه‌های آپارتمانی شهر بندرعباس دارد. از سوی دیگر ویژگی «خاطره‌انگیزی» از اهمیت کم‌تری به نسبت دیگر ویژگی‌ها برخوردار است. در رده‌بندی صورت گرفته در پژوهش که با ابزار پرسش‌نامه و مصاحبه‌های عمیق انجام شده است، می‌توان هر یک را به ترتیب اثرگذاری یا اهمیت بیشتر تا کمتر رده‌بندی کرد. رده‌بندی این ویژگی‌ها عبارت‌اند از: «گشایش فضایی»، «ترکیب فضایی»، «تناسب و مقیاس فضایی»، «فضامندی»، «سلسله‌مراتب فضایی»، «روابط فضایی»، «پویایی فضایی»، «دنجی فضا»، «هماهنگی و تعادل»، «تفکیک فضایی»، «انعطاف‌پذیری فضا»، «تنوع فضایی»، «تمایز فضایی» و «پیوستگی فضایی» است.

- الکساندر، کریستوفر. (۱۳۹۶). سرشت نظم، گزیده جلد اول: پدیده حیات (ترجمه رضا سیروس صبری و علی اکبری). تهران: انتشارات پرهام نقش.
- باقری ورکانه، صدیقه، و دهدست، کوثر. (۱۴۰۰). مطالعه کیفی ابعاد چالش‌های بازی کودکان در زندگی آپارتمان‌نشینی. تفکر و کودک، ۱۲(۱)، ۳۵-۵۶.
<https://doi.org/10.30465/fabak.2021.6603>
- پاپی‌نژاد، شهربانو، تاج‌الدین، محمدباقر، و محدثی گیلوایی، حسن. (۱۴۰۰). مطالعه تجربه زیسته نومکانی دختران ساکن شهر تهران. مطالعات راهبردی زنان، ۲۴(۹۴)، ۷۴-۵۱.
<https://doi.org/10.22095/jwss.2022.290282.2697>
- حائری، محمدرضا. (۱۳۹۵). خانه، فرهنگ و طبیعت در معماری ایران. تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- حائری، محمدرضا. (۱۳۹۳). نقش فضا در معماری ایران. تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- حبیب‌زاده عمران، محمد. عینی فر، علیرضا. شاهچراغی، آزاده. (۱۳۹۹). تأثیر گونه‌های سازمان فضایی واحدهای مسکونی آپارتمانی بر خلوت و تعامل اجتماعی (موردپژوهی آپارتمان‌های مسکونی متداول شهر آمل). فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، ۷(۱)، ۱۲۹-۱۱۳.
<http://dx.doi.org/10.52547/ciauj.7.1.113>
- حیدری، علی‌اکبر، سعدوندی، مهدی، دمشناس، الهام، و دمشناس، الهه. (۱۳۹۷). اولویت‌بندی شاخص‌های مرتبط با ترجیحات مسکونی افراد در سه مقیاس واحد مسکونی، آپارتمان و محله، مورد مطالعاتی: مقایسه دیدگاه ساکنین سه شهر مشهد، نیشابور و تربت‌جام. معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۱۱(۲۵)، ۵۷-۶۸.
https://www.armanshahrjournal.com/article_85049.html
- دشتی، مینا. (۱۴۰۱). ویژگی‌های فضایی مؤثر بر پدیداری مکان-احساس در واحد مسکونی آپارتمانی متداول ایران (پایان‌نامه دکتری معماری). دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، ایران.
<https://library.aui.ac.ir/inventory/108/6939.htm>
- دی کی چینگ، فرانسیس. (۱۳۹۳). معماری فرم، فضا و نظم (ترجمه زهره قراگزلو). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رحیمی کاکه‌جوب، آرمان، عیسی‌لو، علی‌اصغر، محمدیان مصمم، حسن، رحمتی، اکبر. (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر قیمت مسکن شهری با استفاده از مدل هدانیک قیمت نمونه موردی (منطقه دو شهر سمنان). فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، ۱(۳)، ۳۳-۴۳.
<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23452870.1392.1.3.3.3>
- رنجبر، هادی، حق‌دوست، علی‌اکبر، صلصالی، مهوش، خوشدل، علیرضا، سلیمانی، محمدعلی، و بهرامی، نسیم. (۱۳۹۱). نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی: راهنمایی برای شروع. مجله دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران، ۳، ۲۵۰-۲۳۸.
<https://www.sid.ir/paper/96654/fa>
- زمانی علویجه، فاطمه، علی احمدی، امید، کاشانی، مجید، شایگان، فریبا، و روشنایی، علی. (۱۴۰۱). کنکاشی بر تجارب زیسته هویتی مشترک در خانواده‌های واقع در مراحل مختلف چرخه زندگی خانوادگی (نمونه مطالعه: شهر کرج). مطالعات جامعه‌شناسی، ۱۵(۵۷)، ۹۵-۱۱۷.
<https://doi.org/10.30495/jss.2022.1956601.1452>
- زنگنه، نجمه، مضطرزاده، حامد، تقی‌پور، ملیحه، و نصر طاهره. (۱۳۹۹). بررسی تأثیر انواع ساختار فضایی بر میزان تفکیک قلمروهای عمومی و خصوصی در خانه‌های سنتی درون‌گرای ایران به روش چیدمان فضا،

- مطالعه موردی: خانه‌های قاجاری شیراز. مدیریت شهری و روستایی، ۱۹(۵۹)، ۶۲-۴۵.
<https://www.researchgate.net/profile/>
- سامه، رضا. (۱۳۹۷). تأملی بر مفهوم کیفیت در معماری. اندیشه معماری، ۲(۲)، ۴۴-۶۴.
https://at.journals.ikiu.ac.ir/article_1424.html
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۹۰). فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- شاهچراغی، آزاده، و بندر آباد، علیرضا. (۱۳۹۹). محاط در محیط: کاربرد روان‌شناسی محیطی در معماری و شهرسازی. تهران: انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی تهران.
- صداقتی، عاطفه، و نوریان، فرشاد. (۱۳۹۵). به‌کارگیری روش هدانیک در ارزش‌گذاری واحدهای مسکونی، موردشناسی: محله باغ صبا در منطقه ۷ تهران. جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای، ۶(۲۱)، ۱۷۱-۱۸۶.
<https://doi.org/10.22111/gajj.2016.2841>
- عابدین درکوش، سعید. (۱۳۸۳). درآمدی بر اقتصاد شهری. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- عینی‌فر، علیرضا. (۱۳۸۲). الگویی برای تحلیل انعطاف‌پذیری در مسکن سنتی ایران. هنرهای زیبا، ۱۳، ۶۴-۷۷.
https://journals.ut.ac.ir/article_10660.html
- غروی‌الخوانساری، مریم. (۱۳۹۷). راهکارهایی برای انعطاف‌پذیری مسکن معاصر باتوجه‌به تغییرات الگوی خانواده در طی زمان. صنفه، ۲۸(۳)، ۲۷-۵۰.
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.1683870.1397.2.8.3.2.3>
- فن‌مایس، پی‌یر. (۱۳۹۰). عناصر معماری از صورت‌تا مکان (ترجمه فرزین فردانش). تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- کورت گروتز، یورک. (۱۳۹۰). زیبایی‌شناسی در معماری (ترجمه جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون). تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- گلرخ، شمین. (۱۳۹۸). کاربست معیارهای ترجیحات محیطی در ارزیابی کیفی فضای شهری، با تأکید بر مفهوم حس مکان. صنفه، ۲۹(۸۵)، ۷۷-۹۴.
<https://doi.org/10.29252/soffeh.29.2.77>
- گلستانی، سعید، حجت، عیسی، و سعدوندی، مهدی. (۱۳۹۶). جستاری در مفهوم پیوستگی فضا و روند تحولات آن در مساجد ایران. نشریه هنرهای زیبا، ۲۲(۴)، ۴۴-۲۹.
<https://doi.org/10.22059/jfaup.2018.65695>
- لک، آزاده، و رمضانی، مینا. (۱۳۹۷). ترجیحات محیطی مردم برای طراحی فضای رهاشده زیر پل‌های شهری. معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۱۱(۲۳)، ۲۳۵-۲۲۵.
https://www.armanshahrjournal.com/article_69692.html
- مصطفی‌پور، وحید، نیکوگفتار، منصوره، و چنگی، جواد. (۱۴۰۱). تجارب زیسته دانشجویان از پیامدهای قرنطینه خانگی در همه‌گیری کووید-۱۹. رفاه اجتماعی، ۲۲(۸۵)، ۴۹-۷۹.
<http://dorl.net/dor/20.1001.1.17358191.1401.2.85.2.0>
- معاریان، غلامحسین. (۱۳۸۴). سیری در مبانی نظری معماری. تهران: انتشارات سروش دانش.
- میرسلامی، مهسا، عمرانی‌پور، علی، و خوشبخت بهرمانی، شوکا. (۱۴۰۰). مطالعه روابط فضایی اجتماعی در الگوی مساجد چهارایوانی ایران (مطالعه موردی: مساجد جامع اصفهان، اردستان، قزوین و زواره). اندیشه معماری، ۵(۹)، ۱۹-۳۹.
<https://doi.org/10.30479/at.2020.12166.1386>

- Given, Lisa, ed. (2008). *Lived Experience. The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. New York: SAGE Publications.
<https://methods.sagepub.com/reference/sage-encyc-qualitative-research-methods>
- Habibi, A., Sarafrazi, A., & Izadyar, S (2014), Delphi Technique Theoretical - Framework in Qualitative Research. *The International Journal of Engineering and Science*, 3(4), 8-13.
<https://www.theijes.com/papers/v3-i4/Version-4/B03404008013>
- Hillier, B., & Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space*. New York: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511597237>
- Hosseynzadeh, Z., Shokouh, S., & mehrabanigolzar, M. (2022). Strategies to promote vitality in Mehr housing complexes by analyzing the lived experience of residents and the opinions of experts. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 19(110), 79-92.
<https://doi.org/10.22034/bagh.2022.286381.4889>
- Jannesari, S. (2022). *Asylum, ethics and healing: the lived experience of Iranian and Afghan sanctuary seekers through the asylum process and research activity*. Ph.D. thesis, King's College London, London, England.
<https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.863293>
- Jun, M. (2013). The effects of housing preference for an apartment on residential location choice in Seoul: A random bidding land use simulation approach. *Journal of Land Use Policy*, 35, 395-405.
<https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S016837713001269>
- Kurt Grütter, J. (2019). *Ästhetik der Architektur: Grundlagen der Architektur-Wahrnehmung*. London: Springer Vieweg Wiesbaden.
<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-658-26785-8>
- میرکتولی، جعفر، و آریان‌فر، مصطفی. (۱۳۹۶). بررسی مؤلفه‌های تأثیرگذار در شکل‌گیری کالبد مسکن شهری از دیدگاه گونه‌شناسی با تأکید بر تراکم ساختمانی و تعداد طبقات (مطالعه موردی: شهر گرگان). *جغرافیای اجتماعی شهری*، ۴(۱)، ۱۴۸-۱۳۱.
<https://doi.org/10.22103/juas.2017.1946>
- نوربرگ شولتز. (۱۳۹۶). *ریشه‌های معماری مدرن* (ترجمه محمدرضا جودت). تهران: انتشارات شهیدی.
• Al-Samarraie, H., Sarsam, S. M., & Guesgen, H. (2016). Predicting user preferences of environment design: a perceptual mechanism of user interface customisation. *Behaviour & Information Technology*, 35(8), 644-653.
<https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/0144929X.2016.1186735>
- Bunnin, Nicholas, (Eds). (2004). *Lived experience. The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*. Hoboken: Blackwell Publishing.
<https://philpapers.org/rec/BUNTBDD-2>
- Coolen, H.C.C.H., & Jansen, S.J.T. (2012). *International Encyclopedia of Housing and Home (Housing Preferences)*. Oxford: Elsevier.
<https://research.tudelft.nl/en/publications/housing-preferences>
- Engelhardt, M, Gaudion, M, Kamhiye, J, Al-Munjid, R, & Borde, T. (2022). Consequences of Housing Conditions on Maternal Health of Forced Migrant Women: Theda Borde, *European Journal of Public Health*, 32(Supplement_3), ckac131.465.
<https://doi.org/10.1093/eurpub/ckac131.465>
- Gehrke, S.R., Currans, K.M., Kliffon, J.K. (2018). "Assessing the importance of housing, accessibility, and transportation characteristics on stated neighborhood preference". *International journal of urban sciences*, 23(1),1-18.
<http://dx.doi.org/10.1080/12265934.2018.1436983>

Pleace, N., et al. (2022). Exploring the Interactions between Housing and Neighbourhood Environments for Enhanced Child Wellbeing: The Lived Experience of Parents Living in Areas of High Child Poverty in England, UK. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12563.

<http://dx.doi.org/10.3390/ijerph191912563>

- Van den Berg, J., Appel-Meulenbroek, R., Kemperman, A., & Sotthewes, M. (2020). Knowledge workers' stated preferences for important characteristics of activity-based workspaces. *Building Research & Information*, 48(7), 703–718.

<https://doi.org/10.1080/09613218.2020.1726169>

- Lindseth, A., & Norberg, A. (2004). A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 2(18), 145-153.

<https://doi.org/10.1111/j.1471-6712.2004.00258.x>

- Montgomery, M., & Curtis, C. (2006). *Housing Mobility and Location Choice: A Review of the Literature, Urbanet, Working Paper No. 2*. Dubai: Curtin University Press.

<https://www.yumpu.com/en/document/view/11508812/housing-mobility-and-location-choice-urbanet-curtin-university>

- Pawson, C., Bolden, R., Isaac, B., Fisher, J., Mahoney, H. & Saprai, S. (2022). Learning from collective lived experience: a case study of an experts by experience group. *Housing, Care and Support*, 25(3), 223-235.

<https://doi.org/10.1108/HCS-12-2021-0048>

- Taiwo, D.O., Yusoff, N., & Abdul Aziz, N. (2020). Housing Preferences and Choice in Emerging Cities of Developing Countries. *Journal of Advanced Research in Applied Sciences and Engineering Technology*, 10(1), 48–58.

<https://www.akademiabaru.com/submit/index.php/araset/article/view/1947>

- Ucci, M., Ortegon-Sanchez, A., Mead, N. E., Godward, C., Rahman, A., Islam, S.,

نحوه ارجاع به مقاله:

اصغرخواه فرخانی، مهدی، شاهدی، بهرام، افشاری، محسن و سعادت، سیده پوران‌دخت. (۱۴۰۳). شناسایی ترجیحات ویژگی‌های فضایی در خانه‌های آپارتمانی شهر بندرعباس با تأکید بر تجربه زیسته ساکنان، توسعه پایدار شهری، ۵(۱۴)، ۴۳-۶۱.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2023.708021>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.3.1>

URL: https://usdjournals.daneshpajooan.ac.ir/article_708021.html?lang=fa

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

واکاوی قدرت و منفعت کنشگران در تحقق‌پذیری کاربری اراضی شهری^۱ (نمونه موردی: منطقه ثامن مشهد)

طاهره بیجرانلو حسن^۱، علی اصغر پیلهور^{۲*}، حسن وحدانی چرزه خون^۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۲۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۸/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۶

چکیده: منطقه ثامن مشهد به واسطه کشاکش میان نیروهای توسعه طلب از یک سو و ضعف پاسخگویی به نیازهای روزانه به کانون تعارضات در منافع تبدیل شده است. با توجه به طرح تفصیلی حریم رضوی، علی‌رغم گذشت بیش از ۳۰ سال از مداخلات گسترده در این منطقه، میزان تحقق‌پذیری کاربری اراضی از وضعیت مناسبی برخوردار نبوده و با نارضایتی‌های زیادی همراه شده است. با توجه به اینکه همواره موفقیت برنامه‌ها در گرو شناخت و تحلیل کنشگران است، از این رو پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تجزیه و تحلیل کنشگران مؤثر در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن از طریق ماتریس مندلو به نگاهی مناسب قدرت-منفعت کنشگران انجام شده است. این تحقیق با روش کمی-کیفی و پیمایشی از طریق مصاحبه و پرسشنامه انجام شده است و ۵۴ نفر از خبرگان در حوزه اجرایی طرح‌های تفصیلی منطقه ثامن در آن همکاری داشته‌اند. تحلیل داده‌ها از طریق مقایسه میانگین‌ها و آزمون فریدمن در نرم‌افزار SPSS26 صورت گرفته است. کنشگران در طرح تفصیلی منطقه ثامن، سهامداران شرکت عمران و مسکن سازان ثامن (شهرداری، آستان قدس و شرکت بازآفرینی شهری) هستند که به‌عنوان سازمان مجری طرح شناخته می‌شوند. کنشگرانی که در ربع دوم ماتریس (شکل ۹) و در محدوده راضی نگه‌داشتن قرار گرفته‌اند، اغلب نهادهای حاکمیتی در سطح ملی هستند. کنشگرانی که در ربع سوم و محدوده مطلع نگه‌داشتن قرار گرفته‌اند با اینکه منفعت بالایی در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن دارند اما قدرت چندانی ندارند، مانند همسایگان و زائرین. کنشگرانی که در ربع چهارم قرار دارند، قدرت و منافع کمی دارند و به‌عنوان گروه حداقل تلاش شناخته می‌شوند؛ مانند پژوهشکده‌ها، سازمان‌های مردم‌نهاد. شناسایی قدرت و منافع کنشگران برای اعمال آن‌ها در سیاست‌گذاری‌ها و کاهش زمینه‌های بروز تعارضات و ایجاد خیر جمعی در جهت تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن بسیار مؤثر خواهد بود.

واژگان کلیدی: کنشگران، قدرت-منفعت، کاربری اراضی، منطقه ثامن مشهد

^۱ مقاله حاضر، برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد طاهره بیجرانلو حسن، تحت عنوان «بررسی مدیریت تعارض کنشگران در تحقق‌پذیری کاربری اراضی شهری در منطقه ثامن مشهد» در دانشگاه بجنورد است.

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، گروه شهرسازی، دانشکده هنر، دانشگاه بجنورد، خراسان شمالی، ایران.

^۳ دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر، دانشگاه بجنورد، خراسان شمالی، ایران؛ نویسنده مسئول: pilevar@ub.ac.ir

^۴ استادیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر، دانشگاه بجنورد، خراسان شمالی، ایران.

۱- مقدمه و بیان مسئله

در جریان فرایند برنامه‌ریزی شهری، این طرح‌ها هستند که امکان ایجاد و ادامه فعالیت یک کاربری را فراهم و یا از آن جلوگیری می‌کنند؛ بنابراین میزان تحقق‌پذیری و اثرگذاری طرح‌های توسعه شهری از موضوعات بسیار مهم در برنامه‌ریزی شهری به شمار می‌رود. بررسی تحقق‌پذیری طرح‌ها در شهرهای بزرگ کشور نشان می‌دهد که میزان موفقیت این طرح‌ها در شهرهای بزرگ عمدتاً اندک بوده است (ابراهیمی بوزانی و زمانی جوهرستانی، ۱۴۰۰). برنامه‌ریزی کاربری زمین را می‌توان به‌عنوان یک بازی شرط‌بندی از رقابت جدی چندحزبی در زمینه الگوی کاربری زمین آینده یک ناحیه دید (چپین و همکاران؛ ۱۳۹۳، ۳). مدیریت و تجزیه و تحلیل ذینفعان تا حد زیادی عامل موفقیت برنامه‌ها، به‌ویژه برنامه‌های پیچیده است (Liang et al., 2017). تجزیه و تحلیل ذینفعان، همه ذینفعان اولیه و ثانویه را شناسایی می‌کند و منافع آن‌ها را در ارتباط با موضوعات برنامه یا خط مشی‌ها، تعیین می‌کند (Golder & Gawler, 2005, 1).

برنامه‌ریزان و دیگر مقامات رسمی دولتی دارای کمترین تأثیر بر روی تغییرات شهری بوده‌اند؛ زیرا قدرت آن‌ها به‌شدت توسط نیروها و ساختارهای بنیادی‌تر و پایدارتر اجتماعی-اقتصادی محدود و مشخص می‌شود. اگر کسی به دنبال آن باشد تا بفهمد چرا برخی از انواع توسعه شهری رخ می‌دهند باید به فراتر از برنامه‌ریزی قانونی در یک شهر یا منطقه نگاه کند. درواقع آنچه در سطح محلی رخ می‌دهد کمتر نتیجه تصمیمات سیاسی محلی و بیشتر نتیجه شرایط و نیروهای عمیق‌تر اقتصادی و اجتماعی است (تایلور؛ ۱۳۹۳، ۱۱۷). نادیده گرفتن نقش و سازوکار قدرت در جهان واقع، محل فهم صحیح وضعیت و بازدارنده اقدامات مؤثر است. این کوتاهی در فرایند تصمیم‌گیری، غفلتی است که لاجرم تحقق‌پذیری و اثربخشی پروژه‌ها را با تردید جدی روبه‌رو می‌کند. چنین به نظر می‌رسد که ملحوظ نمودن نقش قدرت در فرایند برنامه‌ریزی شهری منوط به پر کردن شکاف میان

مفهوم دانش (عقلانیت) از یک‌سو و مفهوم قدرت از سوی دیگر باشد (ثقفی اصل، ۱۳۹۸).

با زیر سؤال رفتن دانش تخصصی و نیز باز توزیع قدرت بین گروه‌های مختلف و متعدد اجتماعی، این گروه‌ها ضمن رد تصمیمات تخصصی، خواهان اعمال نفوذ در تصمیم‌ها و برنامه‌ها هستند؛ بنابراین عرصه برنامه‌ریزی در دوران متأخر، شاهد حضور و نقش‌آفرینی کنگشگران قدرتمند جدیدی بوده است که در صورت لزوم می‌توانند با برنامه‌ها مخالفت کرده یا جهت‌گیری آن‌ها را تغییر دهند؛ عمده‌ترین دلیل این نوع مخالفت‌ها، دستیابی به معیارها، منافع و هنجارهای خرد گروه‌هاست که در سیاست‌های توسعه‌ای نادیده گرفته شده‌اند. در همین راستا ضمن تغییر نقش برنامه‌ریز به یک میانجی و آشتی‌دهنده، مدل‌های نظری حاکم بر اجرای سیاست‌ها، با پذیرش نقش گروه‌های خرد در تحقق برنامه‌ها، از مدل‌های متمرکز به مدل‌های پایین به بالا و ترکیبی تغییر جهت داده‌اند؛ بنابراین در دوران جدید، هر دو زمینه برنامه‌ریزی و اجرای سیاست‌ها، متأثر از حضور و رفتار کنگشگران متعدد است (رازپور، ۱۳۹۸، ۷۶). حضور کنگشگران با قدرت، منافع و خواسته‌های متفاوت در عرصه برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهری امری اجتناب‌ناپذیر است. عدم توجه کافی برنامه‌ریزان به گروه‌های مختلف کنگشگران در برنامه کاربری اراضی طرح‌های توسعه شهری به‌صورت بالقوه منجر به ایجاد تعارض بین کنگشگران شده و در میزان موفقیت و تحقق‌پذیری برنامه‌ها بسیار مؤثر خواهد بود. از طرفی بافت‌های فرسوده دارای ارزش تاریخی به‌واسطه عدم همسویی نیروهای توسعه و حفاظت از یکسو و فرایندهای تغییر شهری و عدم پاسخگویی این بافت‌ها به نیازهای مدرن ساکنان، به عرصه تاخت‌وتاز گسترده و وسیعی از کنگشگران تبدیل شده‌اند که مدیریت آن‌ها در کنار سایر مأموریت‌های اصلی برنامه‌ریزان شهری ضرورت می‌یابد (متقی و همکاران، ۱۴۰۰).

یکی از فضاها و عرصه‌های پرتعارض در بین کاربری‌های شهری، نواحی مرکزی و تاریخی شهرها هستند

توسعه مدار میان کنشگران را به رقابتی اقتصادی، با جهت‌گرایی اهداف و منافع برخی از ذینفعان تبدیل نموده و عملاً تحقق طرح‌های تفصیلی این منطقه را با مشکل روبه‌رو کرده است. این در صورتی است که برنامه‌ریزان و مدیران اجرایی باید بدانند که چگونه موج همکاری و کنش جمعی به وجود آورند (اصغریور ماسوله، ۱۳۹۳، ۱۱). شاکله کنش جمعی همکاری و خیر جمعی است (اصغریور ماسوله و همکاران، ۱۳۸۸) و منافع فردی می‌تواند در قالب منفعتی مشترک در خیری جمعی همسو شوند (میر، ۱۳۹۹، ۹۳). در غیر این صورت سیاست‌گذاری‌ها همواره با شکست مواجه خواهند شد و هزینه‌های اجتماعی و اقتصادی زیادی برجا می‌گذارند. نتایج بررسی موردی (اصغریور ماسوله، ۱۳۹۳، ۱۲) برنامه‌نوسازی و بهسازی بافت پیرامون حرم امام رضا (ع) و استفاده از داده‌های کمی، کیفی و نیز مدل‌سازی عامل محور نشان داد که عوامل تأثیرگذار «قدرت»، «منافع» و «اطلاعات» به‌خوبی می‌توانند توضیح‌دهنده اعتماد میان کنشگران در برنامه‌نوسازی و بهسازی منطقه‌ی ثامن باشند که زمینه اصلی حضور در کنش جمعی برای رسیدن به خیر جمعی را فراهم می‌کنند؛ بنابراین شناسایی کنشگران و تجزیه تحلیل میزان اهمیت و تأثیر آن‌ها در برنامه‌های توسعه شهری، به‌منظور اعمال نیازها و منافعشان در تصمیم‌گیری‌ها برای ایجاد خیر جمعی و کاهش تعارضات احتمالی و بهبود روند تحقق‌پذیری کاربری اراضی شهری امری ضروری خواهد بود.

با توجه به مطالب بیان‌شده که حاکی از اهمیت فرآیند شناسایی و تجزیه و تحلیل میزان اهمیت و تأثیر کنشگران در کاهش تعارضات و ایجاد خیر جمعی برای موفقیت و تحقق طرح‌های توسعه شهری از جمله: کاربری اراضی طرح تفصیلی منطقه‌ی ثامن مشهد است، از این‌رو شناسایی کنشگران به‌منظور واکاوی قدرت و منافع آن‌ها در بافت پیرامون حرم مطهر رضوی اهمیت ویژه‌ای می‌یابد؛ بنابراین پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به دو سؤال است: ۱- کنشگران دخیل در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه‌ی ثامن مشهد چه کسانی هستند؟

که کانون جغرافیایی آن‌ها بافت مرکزی شهرها هستند. این عرصه‌های پرتعارض به دلیل ارزش زمین، اجرای طرح‌ها و پروژه‌های اصلاحی، احیا، بهسازی، نوسازی و... همواره در کلان‌شهرها از اهمیت دوچندان برخوردارند. بافت‌های باارزش تاریخی مکان‌هایی زنده هستند که روزانه افراد زیادی در آن زندگی، کار و یا از آن استفاده می‌کنند. این نواحی برای برآوردن نیازهای بسیاری از ذینفعان از جمله: تصمیم‌گیرندگان، مالکان، ساکنان، توسعه‌دهندگان و بازدیدکنندگان، تحت فشار دائمی هستند (The Getty Conservation Institut, 2009, 3). توانایی طبقه‌بندی ذینفعان مربوطه بر اساس اهمیت آن‌ها مفید است و به تعیین تأثیر بالقوه‌ای که گروه‌های ذینفع خاص می‌توانند در فرآیند تصمیم‌گیری در مورد یک مشکل پیچیده؛ اعمال کنند، کمک می‌کند و توانایی تصمیم‌گیری در مورد برنامه‌ریزی‌ها را افزایش می‌دهد (Guolaugsson et al., 2020). از این‌رو، شناسایی کنشگران در این نوع بافت‌ها اهمیت ویژه‌ای می‌یابد.

منطقه‌ی ثامن همان بافت پیرامون اطراف حرم مطهر امام رضا (ع) است که در بخش مرکزی شهر مشهد قرار دارد و ارزشمندترین نقاط خاک میهن اسلامی ایران است. قریب به سه دهه است بافت پیرامون حرم مطهر رضوی، به عرصه‌ای برای کسب انتفاع تقلیل یافته و به جولانگاهی با نگاه کالایی به فضا تبدیل شده است. در همه این سال‌ها، موتور محرکه اقتصاد و کسب منفعت، روندی نامناسب را بر این بافت تحمیل کرده است. بروز مسائل ناشی از اجرای طرح تفصیلی در بافت پیرامون حرم مطهر امام رضا (ع) که به آسیب‌های مختلفی انجامید، نارضایتی‌های فراوانی را در میان ذینفعان (زائران، مجاوران، کسبه، سرمایه‌گذاران، مدیران و...) ایجاد کرده است (معاونت پژوهشی دانشگاه تهران، ۱۳۹۹، ۲).

از طرفی وجود سازمان‌ها و نهادهای متعدد تصمیم‌گیر و تأثیرگذار با اهداف و منافع متفاوت (شهرداری، شورای شهر، آستان قدس رضوی، بازآفرینی شهری، شرکت عمران و مسکن‌سازان ثامن، میراث فرهنگی، اداره اوقاف و...) رقابت

و ۲- وضعیت قدرت و منفعت کنشگران مؤثر در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن چگونه است؟

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مفهوم کنشگر^۱ به گستره‌ای از موضوعات مرتبط با کنش همچون کنشگران فردی، کنشگران گروهی، سازمان‌ها، نهادها و شبکه‌ها اشاره دارد. حتی اگر این عملکرد به واسطه فرآیندهایی در گذشته، نهاده یا سازمان‌دهی شده باشد، در نهایت تمام سازمان‌ها، نهادها و شبکه‌ها به گونه‌ای بر عملکرد کنشگران انسانی دلالت می‌کنند (Castells, 2009, 10-11). کنشگر یک فرد یا مجموعه‌ای است که ممکن است به عنوان نقطه مرجعی برای تجزیه و تحلیل شیوه‌های جهت‌گیری و فرآیندهای کنش آن در رابطه با اهداف در نظر گرفته شود (Parsons & Shils, 1962, 56). کنشگران را می‌توان به عنوان تمام نیروهایی که بر نتیجه نهایی فرآیند اجرا تأثیر دارند، تعریف کرد (Wyporek, 2000, 17)؛ بنابراین می‌توان گفت که برآیند نیروهای کنشگران است که میزان تحقق‌پذیری کاربری اراضی شهری را مشخص می‌کند. در واقع برنامه ریزی کاربری زمین محلی را می‌توان به عنوان یک بازی شرط بندی از رقابت جدی چندحزبی در زمینه الگوی کاربری زمین آینده یک ناحیه دید (چپین و همکاران؛ ۱۳۹۳، ۳) که ساماندهی مکانی و فضایی فعالیت‌ها و عملکردهای شهری بر اساس خواست‌ها و نیازهای جامعه شهری را به دنبال دارد (سعیدنیا، ۱۳۹۹، ۱۴). از طرفی رقابت چندحزبی برای رسیدن به منافع مورد نظر خود در نحوه استفاده از زمین در خلال سایه‌روشن‌هایی قرار دارد که جین هیلیر در کتاب سایه‌های قدرت اشاره می‌کند که برنامه‌ریزی کاربری زمین دارای سایه‌روشن‌هایی است که برخی از بازی‌های قدرت در تاریکی این سایه‌ها صورت می‌گیرد (هیلیر؛ ۱۳۸۸، ۱۰۶).

بنابراین کشاکش قدرت جهت کسب حداکثر منافع، میان کنشگران دخیل در طرح‌های توسعه شهری عامل مهمی

در جهت‌گیری توسعه و میزان تحقق‌پذیری کاربری اراضی شهری خواهد بود.

بر همین اساس قدرت^۴ ظرفیت رابطه‌ای است که یک کنشگر اجتماعی را قادر می‌سازد تا به طور نامتقارن بر تصمیم‌های کنشگران دیگر اجتماعی تأثیر بگذارد، به نحوی که به نفع اراده، علایق و ارزش‌های کنشگر توانمند باشد (Castells, 2009, 10). قدرت باعث هدایت ارتباط به سمت خاصی است، آن‌هم با حذف اختلاف‌نظرهای احتمالی که در رابطه با انتخاب کنش‌هایی بین صاحب قدرت و فرد تحت انقیاد آن رخ می‌دهد. در نتیجه کار قدرت نشان دادن انتقال کنش‌های انتخاب‌شده از یک مرکز تصمیم‌گیری به مراکز دیگر است تا باعث محدود کردن پیچیدگی بی‌نهایت کنش‌های ممکن انسان شود (هان؛ ۱۴۰۰، ۹). در پژوهش حاضر، منظور قدرت و نفوذی است که کنشگران بر برنامه ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های کاربری اراضی طرح تفصیلی ویژه بافت پیرامون حرم مطهر امام رضا (ع) برای رسیدن به منافع شخصی، سازمانی، حزبی و... اعمال می‌کنند.

در همین راستا منافع^۵ نگرانی‌های ذینفع در رابطه با مشکلی که پروژه به دنبال رفع آن است، اشاره دارد (Maley, 2012, 74)؛ بنابراین می‌توان گفت که منظور از منفعت تمامی اهداف، خواسته‌ها، نیازها و انتظاراتی است که ذینفعان نسبت به یک برنامه دارند. منافع ذینفعان می‌تواند با دلایل متعددی مانند اهداف و مأموریت‌ها، منافع اقتصادی، حق قانونی، منافع سیاسی و اجتماعی، توسعه فرصت‌ها، حفظ شرایط موجود، سلامت و امنیت و ارتباط داشته باشد (Cleland & Ireland, 2002, 182-184). منظور از منافع در این پژوهش تمامی اهداف، خواسته‌ها، نیازها و انتظاراتی است که ذینفعان نسبت به طرح تفصیلی منطقه ثامن مشهد دارند (مادی و غیرمادی) و شامل تمام عوایدی است که ذینفعان از فعالیت‌های طرح کسب می‌کنند. به عنوان مثال منفعت سازمان مجری می‌تواند در انجام مأموریت خود که همان اجرای طرح است، باشد. منافع اداره میراث فرهنگی

⁴ Power

⁵ Interest

⁶ Interest

¹ Actor

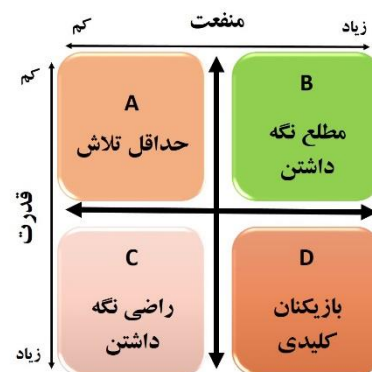
² Chapin et al

³ Hillier

اصلی بیشتر از هر ذینفع دیگری در حل مناقشات مشکل ایجاد می کنند. ذینفعان گروه مطلع نگه داشتن، علاقه زیادی به پروژه دارند (مالکان زمین، ساکنان نزدیک، عموم مردم، گروه های لابی و سازمان های سیاسی، سازمان های محیطی) و ممکن است مخالفان جدی آن باشند اما قدرت محدودی برای تأثیرگذاری بر تصمیمات پروژه دارند. برعکس، ذینفعان گروه راضی نگه داشتن از قدرت بالایی برای تأثیرگذاری بر تصمیمات پروژه (سرمایه گذاران، مقامات، نهادهای قانون گذاری، سرمایه گذاران، رسانه ها) برخوردارند، اما اغلب منفعل هستند، به این معنی که در صورت احساس رضایت از اجرا، ممکن است از تعارض با آن ها اجتناب شود. آخرین مجموعه از ذینفعان گروه حداقل تلاش هستند که علاقه کمی به پروژه دارند، بنابراین تعارضات کمی را ایجاد می کنند و نمی توانند تأثیر زیادی بر تصمیم گیری ها داشته باشند (مثلاً تجارت و صنعت) (Moura & Teixeira, 2009). اغلب دشوارترین مسائل مربوط به سهامداران در بخش C است. اگرچه این ها ممکن است، نسبتاً منفعل باشند، زمانی که سطح منافع آن ها دست کم گرفته شود و ناگهان به بخش D تغییر مکان دهند و اتخاذ یک استراتژی جدید را ناکام بگذارند، می تواند وضعیت فاجعه باری ایجاد شود (Johnson et al., 2008, 157). در ارتباط با تجزیه و تحلیل کنشگران و ذینفعان به جهت اهمیت آن ها در تأثیرگذاری بر میزان موفقیت یا شکست برنامه ریزی ها، پژوهش های زیادی صورت گرفته است. در ادامه به اختصار به برخی از پژوهش های داخلی و خارجی انجام شده در حوزه طرح های توسعه شهری اشاره شده است (جدول شماره ۱).

حفظ ابنیه میراثی و حرایم ارتفاعی هست. منافع مالکان و ساکنان در حفظ مالکیت و سکونت خود در بافت است. لازم به ذکر است که منافع بر اساس مأموریت سازمانی و جایگاه قانونی شناسایی شده اند و منظور منافع رسمی است.

منافع نقش بسیار مهمی در تمام تضادهایی که در جامعه بشری به وجود می آیند، ایفا می کنند. تصور دنیایی عاری از تعارض تا زمانی که جهان از انسان هایی که ذاتاً منفعت طلب هستند، بسیار دشوار است (Charles, 2023)؛ بنابراین کنشگران متنوعی با قدرت و منافع مختلفی در روند تحقق پذیری کاربری اراضی شهری حضور دارند که اهداف و خواسته های متفاوت آن ها زمینه های بروز تعارضات را به وجود می آورد. برای حل منافع متضاد بین ذینفعان باید تأثیر نسبی آن ها بر اجرای پروژه در نظر گرفته شود. نگاشت قدرت و منافع ذینفعان تکنیک جالبی برای این منظور است که هدف آن پاسخگویی به این سؤالات است: هر ذینفع چقدر به تصمیمات پروژه علاقه مند است (چه منفعی دارد)؟ آیا حاضرند دخالت و مشارکت کنند؟ آیا آن ها قدرت کافی برای عمل دارند؟ (Moura & Teixeira, 2009). ماتریس قدرت/منفعت مندلو Mendelow's Power-Interest Matrix- کنشگران را به چهار گروه تقسیم می کند (شکل شماره ۱) (Johnson et al., 2008, 156).

شکل ۱. ماتریس قدرت-منفعت (Johnson et al., 2008, 156)

ذینفعان کلیدی، بازیگران اصلی پروژه هستند که قدرت بالایی برای تأثیرگذاری بر پروژه و سطح بالایی از علاقه به آن دارند. در صورت عدم توجه به نیازهای آن ها، بازیگران

جدول ۱. پیشینه پژوهش

ردیف	نویسندگان	سال	عنوان پژوهش	اهداف	نتایج
۱	Bottero et al.	۲۰۲۰	Experimenting community impact evaluation (CIE) for assessing urban regeneration programmes: The case study of the area 22@ Barcelona	پژوهش به منظور حمایت از فرآیندهای تصمیم‌گیری پیچیده در بازآفرینی شهری و برآورد ماهیت و شدت تأثیرات در بین ذینفعان مختلف انجام شده است. برای تجزیه و تحلیل ذینفعان و شدت تأثیرگذاری آن‌ها بر پروژه‌های بازآفرینی شهری از دو معیار قدرت و منفعت استفاده کرده‌اند.	نتایج ارزیابی، نقش منافع اقتصادی در فرآیندهای بازآفرینی شهری را نشان می‌دهد و اینکه چگونه تغییر در بافت سیاسی محلی امکان بازنگری پروژه را فراهم می‌کند. اثرات احتمالی پروژه غیر مشارکتی، اعتراض و فعالیت‌های مناقشه را به دنبال دارد؛ بنابراین برای موفقیت برنامه‌های بازآفرینی شهری، اهداف پروژه نباید فقط به دنبال جذب سرمایه‌گذاران باشند بلکه باید به حفظ منافع شهروندان توجه داشته باشند.
۲	Capolongo et al.	۲۰۱۹	How to Assess Urban Regeneration Proposals by Considering Conflicting Values	برای تعریف فرآیند کمک به تصمیم‌گیری استفاده مجدد از یک مرکز مراقبت بهداشتی متروکه با چندین ساختمان تاریخی متمرکز به دلیل تأثیر منافع عمومی و خصوصی در برنامه‌های بازآفرینی شهری، از طریق ماتریس قدرت/ منفعت به شناسایی میزان اهمیت و تأثیر ذینفعان در برنامه بازآفرینی یک مرکز درمانی تاریخی پرداخته‌اند.	نتایج نشان می‌دهد که شهرداری، مالک بیمارستان و سازمان مدیریت بهداشت منطقه از ذینفعان کلیدی هستند. توسعه گران، تجار محلی و همسایگان بالینکه منافع زیادی در پروژه دارند اما قدرت کافی برای تأثیرگذاری بر پروژه را ندارند.
۳	ناصر نصیریان میثم بصیرت	۱۴۰۱	تحلیل ذینفعان حریم پایتخت (کلان‌شهر تهران) بر اساس ماتریس قدرت/ منفعت	باهداف شناسایی و تحلیل گروه‌های ذینفع حریم پایتخت، پس از تهیه فهرستی از ذینفعان از طریق مطالعه منابع و اسناد، همچنین مصاحبه و همفکری با خبرگان و کارشناسان، برای تعیین میزان قدرت و منفعت از پرسشنامه و امتیازدهی طیف لیکرت استفاده کرده‌اند و از طریق ماتریس قدرت/ منفعت، به اولویت‌بندی ذینفعان پرداختند.	نتایج نشان می‌دهد که بخش ذینفعان عمومی و خصوصی از بیشترین میزان قدرت و منفعت برخوردارند، ذینفعان بخش دولتی اگرچه از قدرت بالایی برخوردارند اما منفعت پایینی دارند و گروه‌های مردمی کمترین میزان قدرت و منفعت را دارند.

۳- روش‌شناسی

پژوهش حاضر از روش کمی-کیفی به صورت پیمایشی و میدانی با استفاده از ابزارهای مصاحبه و پرسشنامه انجام شده است. بخش کیفی تحقیق جهت شناسایی کنشگران مؤثر در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن مشهد با روش گلوله برفی و مراجعه به ۸ نفر از خبرگان در حوزه طرح‌های تفصیلی منطقه ثامن ۴ نفر مدیران شهری، ۲ نفر اساتید دانشگاه و ۲ نفر از مشاوران و متخصصان تهیه طرح‌های تفصیلی بافت پیرامون

حرم امام رضا (ع) از طریق روش طوفان فکری انجام شد، اشباع نسبی در لیست حاصل شد و به تأیید نهایی رسید. در بخش کمی پژوهش، مشارکت‌کنندگان شامل ۵۴ نفر از خبرگان و مدیران اجرایی در حوزه طرح‌های تفصیلی منطقه ثامن مشهد هستند که به صورت هدفمند از میان سازمان‌های مدیریت شهری منطقه ثامن، مهندسین مشاور طرح تفصیلی و سرمایه‌گذاران صاحب نظر در این حوزه انتخاب شده‌اند. لازم به ذکر است به دلیل محدود بودن افرادی که تجربه و

خواسته شد تا میزان قدرت و منفعت هر یک از کنشگران را بر اساس طیف پنج گزینه‌ای لیکرت مشخص نمایند. به منظور روایی پرسشنامه از روایی محتوا (قضاوت متخصصین) و نظر اساتید راهنما و مشاور استفاده شد و مورد تأیید قرار گرفت. همان‌طور که اشاره شد به دلیل محدود بودن جامعه آماری ۵۴ پرسشنامه توسط خبرگان حوزه طرح‌های تفصیلی ویژه بافت پیرامون حرم مطهر رضوی در: شهرداری مشهد، شهرداری منطقه ۳، شرکت عمران و مسکن‌سازان ثامن، آستان قدس رضوی، شورای شهر مشهد، شهرداران سابق منطقه ۳، اداره راه و شهرسازی، اداره میراث فرهنگی، سرمایه‌گذاران و مشاوران طرح‌های تفصیلی ویژه بافت پیرامون حرم مطهر امام رضا (ع) تکمیل گردید.

گام سوم: جهت پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است که مقدار آن برای میزان منفعت، ۰/۹ و برای میزان قدرت ۰/۸ به دست آمده است. تحلیل داده‌ها با نرم‌افزار SPSS 26 انجام شد. پس از تحلیل های آماری موردنیاز، با استفاده از ماتریس قدرت و منفعت جایگاه هر یک از کنشگران تعیین گردید. با توجه به اینکه از طیف پنج گزینه‌ای لیکرت استفاده شده است، میانگین ۲/۵ برای تعیین میزان قدرت/منفعت کنشگران در ماتریس مندلو در نظر گرفته شده است. (شکل شماره ۲) روش‌شناسی پژوهش حاضر را در قالب لایه‌های پایا پژوهش نشان می‌دهد.

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱- موقعیت منطقه ۳ ثامن مشهد

شهر مشهد دارای وسعتی معادل ۳۵/۱۷۸ کیلومتر مربع (۳۵۱۸/۷ هکتار) بوده و مساحت منطقه ۳ ثامن با احتساب حرم مطهر امام رضا (ع) ۳/۷۳ کیلومتر مربع (۳۷۳/۵۸ هکتار) هست که سهمی معادل ده درصد از وسعت شهر را شامل می‌شود.

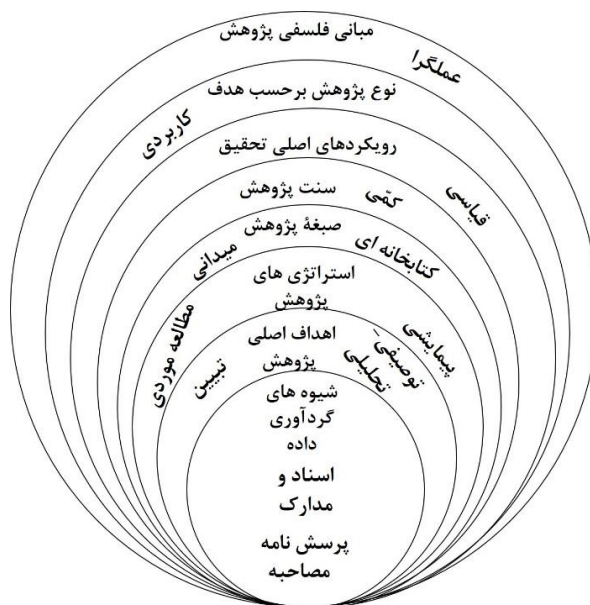
تخصص لازم در موضوع تحقیق حاضر را دارند، از روش سرشماری استفاده شده است. ابتدا از طریق مراجعه به سازمان های معرّی طرح تفصیلی بافت پیرامون حرم مطهر (شهرداری منطقه ۳ و شرکت عمران و مسکن‌سازان ثامن) و کانون کارآفرینان حریم رضوی (سازمان مدیریت سرمایه‌گذاران) افرادی که بر اساس دو معیار تحصیلات و سابقه فعالیت در خصوص موضوع پژوهش حاضر شرایط خبرگی را داشتند، مشخص شدند و به تمامی این خبرگان مراجعه شد. گام اول: به منظور تضمین اعتبار پژوهش و بررسی دقیق موضوع از تکنیک مثلث‌سازی داده‌ها جهت گردآوری اطلاعات، از سه شیوه اسنادی، پرسشنامه و مصاحبه بهره گرفته شده است. ابتدا برای شناخت محدوده، اسناد و مدارک لازم با مراجعه به سازمان‌های مربوطه جمع‌آوری شد. جهت گردآوری ادبیات موضوع و پیشینه پژوهش از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. با استفاده از مطالعه منابع گردآوری شده، همچنین مراجعه به خبرگان و روش طوفان فکری، لیستی از کنشگران مؤثر در طرح‌های تفصیلی منطقه ۳ ثامن تهیه شد، به طوری که از طریق روش گلوله برفی با مراجعه به ۸ نفر از خبرگان در حوزه طرح‌های تفصیلی منطقه ۳ ثامن ۴ نفر مدیران شهری، ۲ نفر اساتید دانشگاه و ۲ نفر مشاوران و متخصصان تهیه طرح های تفصیلی بافت پیرامون حرم امام رضا (ع) اشباع نسبی در لیست کنشگران به دست آمد.

گام دوم: پرسش‌نامه‌ای بر اساس ماتریس قدرت-منفعت مندلو^۲ و طیف پنج گزینه‌ای لیکرت به منظور بررسی میزان قدرت و منفعت کنشگران مؤثر در کاربری اراضی طرح‌های تفصیلی منطقه ۳ ثامن تهیه شد. قسمت اول پرسشنامه شامل اطلاعات عمومی پاسخ‌دهنده، قسمت دوم راهنمای پرسشنامه و قسمت سوم لیست کنشگران و جدول امتیازدهی میزان قدرت و منفعت آن‌ها در تحقق‌پذیری کاربری اراضی طرح تفصیلی منطقه ۳ ثامن مشهد بود که از پاسخ‌دهندگان

² Mendelow's Power-Interest Matrix

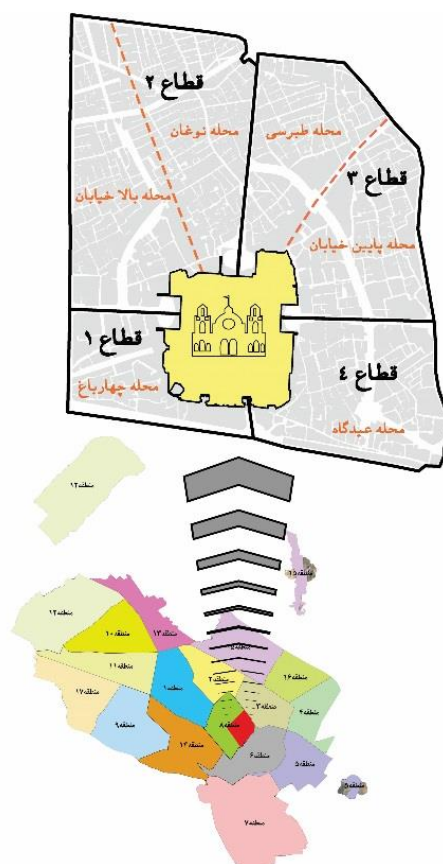
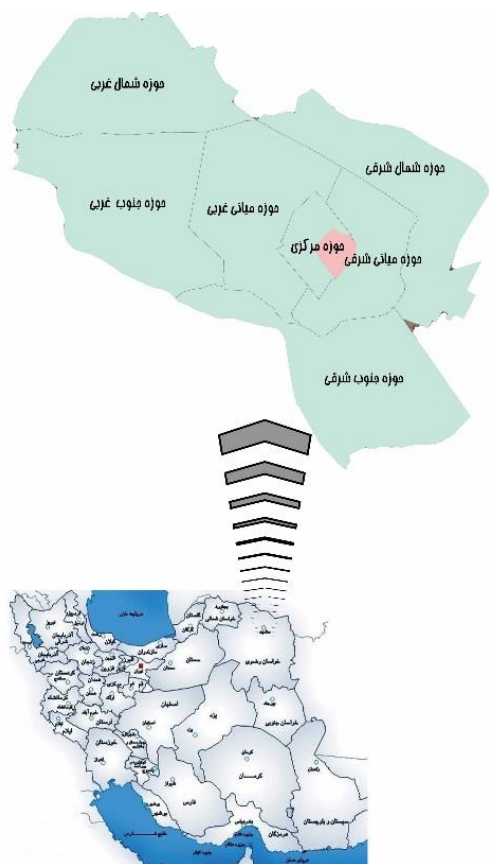
^۱ تکنیک مثلث‌سازی به استفاده از منابع متعدد داده‌ها برای ترسیم نتایج، در مورد آن چه حقیقت را تشکیل می‌دهد، اشاره دارد (طباطبایی و همکاران، ۱۳۹۲).

شکل گرفته است و از گذشته‌های دور تاکنون این مکان، کانون توجه زائران و مجاوران بوده و به‌عنوان قطب فعالیت‌ها در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و ... مطرح بوده است. هرچند ازلحاظ وسعت بین مناطق کمترین وسعت را دارا است اما با حضور ۳۰ میلیون زائر و مجاور در طول سال در این منطقه خصوصاً در ایام و مناسبت‌های خاص، بیشترین حجم خدمات را در بین مناطق ارائه می‌نماید. منطقه ثامن در حوزه مرکزی مشهد با مناطق ۴، ۵، ۶، ۷، ۳ و ۸ هم‌جوار است. میدان ۱۷ شهریور تا چهارراه خسروی در جنوب، بلوار ۱۷ شهریور و بلوار وحدت در شرق، چهارراه شهید گمنام تا میدان راه‌آهن در شمال و خیابان آیت‌الله بهجت تا چهارراه خسروی در غرب حدود و مرز این منطقه را مشخص می‌نماید (شهرداری مشهد، ۱۳۹۷، ۳۰). (شکل شماره ۳ و ۴) به ترتیب به معرفی موقعیت و تدقیق محدوده مطالعاتی اشاره دارند.

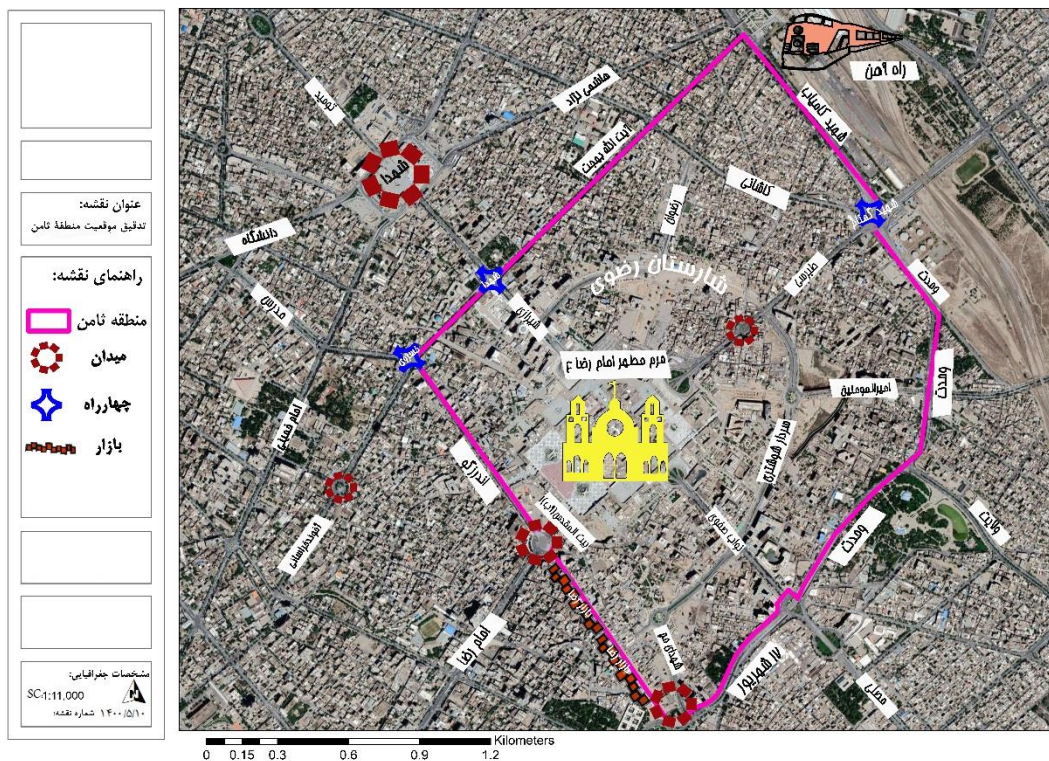

شکل ۲. پیمایش پژوهش (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۹۵، ۲)

شواهد تاریخی بیانگر آن است که هسته اولیه شهر مشهد بر مبنای مرکزیت مرقد منور و قدسی امام رضا (ع)

شکل ۳. موقعیت محدوده مطالعاتی

شکل ۴. تدقیق موقعیت منطقه ثامن

۲-۴- کنشگران مؤثر در تحقق پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن مشهد

رضا (ع) اشباع نسبی در لیست کنشگران به دست آمد. لیست نهایی کنشگران در چهار دسته‌بندی کلی شامل: سازمان‌های دخیل در مدیریت شهری، توسعه‌گران، متخصصان، مردم و نهادهای مردمی مشخص شده‌اند. بدین ترتیب پاسخ به سؤال اول پژوهش: کنشگران دخیل در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن مشهد چه کسانی هستند؟ در [جدول شماره ۲](#) ارائه شده است.

با استفاده از مطالعه منابع گردآوری‌شده، همچنین مراجعه به خبرگان و روش طوفان فکری، لیستی از کنشگران مؤثر در کاربری اراضی طرح‌های تفصیلی منطقه ثامن تهیه شد، به طوری که از طریق روش گلوله برفی با مراجعه به ۸ نفر از خبرگان در حوزه طرح‌های تفصیلی منطقه ثامن ۴ نفر مدیران شهری، ۲ نفر اساتید دانشگاه و ۲ نفر از مشاوران و متخصصان تهیه طرح‌های تفصیلی بافت پیرامون حرم امام

جدول شماره ۲. لیست کنشگران دخیل در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن مشهد

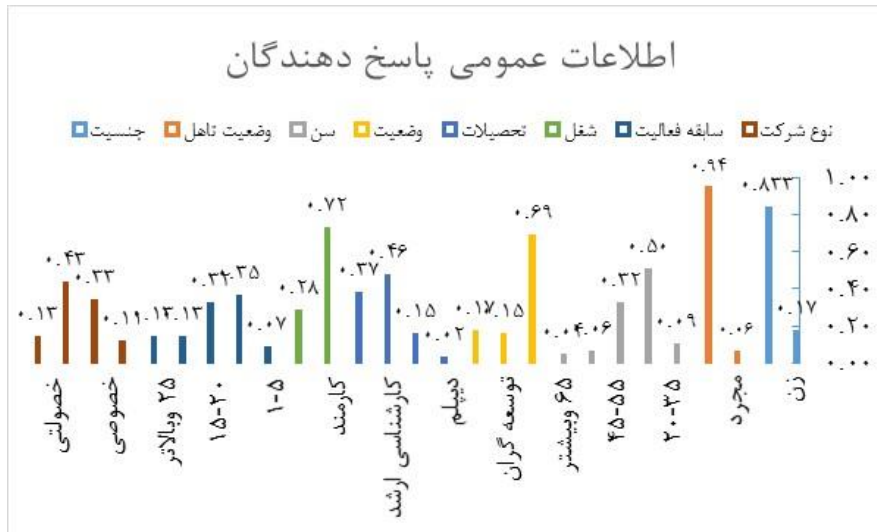
دسته‌بندی	کنشگران دخیل در تحقق‌پذیری کاربری اراضی تفصیلی منطقه ثامن مشهد
سازمان‌های دخیل در مدیریت شهری	۱. وزارت کشور ۲. وزارت اطلاعات ۳. مجلس شورای اسلامی ۴. قوه قضائیه ۵. شورای عالی معماری و شهرسازی ۶. وزارت راه و شهرسازی ۷. شرکت بازآفرینی شهری ۸. اداره راه و شهرسازی مشهد ۹. شورای شهر مشهد ۱۰. شهرداری مشهد ۱۱. شهرداری منطقه ثامن ۱۲. شرکت عمران و مسکن‌سازان ثامن ۱۳. آستان قدس رضوی ۱۴. اداره اوقاف مشهد ۱۵. اداره میراث فرهنگی مشهد ۱۶. استانداری خراسان رضوی ۱۷. کمیسیون ماده ۵ ثامن ۱۸. کارگزاری‌های املاک منطقه مشهد ۱۹. سازمان محیط‌زیست ۲۰. شرکت‌های خدمات شهری (آب، برق، گاز، تلفن و...) ۲۱. سازمان نظام‌مهندسی مشهد ۲۲. اداره آموزش و پرورش ۲۳. سازمان بهداشت، درمان و علوم پزشکی ۲۴. صندوق سرمایه‌گذاری حرم‌های مطهر ۲۵. اداره دارایی مشهد ۲۶. بانک‌ها و مؤسسات تأمین سرمایه و انتشار اوراق مشارکت ۲۷. نیروی انتظامی ۲۸. دادسرای منطقه ثامن
توسعه‌گران	۲۹. سرمایه‌گذاران داخلی/خارجی، خصوصی/دولتی ۳۰. سازمان‌های خصولتی (بانک، بنیاد تعاون سپاه، ناجا)
متخصصان	۳۳. مهندسين مشاور طرح تفصیلی
مردم و نهادهای مردمی	۳۵. مالکین ۳۶. ساکنین ۳۷. زائرین ۳۸. شهروندان ۳۹. انجمن جمعیه و نهادهای مذهبی، حوزه علمیه ۴۰. سازمان‌های مردم‌نهاد مانند چهار طبقه (NGO) ۴۱. رسانه‌ها

گزینه‌ای لیکرت مشخص کنند. در ادامه یافته‌های حاصل از این پرسشنامه‌ها تحلیل شده‌اند.

۴-۳-۱-۳-۴- اطلاعات عمومی پرسشنامه

اطلاعات جمعیت شناختی شرکت‌کنندگان در تحقیق شامل: جنسیت، تأهل، سن، وضعیت، تحصیلات، شغل، سابقه فعالیت و نوع شرکت محل فعالیت در (شکل شماره ۵) نشان داده شده است.

پس از تهیه فهرست کنشگران دخیل در تحقق‌پذیری کاربری اراضی طرح‌های تفصیلی منطقه ثامن مشهد، پرسشنامه‌ای طراحی شد که در آن جدولی از لیست کنشگران برای کسب امتیاز میزان قدرت و منفعت قرار داده شد و پرسشنامه بین ۵۴ نفر از متخصصان و مدیران اجرایی در حوزه طرح‌های تفصیلی منطقه ثامن توزیع شد و از آن‌ها خواسته شد تا میزان قدرت و منافع هر یک از کنشگران را در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن مشهد بر اساس طیف پنج

شکل ۵. اطلاعات عمومی پرسشنامه

است چراکه انتخاب آزمون‌های آماری (پارامتریک یا ناپارامتریک) بستگی به نتایج آزمون نرمال بودن داده‌ها دارد. به‌طور کلی در علم آمار دو فرضیه کلی وجود دارد. فرضیه H_0 که در صورت تأیید بیانگر عدم وجود ارتباط یا عدم وجود تفاوت میان متغیرهاست. فرضیه H_1 در علم آمار بیانگر وجود ارتباط و تفاوت میان متغیرهاست؛ اما در آزمون بررسی توزیع نرمال داده‌ها، فرضیه H_0 بیانگر توزیع نرمال داده‌ها و فرض H_1 نشان‌دهنده عدم توزیع نرمال داده‌هاست. سطح معناداری (sig) در نرم‌افزار Spss در علم آمار به P-value معروف است. آلفا (α) سطح خطایی است که محقق در نظر می‌گیرد (حبیب پور کتابی و صفری شمالی، ۱۳۸۸، ۳۹۹).

$$\text{sig} \cdot (p) \geq \alpha (0.05)$$

→ رد فرض H_1 و پذیرش فرض H_0

$$\text{sig} \cdot (p) < \alpha (0.05)$$

→ رد فرض H_0 و پذیرش فرض H_1

همان‌طور که در (شکل شماره ۵) مشاهده می‌شود، بیشتر پاسخ‌دهندگان از بدنه مدیریت شهری بوده‌اند که به دلیل وجود تعداد بیشتری از خبرگان مرتبط با پژوهش حاضر در این گروه است. متخصصان همان مشاورین طرح تفصیلی ویژه پیرامون حرم مطهر امام رضا (ع) هستند و توسعه گران همان سرمایه‌گذاران صاحب‌نظری هستند که بر اساس میزان تحصیلات و سابقه فعالیت در سرمایه‌گذاری بافت پیرامون حرم مطهر رضوی، شرایط پاسخگویی به سؤالات پرسشنامه را داشته‌اند. بیشتر پاسخ‌دهندگان تحصیلات کارشناسی ارشد و دکتری داشته‌اند و سابقه فعالیت آن‌ها به صورت متفاوت بین ۱۵ تا ۲۵ قرار گرفته است.

برای تجزیه و تحلیل مناسبات قدرت و منفعت هر یک از کنشگران از طریق نرم‌افزار Spss26 آزمون‌های آماری موردنیاز انجام شده است. ابتدا آزمون کولموگروف اسمیرنوف جهت تعیین نرمال بودن توزیع داده‌ها استفاده شده

(جداول ۳، ۴ و ۵) به ترتیب نتایج آزمون نرمالیتی و آزمون

فریدمن را نشان می دهند.

جدول ۳. آزمون کولموگروف اسمیرنوف میزان قدرت کنشگران

One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test

		وزارت کشور قدرت	قدرت وزارت اطلاعات	قدرت مجلس شورای اسامی	قدرت قوه قضائیه	قدرت شورای عالی معماری و شهرسازی	قدرت وزارت راه و شهرسازی	قدرت شرکت دارا فرینی شهری	قدرت اداره راه و شهرسازی مشهد	قدرت شورای شهر	قدرت شهرداری مشهد
N		54	54	54	54	54	54	54	54	54	54
Normal Parameters ^{a,b}	Mean	3.37	2.69	3.28	4.65	4.87	4.91	4.17	3.69	3.91	4.44
	Std. Deviation	1.051	1.061	1.017	.482	.339	.293	.746	.886	.807	.572
Most Extreme Differences	Absolute	.230	.185	.219	.415	.519	.532	.238	.231	.212	.316
	Positive	.230	.185	.219	.262	.351	.376	.218	.188	.203	.300
	Negative	-.159	-.172	-.150	-.415	-.519	-.532	-.238	-.231	-.212	-.316
Test Statistic		.230	.185	.219	.415	.519	.532	.238	.231	.212	.316
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c

- a. Test distribution is Normal.
b. Calculated from data.
c. Lilliefors Significance Correction.

جدول ۴. آزمون کولموگروف اسمیرنوف میزان منفعت کنشگران

One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test

		منفعت وزارت کشور	منفعت وزارت اطلاعات	منفعت مجلس شورای اسامی	منفعت قوه قضائیه	منفعت شورای عالی معماری و شهرسازی	منفعت وزارت راه و شهرسازی	منفعت شرکت دارا فرینی شهری	منفعت اداره راه و شهرسازی مشهد
N		54	54	54	54	54	54	54	53
Normal Parameters ^{a,b}	Mean	2.17	2.44	1.35	2.07	2.48	2.35	4.52	3.42
	Std. Deviation	.505	.572	.482	.428	.504	.482	.540	.969
Most Extreme Differences	Absolute	.407	.316	.415	.439	.349	.415	.351	.232
	Positive	.407	.300	.415	.439	.349	.415	.294	.232
	Negative	-.315	-.316	-.262	-.376	-.330	-.262	-.351	-.183
Test Statistic		.407	.316	.415	.439	.349	.415	.351	.232
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c	.000 ^c

- a. Test distribution is Normal.
b. Calculated from data.
c. Lilliefors Significance Correction.

جدول ۵. آزمون فریدمن

Test Statistics^a

N	54
Chi-Square	1415.317
df	40
Asymp. Sig.	.000

a. Friedman Test

(شکل شماره ۸) مشخص می کند که مقدار سطح معناداری (sig) کمتر از ۰/۰۵ بوده است؛ بنابراین میانگین ها تفاوت معناداری دارند. (جداول شماره ۶ و ۷) نتایج تحلیل آماری مناسبات قدرت و منفعت کنشگران دخیل در تحقق پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن ارائه شده اند.

با توجه به (شکل های شماره ۶ و ۷) مقدار سطح معناداری (sig) کمتر از ۰/۰۵ است، فرض H_0 رد شده و فرض H_1 که مبنی بر توزیع غیر نرمال داده ها هست پذیرفته می شود؛ بنابراین باید از آزمون های ناپارامتریک استفاده کرد. از جمله آزمون های ناپارامتریک و مناسب برای مقایسه میانگین ها آزمون فریدمن می باشد. نتیجه آزمون فریدمن در

جدول ۶. نتایج آزمون‌های آماری قدرت کنشگران

میانگین کلی	رتبه‌بندی فریدمن	انحراف معیار	میانگین قدرت	کنشگران	نشانگر در ماتریس	دسته‌بندی کنشگران		
۳/۲۲	۲۵/۰۸	۱/۰۵۱	۳/۳۷	وزارت کشور	۱	مدیران شهری		
	۱۹/۰۱	۱/۰۶۱	۲/۶۹	وزارت اطلاعات	۲			
	۲۴/۰۲	۱/۰۱۷	۳/۲۸	مجلس شورای اسلامی	۳			
	۳۶/۱۳	۰/۳۳۹	۴/۸۷	شورای عالی معماری و شهرسازی	۵			
	۳۶/۳۲	۰/۲۹۳	۴/۹۱	وزارت راه و شهرسازی	۶			
	۳۱/۰۳	۰/۷۴۶	۴/۱۷	شرکت بازاریابی شهری	۷			
	۲۷/۲۷	۰/۸۸۶	۳/۶۹	اداره راه و شهرسازی مشهد	۸			
	۳۲/۲۸	۰/۶۰۴	۳/۱۱	اداره اوقاف مشهد	۱۴			
	۲۲/۰۵	۰/۹۷۱	۳	اداره میراث فرهنگی مشهد	۱۵			
	۳۲/۴۱	۰/۶۱۴	۴/۳۳	استانداری خراسان رضوی	۱۶			
	۳۳/۲۲	۰/۷۴۲	۴/۴۳	کمیسیون ماده ۵ خراسان رضوی	۱۷			
	۹/۸۶	۰/۴۹۲	۱/۶۱	سازمان محیط‌زیست مشهد	۱۹			
	۱۲/۵۴	۰/۷۱۲	۱/۹۴	شرکت‌های خدمات شهری (آب، برق، گاز، تلفن و...)	۲۰			
	۹/۲۴	۰/۵۳۶	۱/۵۷	اداره آموزش و پرورش مشهد	۲۲			
	۸/۳۳	۰/۵۰۴	۱/۴۸	سازمان بهداشت، درمان و علوم پزشکی	۲۳			
	۱۴/۵۱	۰/۶۵۲	۲/۱۳	صندوق سرمایه‌گذاری حرم‌های مطهر	۲۴			
	۱۴/۰۷	۰/۶۶۴	۲/۱۱	اداره دارایی مشهد	۲۵			
	۱۴/۹۸	۰/۹۶۶	۲/۱۷	بانک‌ها و مؤسسات تأمین سرمایه و انتشار اوراق مشارکت	۲۶			
	۱۱/۵۹	۰/۷۷۹	۱/۸۱	نیروی انتظامی مشهد	۲۷			
	۳۴/۵۲	۰/۴۸۲	۴/۶۵	قوه قضائیه	۴		حکومتی	
	۳۱/۷۷	۰/۸۵۵	۴/۲	آستان قدس رضوی	۱۳			
	۳۵/۰۶	۰/۴۵۲	۴/۷۲	شرکت عمران و مسکن‌سازان ثامن	۱۲			
	۸/۰۳	۰/۴۹۶	۱/۴۱	دادسرای منطقه ثامن	۲۸			
	۱/۹۴	۲۸/۹۲	۰/۸۰۷	۳/۹۱	شورای شهر مشهد		۹	عمومی
		۳۳/۲۳	۰/۵۷۲	۴/۴۴	شهرداری مشهد		۱۰	
		۳۵/۷۹	۰/۳۹۲	۴/۸۱	شهرداری منطقه ثامن		۱۱	
		۲۴/۹۴	۰/۸۳۱	۳/۳۷	کارگزاری‌های املاک منطقه ثامن		۱۸	
۱۴/۳۸		۰/۷۴۹	۲/۰۷	سازمان نظام‌مهندسی خراسان رضوی	۲۱			
۱۲/۷۵		۰/۵۷۲	۱/۸۹	مالکین	۲۹	مردم و گروه‌های مردمی		
۹/۱۴	۰/۵۰۳	۱/۵۴	ساکنین	۳۰				
۹/۸۵	۰/۷۸۴	۱/۶۳	زائرین	۳۱				
۶/۸	۰/۴۶۱	۱/۳	شهروندان	۳۲				
۸/۹۸	۰/۵۰۴	۱/۵۳	NGO's (سازمان‌های مردم‌نهاد)	۳۳				
۱۸/۶۷	۱/۱۰۶	۲/۶۱	رسانه‌ها	۳۴				
۲۲/۹۱	۰/۶۹۱	۳/۱۱	ائمه جمعه و نهادهای مذهبی، حوزه علمیه	۳۵				
۲/۹۰	۲۹/۶۶	۱/۰۰۷	۳/۹۳	سرمایه‌گذاران داخلی/خارجی، خصوصی/دولتی	۳۶	توسعه‌گران		

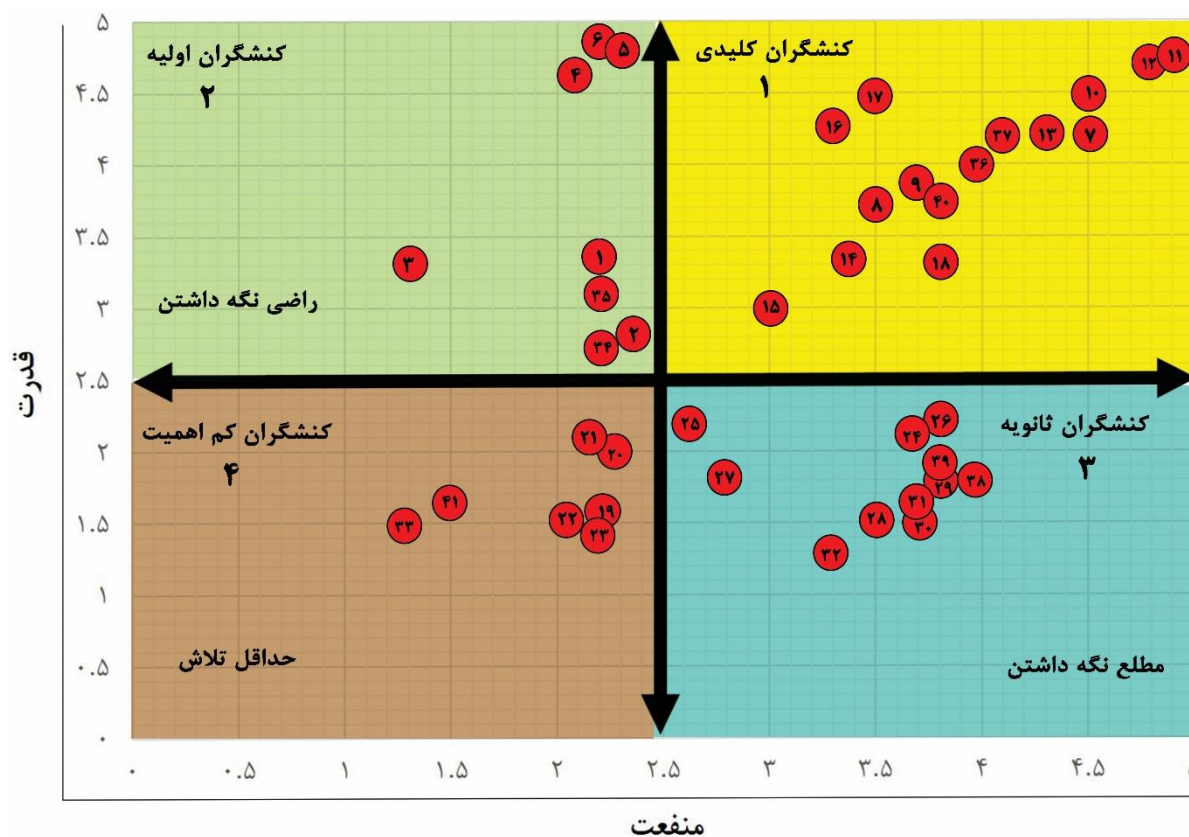
میانگین کلی	رتبه بندی فریدمن	انحراف معیار	میانگین قدرت	کنشگران	نشانگر در ماتریس	دسته بندی کنشگران
	۳۰/۴۹	۱/۰۱۴	۴/۰۹	سازمان های خصولتی (بانک، بنیاد تعاون)	۳۷	
	۱۰/۴	۰/۵۲	۱/۶۵	پیمانکاران	۳۸	
	۱۳/۰۹	۰/۷۱۲	۱/۹۴	بنگاه های معاملاتی املاک	۳۹	
۲/۶۵	۲۶/۹۷	۱/۲۱۳	۳/۶۷	مهندسين مشاور طرح تفصیلی	۴۰	متخصصان
	۹/۷۲	۰/۷۳۴	۱/۶۳	کرسی های علمی دانشگاهی، پژوهشکده ها	۴۱	

جدول ۷. نتایج آزمون های آماری منفعت کنشگران

میانگین کلی	رتبه بندی فریدمن	انحراف معیار	میانگین منفعت	کنشگران	نشانگر در ماتریس	دسته بندی کنشگران
۳/۱۴	۱۱/۰۷	۰/۵۰۵	۲/۱۷	وزارت کشور	۱	دولتی مدیران شهری
	۱۴/۱۰	۰/۵۷۲	۲/۴۴	وزارت اطلاعات	۲	
	۴/۶۴	۰/۴۸۲	۱/۳۵	مجلس شورای اسلامی	۳	
	۱۰/۰۹	۰/۴۲۸	۲/۰۷	شورای عالی معماری و شهرسازی	۵	
	۱۴/۴۳	۰/۵۰۴	۲/۴۸	وزارت راه و شهرسازی	۶	
	۱۲/۶۶	۰/۴۸۲	۲/۳۵	شرکت بازاریابی شهری	۷	
	۳۴/۳۴	۰/۵۴	۴/۵۲	اداره راه و شهرسازی مشهد	۸	
	۲۳/۷۷	۰/۷۱۶	۳/۴۳	اداره اوقاف مشهد	۱۴	
	۱۹/۴۳	۰/۶۴۳	۳/۰۴	اداره میراث فرهنگی مشهد	۱۵	
	۲۲/۱۸	۰/۶۶۸	۳/۳۱	خراسان رضوی استانداری	۱۶	
	۲۵/۰۴	۱/۰۱۲	۳/۵۱	خراسان رضوی کمیسیون ماده ۵	۱۷	
	۱۲/۵۰	۰/۸۴۷	۲/۳۳	مشهد سازمان محیط زیست	۱۹	
	۱۲/۱۱	۰/۶۳۹	۲/۳۱	شرکت های خدمات شهری (آب، برق، گاز، تلفن و...)	۲۰	
	۱۰/۸۴	۰/۶۴۶	۲/۱۳	مشهد اداره آموزش و پرورش	۲۲	
	۱۱/۴۳	۰/۸۴۱	۲/۱۷	سازمان بهداشت، درمان و علوم پزشکی	۲۳	
	۲۶/۸۲	۰/۶۹۶	۳/۷	صندوق سرمایه گذاری حرم های مطهر	۲۴	
	۱۴/۹۰	۱/۱۲۵	۲/۵۹	اداره دارایی مشهد	۲۵	
	۲۶/۸۲	۰/۷۷	۳/۷۶	بانک ها و مؤسسات تأمین سرمایه و انتشار اوراق مشارکت	۲۶	
	۱۶/۶۶	۱/۰۲	۲/۷	مشهد نیروی انتظامی	۲۷	
	۱۰/۰۹	۰/۴۲	۲/۰۷	قوه قضائیه	۴	
۳۲/۶۱	۰/۷۰	۴/۳۷	آستان قدس رضوی	۱۳		
۳۷/۲۲	۰/۳۱	۴/۸۹	شرکت عمران و مسکن سازان ثامن	۱۲		
۲۴/۹۸	۰/۹۸	۳/۵۶	دادسرای منطقه ثامن	۲۸		
عمومی	۲۶/۶۹	۰/۷۸	۳/۷۲	شورای شهر مشهد	۹	
	۳۴/۷۵	۰/۵۰	۴/۵۶	شهرداری مشهد	۱۰	
	۳۷/۵۰	۰/۲۳	۴/۹۴	شهرداری منطقه ثامن	۱۱	
	۲۷/۳۳	۰/۹۳	۳/۸۱	ثامن کارگزاری های املاک منطقه	۱۸	
	۱۲/۵۱	۰/۶۱	۲/۳۵	سازمان نظام مهندسی خراسان رضوی	۲۱	
۲/۹۰	۱۲/۷۵	۰/۵۷۲	۱/۸۹	مالکین	۲۹	مردم و گروه های مردمی

میانگین کلی	رتبه بندی فریدمن	انحراف معیار	میانگین منفعت	کنشگران	نشانگر در ماتریس	دسته بندی کنشگران
	۹/۱۴	۰/۵۰۳	۱/۵۴	ساکنین	۳۰	
	۹/۸۵	۰/۷۸۴	۱/۶۳	زائرین	۳۱	
	۶/۸	۰/۴۶۱	۱/۳	شهروندان	۳۲	
	۸/۹۸	۰/۵۰۴	۱/۵۳	NGO's (سازمان های مردم نهاد)	۳۳	
	۱۸/۶۷	۱/۱۰۶	۲/۶۱	رسانه ها	۳۴	
	۲۲/۹۱	۰/۶۹۱	۳/۱۱	ائمه جمعه و نهادهای مذهبی، حوزه علمیه	۳۵	
۳/۹۶	۲۹/۶۶	۱/۰۰۷	۳/۹۳	سرمایه گذاران داخلی/خارجی، خصوصی/دولتی	۳۶	توسعه گران
	۳۰/۴۹	۱/۰۱۴	۴/۰۹	سازمان های خصوصی (بانک، بنیاد تعاون)	۳۷	
	۱۰/۴	۰/۵۲	۱/۶۵	پیمانکاران	۳۸	
	۱۳/۰۹	۰/۷۱۲	۱/۹۴	بنگاه های معاملاتی املاک	۳۹	
۲/۶۱	۲۶/۹۷	۱/۲۱۳	۳/۶۷	مهندسين مشاور طرح تفصیلی	۴۰	متخصصان
	۹/۷۲	۰/۷۳۴	۱/۶۳	کرسی های علمی دانشگاهی، پژوهشکده ها	۴۱	

با توجه به اطلاعات سطح قدرت / منفعت کنشگران در (جدول شماره ۶ و ۷) و طراحی سؤالات پرسشنامه که بر اساس طیف پنج درجه ای لیکرت (۱ کمترین امتیاز و ۵ بیشترین امتیاز) انجام شده است، میانگین ۲/۵ به عنوان مقیاس جهت تقسیم بندی ذینفعان انتخاب شده است به این صورت که اعداد بالاتر از این مقیاس به عنوان میزان قدرت و منافع زیاد و اعداد کمتر از آن به عنوان قدرت و منافع کم شناخته می شوند. بر همین اساس و مطابق با ماتریس مندلو، وضعیت قدرت و منفعت کنشگران مؤثر در تحقق پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن مطابق با (شکل شماره ۶) تعیین شده است.

شکل ۶. ماتریس قدرت/منفعت کنشگران دخیل در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن مشهد

ملی هستند که در تصمیم‌گیری‌ها و خط‌مشی‌های کلی در ارتباط با برنامه‌های توسعه شهری قدرت بالایی دارند؛ اما در خصوص تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن از منفعت زیادی برخوردار نیستند. از جمله این نهادها می‌توان به: وزارت راه و شهرسازی، شورای عالی معماری و شهرسازی، قوه قضائیه، وزارت کشور، وزارت اطلاعات، مجلس شورای اسلامی، رسانه‌ها و نهادهای مذهبی می‌باشند و علی‌رغم قدرتی که دارند حساسیت زیادی در میزان تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن ندارند. گروه راضی‌نگه‌داشتن به این مفهوم است که کنشگران این محدوده جز اولین کنشگرانی هستند که می‌توانند با قدرت بالای خود در روند تصمیم‌گیری‌های کلان طرح‌های توسعه شهری مؤثر باشند؛ بنابراین به‌عنوان کنشگران اولیه شناخته‌شده و اهداف و منافع آن‌ها هنگام برنامه‌ریزی‌ها باید مدنظر قرار گرفته شود و آن‌ها نسبت به اقدامات راضی‌باشند. در غیر این صورت با قدرت خود می‌توانند تأثیرات زیادی بر روند تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن داشته باشند.

کنشگرانی که در ربع اول ماتریس قرار گرفته‌اند در سطح بالایی از قدرت و منفعت در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن هستند و عبارت‌اند از: شهرداری مشهد، شهرداری منطقه ثامن، شرکت عمران و مسکن‌سازان ثامن، آستان قدس رضوی، سرمایه‌گذاران، سازمان‌های خصولتی، شورای شهر، مهندسین مشاور طرح تفصیلی، شرکت بازآفرینی شهری، استانداری، کمیسیون ماده ۵، اداره راه و شهرسازی، اداره اوقاف، کارگزاری‌های املاک منطقه ثامن و اداره میراث فرهنگی؛ که به‌عنوان کنشگران کلیدی شناسایی می‌شوند، بدین معنی که به دلیل بالا بودن منافع آن‌ها (از هر نوعی: مادی و غیرمادی مانند انجام مأموریت اجرا) و قدرت زیادی که در اثر مسئولیت خود در سطح محلی دارند و به‌طور مستقیم در روند اجرای کاربری اراضی منطقه درگیر هستند، مؤثرترین کنشگران در روند تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه ثامن به‌شمار می‌آیند.

کنشگرانی که در ربع دوم ماتریس و در محدوده راضی‌نگه‌داشتن قرار گرفته‌اند، اغلب نهادهای حاکمیتی در سطح

زیادی هم در این خصوص ندارند و تعارضات احتمالی از سوی آن‌ها جدی و بحرانی نخواهد بود. بدین ترتیب هنگام تصمیم‌گیری‌ها به‌عنوان کنشگران کم‌اهمیت در نظر گرفته می‌شوند.

در این میان کرسی‌های علمی و پژوهشکده‌ها می‌توانند با قدرت تخصص محور خود در حمایت از منافع گروه‌های آسیب‌دیده در اثر اجرای کاربری اراضی منطقه‌ی ثامن برخیزند که معمولاً با کمک تولید و خلق نیروهای اجتماعی توسط رسانه‌ها، موجبات افزایش مطالبات گروه‌های آسیب‌دیده، از اجرای طرح را فراهم می‌کنند.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف شناسایی و تحلیل کنشگران مؤثر در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه‌ی ثامن به‌عنوان گامی برای اعمال اهداف و منافع ذینفعان در سیاست‌گذاری‌های کاربری اراضی منطقه‌ی ثامن در راستای ایجاد خیر جمعی و کاهش زمینه‌های بروز تعارض و بهبود وضعیت تحقق‌پذیری کاربری اراضی این منطقه انجام شده است. با توجه به نتایج و یافته‌های تحقیق می‌توان گفت که کنشگران ربع اول (کنشگران کلیدی) که بیشترین میزان قدرت و منافع را نسبت به سایر کنشگران دارند از جمله شهرداری، آستان قدس و بازآفرینی شهری، متولیان اصلی در اجرای طرح تفصیلی منطقه‌ی ثامن و به‌عنوان سهامداران شرکت عمران و مسکن سازان ثامن هستند که به‌عنوان سازمان مجری طرح املاک زیادی در محدوده‌ی بافت حرم را در اختیار دارند و با توجه به اینکه در تحقق کاربری اراضی شهری وجود زمین و مالکیت آن معیار مهمی است، در نتیجه این کنشگران بیشترین تأثیر را در میزان تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه‌ی ثامن خواهند داشت؛ بنابراین اگر اهداف و نیازهای مأموریتی این کنشگران که در راستای اجرای طرح تفصیلی مصوب است، مغفول بماند، آن‌ها به دلیل منافع (مادی و غیرمادی) مانند اهداف سازمانی (...). بالایی که دارند می‌توانند از قدرت خود در راستای رسیدن به منافعشان استفاده کنند که ممکن است در تضاد با منافع سایر کنشگران قرار گیرد.

کنشگرانی که در ربع سوم و محدوده‌ی مطلع نگه‌داشتن قرار گرفته‌اند با اینکه منفعت بالایی در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه‌ی ثامن دارند اما قدرت چندانی ندارند، از جمله: مجاورین، زائرین، دادسرای منطقه‌ی ثامن، نیروی انتظامی، صندوق سرمایه‌گذاری حرم‌های مطهر، اداره‌ی دارایی، بانک‌ها و مؤسسات انتشار اوراق مشارکت، پیمانکاران و بنگاه‌های معاملاتی املاک. این دسته از کنشگران معمولاً قدرت زیادی برای تأثیرگذاری در برنامه‌های توسعه‌ی شهری و چگونگی استفاده از اراضی منطقه ندارند. در واقع کنشگران ربع اول و دوم هستند که می‌توانند برای اهداف و منافع آن‌ها در روند سیاست‌گذاری‌ها تصمیم بگیرند؛ به عبارت دیگر چگونگی تأمین اهداف و منافع این گروه در برنامه کاربری اراضی منطقه‌ی ثامن در دستان کنشگران ربع اول و دوم است. در این میان ساکنین و مالکین منطقه‌ی ثامن به خاطر تأثیرپذیری زیادی که از اجرای طرح‌های توسعه‌ی شهری دارند، از منافع قابل توجهی در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه برخوردار هستند؛ اما متأسفانه در طرح‌های پیشنهادی کاربری اراضی شهری توجه زیادی به منافع آن‌ها نشده است. در واقع قدرت تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌ها را ندارند و امکان مشارکت آن‌ها فراهم نشده است و به همین خاطر جزء کنشگران ثانویه در نظر گرفته می‌شوند. مطلع نگه‌داشتن به این معناست که هنگام برنامه‌ریزی‌ها اطلاع‌رسانی از اقدامات به این گروه لازم است؛ زیرا منافع زیادی در اجرای طرح دارند و از طرفی چون قدرت تأثیرگذاری زیادی ندارند، در حد اطلاع‌رسانی از تصمیم‌گیری‌ها برای جلوگیری از تعارضات حاد کفایت می‌کند.

کنشگرانی که در محدوده‌ی ربع چهارم قرار دارند دارای سطح قدرت و منافع کمی هستند و به‌عنوان گروه حداقل تلاش شناخته می‌شوند. از جمله: سازمان نظام‌مهندسی، کرسی‌های علمی و پژوهشکده‌ها، سازمان‌های مردم‌نهاد، سازمان محیط‌زیست، اداره آموزش و پرورش، سازمان بهداشت، درمان و علوم پزشکی و شرکت‌های خدمات شهری (آب، برق، گاز، تلفن و...) و معمولاً اهداف و نیازهای خاصی در تحقق‌پذیری کاربری اراضی منطقه نداشته و به تبع حساسیت

مردم از جمله: مالكان و ساكنین منافع زیادی در تحقق‌پذیری كاری اراضی طرح‌های تفصیلی منطقه ثامن دارند چراكه اجرای طرح و تحقق كاری‌های خدمات روزانه و موردنیاز سكونت در كیفیت زندگی آن‌ها بسیار مؤثر هست، اما علی‌رغم منافی كه دارند، قدرت ناچیزی در تأثیرگذاری بر روی تصمیم‌گیری‌ها در روند تحقق‌پذیری كاری اراضی محل سكونتشان دارند. با توجه به برنامه‌ریزی متمرکز در تمامی فرآیند تهیه تا اجرای طرح‌ها، این كنشگران جایگاهی برای ابراز اهداف و نیازهایشان ندارند. در واقع بروز تعارض بین اقدامات سازمان مجری و سایر نهادهای قدرت با منافع مردم در اثر عدم توجه به نگاهت قدرت و منافع كنشگران در هنگام سیاست‌گذاری‌های طرح تفصیلی ویژه بافت پیرامون حرم مطهر امام رضا (ع) است. سایر كنشگران در ربع مطلع نكته‌داشتن و همچنین گروه حداقل تلاش معمولاً منافعشان در راستای عملكرد مدیران شهری بوده و از آن‌ها تبعیت می‌كنند و یا به دلیل منافع و قدرت کمی كه دارند تعارضات قابل توجهی را ایجاد نمی‌كنند.

بنابراین مغفول ماندن تجزیه و تحلیل ذینفعان به منظور اعمال اهداف، منافع و نیازهایشان در روند تهیه و اجرای طرح تفصیلی منطقه ثامن موجب بروز تعارض میان كنشگران مؤثر در تحقق‌پذیری كاری اراضی منطقه ثامن شده است. حیات و هویت شهر مشهد از مثلث ارتباطی میان زائر، مزار و مجاور شكل گرفته است و از طرفی با وجود مسائل اقتصاد سیاسی و حضور سایه‌های قدرت در برنامه‌های توسعه شهری، برای اینکه سیاست‌گذاری‌ها در راستای افزایش تحقق‌پذیری كاری اراضی منطقه ثامن قرار گیرد به طوری كه در تعارض با منافع ذینفعان متأثر از اجرای طرح نباشد، لازم است تا کلیه ذینفعان این امر شناسایی و تجزیه و تحلیل شده و اهداف و منافع آن‌ها در طرح تفصیلی مورد بررسی قرار گیرند. همچنین میزان قدرت كنشگران در تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌ها مورد توجه باشند تا برنامه‌ریزی‌ها و وضع قوانین و ضوابط مربوطه، برخاسته از دل اهداف، نیازها و روایت‌های ذینفعان باشد. در این صورت اهداف و برنامه‌ها تطابق بیشتری با منافع و نیازهای ذینفعان داشته و به طبع زمینه‌ساز کاهش بروز

كنشگران ربع دوم (گروه راضی نكته‌داشتن) اگر در شرایطی قرار بگیرند كه اهداف و منافعشان به خطر بیفتد یا اگر بخواهند به دنبال ارتقا جایگاه و تحقق اهداف شخصی و سازمانی خود باشند، با قدرت زیادی كه دارند می‌توانند با تأثیرگذاری بر تصمیمات گرفته شده در خصوص برنامه‌های توسعه منطقه ثامن، جهت توسعه و میزان تحقق‌پذیری كاری‌ها را تا حد زیادی متناسب با خواسته‌هایشان تحت تأثیر قرار بدهند؛ بنابراین هنگام سیاست‌گذاری‌ها توجه به اهداف و نیازهای این گروه برای راضی نكته‌داشتن آن‌ها و یا ایجاد قوانین و ملاحظاتی كه از اعمال قدرت آن‌ها برخلاف خیر جمعی در روند تحقق‌پذیری كاری اراضی منطقه ثامن جلوگیری كند، ضروری خواهد بود.

در میان توسعه گران سازمان‌های خصولتی با اینکه از منافی نزدیک به سایر سرمایه‌گذاران و پیمانكاران برخوردارند اما قدرت بیشتری دارند. این موضوع می‌تواند در نتیجه قدرت حاکمیتی كه در نهادهای شبه خصوصی وجود دارد باشد. در واقع سرمایه‌گذاران خصولتی با پشتوانه رگه دولتی خود می‌توانند با قدرت زیادی در راستای نحوه استفاده از زمین در منطقه ثامن حرکت كنند.

كنشگرانی چون سازمان میراث فرهنگی و اوقاف به دلیل ضوابط خاصی كه دارند از نظر سازمان مجری طرح به عنوان مانعی در مسیر تحقق كاری اراضی منطقه ثامن هستند. از میان جامعه متخصصان كه شامل مهندسين مشاور طرح تفصیلی، نهادهای دانشگاهی، پژوهشكده‌ها و اساتید صاحب‌نظر هست، مشاورین طرح تفصیلی از قدرت و منافع قابل توجهی برخوردار هستند. در واقع این كنشگران به دلیل اینکه تحت نفوذ مستقیم شهرداری و نهاد حاکمیتی وزارت راه و شهرسازی هستند، به طور قابل توجهی می‌توانند در راستای منافع كارفرما، ماهیت و ضوابط طرح را تغییر دهند و در میزان تحقق‌پذیری كاری اراضی منطقه مؤثر باشند. تأکید می‌شود منظور از منافع، صرفاً منافع مادی و شخصی نیست و شامل کلیه اهداف، نیازها، خواسته‌ها، مأموریت‌ها، وظایف سازمانی و... می‌شود.

- تعارضات و افزایش تحقق پذیری کاربری اراضی در منطقه ثامن خواهد بود.
- ۷- منابع
- ابراهیمی بوزانی، مهدی و زمانی جوهرستانی، اعظم. (۱۴۰۰). تحلیلی بر وضعیت تحقق پذیری برنامه ریزی کاربری اراضی طرح جامع شهر ملایر. فصلنامه علمی پژوهش های بوم شناسی شهری، ۱۲(۲)، ۱۱۹-۱۳۷. <https://doi.org/10.30473/grup.2021.8659>
 - شهرداری مشهد. (۱۳۹۷). دفتر برنامه ریزی، برش منطقه ای برنامه میان مدت شهرداری مشهد منطقه ثامن، شهرداری مشهد. <https://planning.mashhad.ir/s/mfabFB7>
 - اصغرپور ماسوله، احمد رضا. (۱۳۹۳). اعتماد و همکاری در نوسازی شهری. تهران: انتشارات تپسا.
 - اصغرپور ماسوله، احمد رضا، بهروان، حسین، نوغانی، محسن، و یوسفی، علی. (۱۳۸۸). تحلیل کنش های جمعی و تطبیق آن با مورد بافت فرسوده منطقه ثامن در مشهد مجله علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد. ۶(۲)، ۱۵۱-۱۸۰. <https://doi.org/10.22067/jss.v0i0.8773>
 - تایلور، نایجل. (۱۳۹۳). نظریه های برنامه ریزی شهری از آغاز تا کنون (ترجمه محمود شورچه). تهران: انتشارات مدیران امروز.
 - ثقفی اصل، آرش. (۱۳۹۸). ارائه مدل مفهومی تحقق پذیری پروژه های طراحی شهری ایران بر مبنای نظریات فوکو و هابرماس. فصلنامه مطالعات شهری، ۸(۳۰)، ۶۹-۸۴. <https://doi.org/10.34785/J011.2019.796>
 - چین، استوارت، کایسر، ادوارد، و گادزچاک، دیوید. (۱۳۹۳). برنامه ریزی کاربری زمین شهری. (ترجمه منوچهر طیبیان). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
 - حبیب پور گنجابی، کرم، و صفری شمالی، رضا. (۱۳۸۸). راهنمای جامع کاربرد SPSS در تحقیقات پیمایشی. تهران: انتشارات لویه.
 - دانایی فرد، حسن، الوانی، مهدی و آذر، عادل. (۱۳۹۵). روش شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع. تهران: انتشارات صفار.
 - رازپور، مهدی. (۱۳۹۸). تبیین نظام و نقش شبکه کنشگران در تحولات سازمان فضایی مناطق مرزی (شهرستان مرزی بانه) (رساله دکتری شهرسازی-برنامه ریزی شهری و منطقه ای). دانشکده معماری و شهرسازی، گروه شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران، ایران. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/123224e5fb1690ac063a999631428957>
 - طباطبایی، امیر، حسنی، پرخیده، مرتضوی، حامد، و طباطبایی چهر، محبوبه. (۱۳۹۲). راهبردهایی برای ارتقاء دقت علمی در تحقیقات کیفی. مجله دانشگاه علوم پزشکی خراسان شمالی، ۱۲(۴)، ۶۶۳-۶۷۰. <http://dx.doi.org/10.29252/jnkums.5.3.663>
 - متقی، طاهره، رفیعیان، مجتبی، و صارمی، حمیدرضا. (۱۴۰۰). مدل نظری معاصر سازی مبتنی بر مدیریت تعارض در بافت های تاریخی شهری (شهری). نقش جهان، ۱۱(۲)، ۱۲۰-۱۳۶. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.23224991.1400.11.2.7.2>
 - معاونت پژوهشی دانشگاه تهران. (۱۳۹۹). طرح تفضیلی ویژه بافت پیرامون حرم مطهر امام رضا (ع) (مجلد مطالعات شهرسازی)، دانشگاه تهران.
 - میر، فردریک دبلو. (۱۳۹۹). روایت و کنش جمعی (چرا فراخوان های سیاسی و اجتماعی به داستان نیاز دارند؟) (ترجمه الهام شوشتری زاده). تهران: انتشارات اطراف.

- Guolaugsson, B., Fazeli, R., Gunnarsdottir, I., Davidsdottir, B., & Stefansson, G. (2020). Classification of stakeholders of sustainable energy development in Iceland: Utilizing a power-interest matrix and fuzzy logic theory. *Energy for Sustainable Development*, 57, 168–188
<https://doi.org/10.1016/j.esd.2020.06.006>
- Johnson, G., Scholes, K., & Whittington R. (2008). *Exploring Corporate Strategy 8TH EDITION*. London: Pearson Education.
- Liang, X., Tao Y., & Li, G. (2017). Understanding Stakeholders' Influence on Project Success with a New SNA Method: A Case Study of the Green Retrofit in China. *Sustainability*, 9(10), 1-19.
<https://doi.org/10.3390/su9101927>
- Maley, C. (2012). *Project Management Concepts, Methods, and Techniques*. Boca Raton: Taylor & Francis Group, LLC
- Moura, H. M., & Teixeira, J. C. (2009). Managing stakeholder's conflicts. *Construction stakeholder management*, 286-316.
<https://doi.org/10.1002/9781444315349.ch17>
- Parsons, T., Shils, E. (1962). *Toward a General Theory of Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- The Getty Conservation Institut. (2009). *Historic Urban Environment Conservation Challenges and Priorities for Action*. Meeting Report. Los Angeles.
http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs_historic_urban_environment
- Wyporek, B. (2000). *Millennium report findings for the future*. The Hague(The Netherlands): ISOcaRP.
https://www.google.com/search?client=firefox-b-e&q=Millennium+report+findings+for+the+future.The+Hague%28The+Netherlands%29%3A+ISOcaRP#vhid=zephyrhttps://isocarp.org/app/uploads/2014/08/millennium_report.pdf&vssid=collectionitem-web-desktophttps://isocarp.org/app/uploads/2014/08/millennium_report.pdf
- نصیریان، ناصر، و بصیرت، میثم. (۱۴۰۱). تحلیل ذینفعان حریم پایتخت (کلان‌شهر تهران) بر اساس ماتریس قدرت/ منفعت. *جغرافیا و توسعه فضای شهری*. ۹(۲)، ۷۷-۹۵.
<https://doi.org/10.22067/jgusd.2021.71009.1061>
- هان، یونگ چول. (۱۴۰۰). قدرت چیست؟ (ترجمه آراز بارسقیان)، تهران: انتشارات یکشنبه.
- هیلیر، جین. (۱۳۹۵). سایه‌های قدرت (ترجمه کمال پولادی)، تهران، انتشارات آذرخش.
- Bottero, M., Bragaglia, F., Caruso, N., Datola, G., & Dell'Anna, F. (2020). Experimenting community impact evaluation (CIE) for assessing urban regeneration programmes: The case study of the area 22@ Barcelona. *Cities*, 99, 102464.
<https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102464>
- Capolongo, S., Sdino, L., Dell'Ovo, M, Moiola, R., & Della Torre, S. (2019). How to Assess Urban Regeneration Proposals by Considering Conflicting Values. *Sustainability*, 11(14), 1-15.
<https://doi.org/10.3390/su11143877>
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. New York: Oxford University Press.
- Charles, I., & Akujuru, Ch. A. (2023). Conflict Management Strategy and Insecurity in Kaduna State, 2010-2021. *International Journal of Research Publication and Reviews*, 4(1), 1380-1396.
<https://ijrpr.com/uploads/V4ISSUE1/IJRPR9518.pdf>
- Cleland, D. I., & Lewis R. I. (2002). *Project Management: Strategic Design and Implementation 4th*. New York: McGraw-Hill.
- Golder, B. & Gawler, M. (2005). *Cross-Cutting Tool Stakeholder Analysis*. Implementation of the WWF Standards of Conservation Project and Programme Management.
<https://iwrmaactionhub.org/resource/cross-cutting-tool-stakeholder-analysis>

نحوه ارجاع به مقاله:

بیچرانلو حسن، طاهره، پیلهور، علی اصغر و وحدانی چرزه خون، حسن. (۱۴۰۳). واکاوی قدرت و منفعت کنشگران در تحقق پذیری کاربری اراضی شهری (نمونه موردی: منطقه ثامن مشهد)، توسعه پایدار شهری، ۵(۱۴)، ۶۳-۸۳.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2024.2012516.1136>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.4.2>

URL: https://usjournal.daneshpajooohan.ac.ir/article_713435.html?lang=en

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

مقایسه تطبیقی اصول سازمان‌دهی کالبد فضایی تیمچه‌های بازار تاریخی اصفهان

سمیه پهلوان*^۱، حسین سلطانزاده^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱

چکیده: تیمچه و سراهای بازارهای تاریخی از جمله بناهای تجاری هستند که در طول تاریخ، نقش مهمی در تجارت و مبادلات بازرگانی شهرها ایجاد کرده‌اند و تیپ کالبدی پاساژها و مراکز خرید امروزی برگرفته از تیمچه‌ها و سراهای بازارهای تاریخی است. عدم شناخت سازمان‌دهی فضایی این بناها با توجه به مخروبه شدن، تغییر کاربری و بازسازی‌ها روبه فراموشی است، از طرفی مرمت و معماری غیر مرتبط در این فضاها باعث از دست رفتن ارزش پیشین و عدم شناسایی درست سازمان‌دهی فضایی این بناهای تاریخی شده است. بنابراین، پژوهش حاضر سعی دارد تا با شناخت اصول سازمان‌دهی و استقرار فضایی بین تیمچه‌های دوره صفوی و قاجار بازار تاریخی اصفهان، تفاوت‌ها و شباهت‌های میان آن‌ها را آشکار سازد. سؤال اصلی پژوهش این است که الگوهای کالبدی و سازمان‌دهی فضایی در تیمچه‌های صفوی و قاجار بازار تاریخی اصفهان چگونه است؟ روش پژوهش حاضر به صورت مورد پژوهی با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات به صورت میدانی و اسنادی (کتابخانه‌ای) است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد تیمچه‌های بازار اصفهان مربوط به دوره صفوی و قاجار با توجه به تحولات در دادوستد و بازرگانی و رونق بیشتر تجارت، در دوره قاجار شکل گرفته‌اند. افزایش وسعت فضایی در دوره قاجار نسبت به دوره صفوی مشهود است و ارتباط گسترده‌تر بین تیمچه‌ها با سراهای بازار با توجه به رونق تجارت در زمان قاجار از تحولات کالبدی تیمچه‌های این دو دوره تاریخی است، تیمچه‌های دوره صفوی غالباً مستقل، به صورت مسقف، دارای یک ورودی و تزئینات معماری کم‌تری نسبت به تیمچه‌های دوره قاجار هستند، تیمچه‌های دوره قاجار اصولاً وابسته به سراها، دارای دو ورودی هستند و نسبت به دوره صفوی تزئینات معماری فاخرتری در بازار تاریخی اصفهان دارند.

واژگان کلیدی: سازمان‌دهی فضایی، کالبد معماری، تیمچه‌های صفوی و قاجار، بازار تاریخی اصفهان

*^۱ دانش‌آموخته دکتری، گروه معماری، دانشکده معماری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ نویسنده مسئول: S.pahlavan@srbiau.ac.ir

^۲ استاد، گروه معماری، دانشکده معماری، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۱- مقدمه و بیان مسئله

در طول تاریخ بازارهای تاریخی ایران، با مجموعه‌ای وسیع از کاربری‌ها و بناهای جنبی، قلب تپنده شهرها بوده‌اند و بسیاری از رویدادهای اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و حتی سیاسی در آن رخ می‌داده است. کاروان‌سرا، سرا، تیم و تیمچه‌ها از جمله بناهای وابسته به راسته‌های اصلی بازارهای تاریخی بوده است. این بناها علاوه بر ارزش تاریخی نشان‌دهنده سبک زندگی، تجارت، روابط اجتماعی، فرهنگی و همچنین توجه به اقلیم منطقه بر کالبد معمارانه آن‌ها است. پیدایش تیمچه در ساختار کالبدی بازار تحولاتی است که در دوره صفویه در پی گسترش روابط تجاری و رونق اقتصادی به دوران بعد از صفویه برمی‌گردد (شفقی، ۱۳۹۴، ۲۷۴). در این میان تیمچه‌ها مانند تیم، سرا و کاروان‌سرا محل فعالیت‌های بزرگ تجاری بوده است که با شروع زندگی صنعتی و بهره‌گیری از وسایل نقلیه موتوری برخی از آن‌ها از رونق افتاده‌اند و به علت عدم کاربری به ویرانی گراییده‌اند و دسته‌ای نیز اصالت کالبدی خود را حفظ کرده و تغییر کاربری داده‌اند. گفتنی است تیمچه‌های سرزنده زیادی در بازار تاریخی اصفهان باقی نمانده است و بررسی‌ها نشان می‌دهد مطالعات محدودی بر روی تیمچه‌های بازار صورت گرفته است و شناخت جامعی نسبت به آن وجود ندارد. هدف از این مطالعه، بررسی سازمان‌دهی فضایی و شناخت تیپ کالبدی تیمچه‌های بازار تاریخی اصفهان است، این پژوهش به دنبال آن است تا با بازشناسی اصول حاکم بر شکل‌گیری فضایی، استقرار و چیش تیمچه‌های بازار، اصول تعریف شده بر کالبد معماری آن‌ها را مورد تحلیل قرار دهد. این پژوهش به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش است که الگوهای کالبدی و سازمان‌دهی فضایی در تیمچه‌های صفوی و قاجار بازار تاریخی اصفهان چگونه است؟

۲- پیشینه پژوهش و مبانی نظری

پیشینه این پژوهش را می‌توان به چهار گروه عمده تقسیم کرد: گزارش سیاحانی از جمله شاردن^۱، تاورنیه^۲، اولناریوس^۳، کمپفر^۴، ناصرخسرو، فنلاندن^۵، دلاواله^۶، جکسن^۷، سیوری^۸ و... که به توصیف فضاهای بازار کاروان‌سراها و فضاهای تجاری آن پرداخته است. گروهی به تحلیل ساختار کالبدی و شرح مختصری از تیمچه‌های بازار ایرانی و بازار اصفهان پرداختند (ملازاده، ۱۳۷۹)، (سلطانزاده، ۱۳۸۰)، (شفقی، ۱۳۹۴)، (قره‌نژاد، ۱۳۸۶)، (پیرنیا، ۱۳۸۷)، (قبادیان، ۱۳۷۷)، (پازوکی، ۱۳۸۴)، (رجبی، ۱۳۸۶). گروهی به بررسی تناسب و ترتیبات حاکم بر معماری تیمچه‌های ایران پرداخته‌اند (امیرخانی و همکاران، ۱۳۸۸)، (آینه‌چی و همکاران، ۱۴۰۰) و کتاب‌هایی که بازار اصفهان را شرح داده‌اند (بهشتیان، ۱۳۴۳)، (تحویل‌دار، ۱۳۴۲)، (اصفهانی، ۱۳۶۸)، (جناب، ۱۳۵۳). لیکن مطالعات اندکی در مورد تیمچه‌های بازار اصفهان و ساختار فضایی آن صورت گرفته و بیشتر پژوهش‌ها در ارتباط با سرا و عنصر وابسته به آن تیمچه بوده است، پژوهش حاضر درصدد بررسی تیمچه‌های بازار اصفهان به صورت مجزا و ارتباط آن با سایر عناصر تشکیل‌دهنده بازار است.

سازمان به معنی ترتیب و نظم واحدهای یک مجموعه مشخص و هدفمند است (معصومی اشوری، ۱۳۸۷، ۲۳). مقصود از سازمان فضایی، شبکه‌ای است که عناصر آن را، مراکز شهری (مراکز مختلط تجاری، اداری، فرهنگی و نظایر آن‌ها در مقیاس کل شهر، مناطق و نواحی آن)، محورهای مهم ارتباطی (مسیر دسترسی)، محورهای مهم عملکردی و کالبدی تشکیل می‌دهد (بهزادفر، ۱۳۹۲، ۱۲۸). انطباق سازمان فضایی در محیط کالبدی ساختار فضایی خوانده

^۱ Eugène Flandin

^۲ Pietro Della Valle

^۳ Williams Jackson

^۴ Savory, Roger

^۱ Jean Chardin

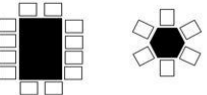

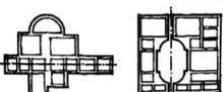
^۲ Jean-Baptiste Tavernier

^۳ Adam Olearius

^۴ Engelbert Kaempfer

فضا می‌تواند اهمیت نسبی و نقش عملکردی و نمادین‌شان را در سازمان‌دهی یک بنا روشن کند، خواسته‌های برنامه بنا از قبیل نزدیکی عملکردها، شرایط ابعادی، دسته‌بندی بنا از نظر سلسله‌مراتب، شرایط دسترسی، نور و دید و شرایط خارجی محل (سایت) می‌تواند شکل سازمان‌دهی یا گسترش را تغییر دهد و موجب سازمان‌دهی شود (دی‌کی‌چینگ، ۱۳۹۶، ۲۰۴). در واقع، سازمان‌دهی و آرایش فضا جهت پاسخ‌گویی مناسب عملکردی، دسترسی مناسب و ایجاد کیفیت‌های مناسب فضایی صورت می‌گیرد و با الگوی مرکزی، شعاعی، خطی و مجموعه‌ای صورت می‌پذیرد (اعرابی، ۱۳۹۰، ۲۰۶). ویژگی‌های کالبدی مشترک یا مشابه، مانند نحوه انتظام فضای پر و خالی در پلان، احجام، نما، محور افقی و عمودی، سلسله‌مراتب فضایی در پلان و حجم کلی، خط آسمان با کاربری عناصر مشخص اصول سازمان‌دهی فضایی هستند. با توجه به معرفی مؤلفه‌های سازمان‌دهی فضایی، به بررسی انواع سازمان‌دهی‌ها در [\(تصویر شماره ۱\)](#) پرداخته می‌شود.

می‌شود (Rodrigue et al., 2009, 54). ساختار فضای شهر، مجموعه‌ای است مرکب از یک ستون فقرات و شبکه‌ای به هم پیوسته از کاربری‌ها و عناصر مختلف که شهر را انسجام می‌بخشد (حمیدی، ۱۳۷۶، ۱، به نقل از رضایی و همکاران، ۱۳۹۶). در حقیقت، ترتیب قرار گرفتن عناصر شهر در چهارچوب محورهای ارتباطی، عرصه یا حوزه معین جغرافیایی در رابطه با یکدیگر است (Bertaud, 2003, 6). یک شهر از مجموعه‌های متعدد، در قالب سازمان‌دهی فضایی شکل گرفته که با اصول خاص در یک نظام سلسله‌مراتبی باهم ترکیب شده‌اند، نظم، سلسله‌مراتب در تقسیم، ارتباط و یا اتصال عناصر با یکدیگر کیفیت بصری مشترک و خاص مانند پیوستگی، تداوم، توالی، وحدت، هماهنگی، ریتم، انطباق شکل، ارتباط و انتظام (بین اجزا، کل و تناسب) ایجاد می‌کنند (غفاری سده، ۱۳۷۳) و به گونه‌ای به هم پیوند خورده‌اند که سیستمی یکپارچه و قابل‌شناسایی ایجاد کنند، فرم‌هایی متوالی یا فضایی که در آن اطلاعات، داده‌ها و اشیا و سایر عناصر به صورت هدفمند مرتب شده‌اند. شیوه آرایش

مرکزی به عنوان خالق کلیت فرم، سمبلیک و مسلط، کنترل‌کننده توسعه، گسترش ترکیب فضایی، ایجاد سلسله‌مراتب حول یک محور		سازماندهی مرکزی (متمرکز)
تاکید و هدایت بر مرکزیت، توالی فضایی، تداعی مسیر و جهت حرکت، سلسله‌مراتب		سازماندهی شعاعی
مجموعه‌ای مورد استفاده به صورت طولی، تکرار و ریتم یک الگو در یک مسیر، معرف جهت، تأکید بر حرکت		سازماندهی خطی
ترکیبی از الگوها، دارای خصیصه‌های مشترک بصری به علت مجاورت		سازماندهی مجموعه‌ای

تصویر ۱. معرفی انواع سازمان‌دهی فضایی مورد استفاده در این پژوهش

کالبد ساختمان تعیین‌کننده کیفیت محیط است (پاکزاد، ۱۳۸۹، ۸۷، به نقل از پهلوان و همکاران، ۱۴۰۱). در ابتدا انواع سازمان‌دهی فضایی در بازار مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس مؤلفه‌های کالبدی همچون هندسه، شکل، ابعاد و اندازه موردسنجش قرار خواهد گرفت ([تصویر شماره ۲](#))

کالبد را می‌توان زبان فضا دانست (شاطریان، ۱۳۹۰، ۸۹). مفهوم کالبد به قالب بنا برمی‌گردد، یعنی هر چیزی که قابل لمس و مشاهده در بنا باشد. به عواملی چون ابعاد و اندازه، هندسه، فرم و شکل، تنوع و گوناگونی فضا بستگی دارد (Sheppard & Town, 1974). کالبد چیزی است که به صورت فیزیکی و قابل لمس است از جمله فرم، نما، بدنه.

تصویر ۲. فرآیند تحقیق در سازمان‌دهی فضایی و کالبدی تیمچه‌های بازار تاریخی اصفهان

۲-۱- مروری بر تاریخچه، کالبد و کارکرد بازار

تاریخی اصفهان

اصفهان یکی از قدیمی‌ترین شهرهای ایران است که در تمام ادوار خصوصاً در دوره اسلامی دارای بازارهای متعددی بوده و سیاحان و مورخین در کنار توصیف این شهر، از بازارهای آن نیز سخن گفته‌اند (بهشتیان، ۱۳۴۳، ۴). در دوره صفوی به لطف امنیت ایجادشده در شهرها و گسترش روابط خارجی، تجارت داخلی و خارجی و همچنین تولید انواع محصولات، رونق یافت و در پی آن شهرها و بناهای شهری از جمله بازار توسعه یافتند و راسته‌های متعدد، مساجد، کاروان‌سراها، مدارس و حمام‌ها در کنار بازارها ساخته شدند (سلطان‌زاده، ۱۳۸۰، ۲۳)، (دستمالچیان، ۱۳۷۷، ۶۳۱). بازارهای فعلی اصفهان از یادگارهای عصر دیلمیان، سلجوقیان، آل مظفر و صفویه است که بیشتر از دوسوم آن‌ها، بعد از انقراض صفویه از بین رفته است. همچنین در این بازارها، سراها و تیمچه‌های قابل توجهی بوده و هست که غالباً تجارت‌خانه‌های سابق را تشکیل می‌دادند و هنوز هم قسمت عمده تجارت در آن‌ها انجام می‌گیرد (بهشتیان، ۱۳۴۳، ۶). در سفرنامه آدام اولناریوس، به بازار بزرگ اصفهان و دکان‌های اصناف و صنعت‌گران و جریان فعالیت‌های صنعتی در بازار، اشاره شده است (اولناریوس، ۱۳۷۹، ۶۰۶). کمپفر نیز در سفرش به اصفهان و توصیف بناهای این شهر، به شرح بازار اصفهان و

تبادل انواع کالا از جمله پارچه‌های ابریشمی، زری، منسوجات پنبه‌ای و ... در آن، پرداخته است (کمپفر، ۱۳۶۳، ۱۹۴). شاردن فرانسوی که مدت زیادی را در ایران به سر می‌برد، در سفرنامه‌اش به توصیف کامل بازار بزرگ اصفهان و هریک از راسته‌های بازار و فضاهای متصل به بازار از قبیل کاروان‌سراها، مساجد و ... پرداخته است (شاردن، ۱۳۷۹، ۷۹-۴۲). اشاره به حضور تجار سایر ملل در بازار اصفهان، سندی است بر رونق اقتصادی کشور در عصر صفوی و دادوستد گسترده با سایر ممالک. تاورنیه یک سیاح تاجر پیشه از دیگر جهانگردانی است که از اصفهان دیدن کرده و به شرح دقیق بازار اصفهان و چگونگی تجارت در آن پرداخته است (تاورنیه، ۱۳۶۳، ۳۸۸).

در عصر قاجار، ایران دوران نسبتاً پُر تحرکی در توسعه ساختاری بازارها و در حقیقت پایان‌بخش یک هزاره تلاش در توسعه ساختار فیزیکی بازار بعد از اسلام بود (سرائی، ۱۳۸۹). در عصر ناصرالدین‌شاه قاجار، به دلیل توجه بیشتر به امنیت راه‌ها، بازارها اندکی رونق یافت تا مصنوعات اروپا در آن عرضه شود (شفقی، ۱۳۹۴، ۱۲۶). اصفهانی در کتاب «نصف جهان فی تعریف الاصفهان» که شرح مفصلی از بازار اصفهان در دوره قاجار داشته‌اند، او از واردات چیت و پارچه‌های سفید، ریسمان، قند و مس از ممالک خارجی و همچنین واردات شکر، نیل، شال، قلمکار، چای، ادویه و

عقیده او بازار اصفهان، یکی از عمده‌ترین و بلندترین بازارهای آسیاست (فلاندن، ۱۳۲۴، ۱۵۶). هانری دالمانی^۲ از جهانگردان دوره قاجار است که در سفرنامه «از خراسان تا بختیاری» به توصیف بازار تاریخی اصفهان و بازارهای منشعب شده از آن از جمله بازار قلمکار سازان، بازار منبت کاران، بازار سنگ تراشان، بازار زرگران، بازار آهنگران و اسلحه سازان و بازار قنادان پرداخته است (دالمانی، ۱۳۳۵، ۹۳۳-۹۳۷). در جمع‌بندی کلی می‌توان گفت شکل‌گیری بازار اصفهان از صورت اولیه تا رسیدن به یک بازار تکامل یافته، در یک دوره تاریخی و زمان محدود صورت نگرفته، بلکه قرن‌ها طول کشیده تا استخوان‌بندی و شبکه درهم تنیده آن با تأثیرپذیری از عوامل گوناگون مانند توسعه شهر، افزایش یا کاهش روابط تجاری و بازرگانی، افت و یا بهبود وضعیت اقتصادی کشور، افزایش یا نقصان جمعیت، جنگ و تخریب‌ها و حتی تغییر عملکردها، به صورت بازار فعلی درآید. تصاویر قدیمی از مشاغل سنتی در بازار اصفهان در (تصویرهای شماره ۳، ۴، ۵ و ۶) نشان داده شده است.

ظروف چینی از هند و چین و جزایر ماچین، همین‌طور صادرات تریاک، روناس، پنبه، تنباکو، گل‌رنگ، میوه خشک و اشیاء صناعی از قبیل قلمکار و چیت و زری و ... به دیگر ممالک سخن می‌گوید (اصفهانی، ۱۳۶۸، ۱۲۴-۱۲۵). جناب اصفهانی در کتاب الاصفهان فهرست کاملی از مساجد، مدرسه‌ها، کاروان‌سراها، تیمچه‌ها، حمام‌ها، اصناف بازار، انواع کالاهای وارداتی و صادراتی و ... ارائه می‌دهد. از جمله تیمچه‌ها و کاروان‌سراهایی که وی نام برده است، می‌توان به تیمچه قهوه کاشی‌ها، تیمچه ملک، سرای محمدصادق‌خان، تیمچه حاج‌رضا، تیمچه حاج کریم پوستی، سرای جارچی، سرای میرزا کوچک، سرای خوانساری‌ها، تیمچه حاج محمد حسین حریری و ... اشاره کرد (جناب، ۱۳۵۳، ۵۸-۵۹، ۷۷-۷۹). جهانگردان زیادی نیز در دوره قاجار از این شهر و بازار آن دیدن کرده‌اند؛ از جمله دانشمند و جهانگرد فرانسوی اوژن فلاندن، در زمان محمدشاه قاجار به اتفاق پاسکال کست^۱ (نقاش، معماری و خاورشناس فرانسوی) به ایران سفر کرده و در بازدید از شهر اصفهان، بازار را یکی از عمده‌ترین و بلندترین بازارهای آسیا دانسته‌اند. به

تصویرهای ۳، ۴، ۵ و ۶. تصاویر قدیمی از مشاغل بازار اصفهان (سازمان میراث فرهنگی اصفهان)

واژه «تیم» به معنی کاروان‌سرا بوده و تیمچه به معنای تیم کوچک یا کاروان‌سرای کوچک است؛ اما در دوره‌ی معاصر به کاروان‌سراها یا سراهای کوچک و سرپوشیده اطلاق می‌شود (Scharabi, 1985). پیدایش تیمچه در ساختار کالبدی بازار تحولاتی است که در دوره صفویه در پی گسترش روابط تجاری و رونق اقتصادی به دوران بعد از صفویه برمی‌گردد (شفقی، ۱۳۹۴، ۲۷۴). تیمچه بنایی است تجاری،

۲-۲- بازار تاریخی اصفهان و معرفی تیمچه‌های بازار

تیم و تیمچه

تیم به معنی کاروان‌سرای بزرگ است (قبادیانی، ۱۳۵۶، ۱۱۵). تیمچه واژه فارسی است و از دو کلمه «تیم» به معنی میدان خرید یا سرای کوچک و «چه» پسوند تصغیر ترکیب شده است (Shafaghi, 1965, 95). به عقیده برخی

² Henry d'Allemagne

¹ Pascal Coste

۱۳۸۰، ۸۶-۸۸). در اصفهان تیمچه‌های زیادی مربوط به دوران صفوی و قاجار وجود دارد که به علت کم‌توجهی میراث فرهنگی، سازمان اوقاف و شاغلان در آن، وضع نامناسبی دارند و از این رو پژوهش حاضر به بررسی تیمچه‌ها در راسته اصلی بازار میدان نقش جهان تا میدان عتیق اصفهان پرداخته است. از این میان ۱۰ نمونه تیمچه از دوره صفوی و قاجار گزینش شد، بسیاری از نمونه‌ها در اسناد مکتوب، تاریخ دقیقی ندارند یا تاریخ دقیقی برای‌شان ذکر نکرده‌اند. بنابراین با پژوهش‌های میدانی و پرسش از اسناد شفاهی به تاریخ اولیه این تیمچه‌ها در این پژوهش اشاره شده است.

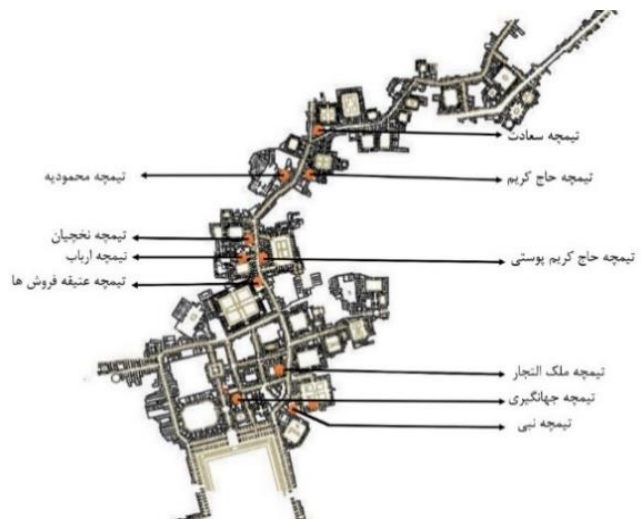
۲-۳- محدوده مطالعاتی

قسمت اصلی بازار تاریخی اصفهان که در امتداد میدان نقش جهان تا مسجد جامع کشیده شده، یکی از مهم‌ترین بازارهای تاریخی ایران محسوب می‌شود. این مجموعه، متشکل است از بازارها و راسته‌های گوناگون و همچنین از فضاهای کالبدی همچون کاروان‌سرا، سرا، تیم و تیمچه تشکیل شده است؛ در (تصویر شماره ۷) به معرفی تیمچه‌های بازار اصفهان پرداخته شده است.

تصویر ۸. سازمان‌دهی فضایی (صارمی و همکاران، ۱۳۷۶، ۱۱۱)

شامل یک حیاط مسقف یا بدون سقف در میان حجره‌هایی در یک یا دو طبقه پیرامون آن (انوری، ۱۳۸۲، ۲۰-۲۲). در واقع تیمچه محل مسقف یا سرایی است دارای چند حجره و دکان که بازرگانان در آن به دادوستد مشغول‌اند (شمیم، ۱۳۴۳، ۲۰۶). مجموعه‌ای از دکان‌ها و انبارها که گرداگرد یک تالار با طاقی بلند، با یک حیاط مرکزی و معمولاً در دو طبقه جای دارند (رفیعی سرکشی، ۱۳۴۲، ۸۹). تیمچه مرکز چند تجارت‌خانه مشابه بوده است و معمولاً امور دفتری بازرگانی و تجارت‌های عمده در بازار در آن انجام می‌شود. در هر تیمچه حجره‌هایی در دو یا سه طبقه قرار گرفته که هر حجره به یک تاجر تعلق دارد. این حجره‌ها در اطراف فضای بزرگ سرپوشیده‌ای قرار دارند که در وسط آن حوضی هم وجود دارد. در هر تیمچه معمولاً یک نوع تجارت یافت می‌شود. تیم نیز مانند تیمچه محل انجام امور دفتری و پایگاه فعالیت‌های دلالان است (پورا احمد، ۱۳۷۶، ۹۹-۱۰۰). هر تیمچه از یک طرف به راسته اصلی بازار و از سمت دیگر به سرا یا کاروان‌سرای ارتباط داشته و همگی دارای یک بارانداز به منظور تسهیل تجارت کالا و ایجاد امکان دید برای مشتریان در سطح پایین‌تر از تیمچه بوده‌اند (سلطان‌زاده،

تصویر ۷. معرفی تیمچه‌های بازار تاریخی اصفهان

۲-۴- ارتباط با عناصر وابسته به بازار

بازار در بخش قدیم، دارای سازمان‌دهی خطی روان و بخش به بخش و در بخش جدید در محدوده قیصریه دارای سازمان‌دهی مجموعه‌ای است (تصویر شماره ۸)، در بررسی صورت گرفته در مورد ارتباط تیمچه‌ها با فضاهای مذهبی، فرهنگی، فضاهای خدماتی، فضاهای اجتماعی- ارتباطی نشان می‌دهد بازار همچون موجودی زنده با زندگی فعال، دارای یک استخوان‌بندی مشکل از کوچه و راسته‌ها و عناصر وابسته به آن در کل، سازمان‌دهی مجموعه‌ای دارد و در عین حال راسته‌های بازار سازمان‌دهی خطی و هریک از عناصر وابسته به آن سازمان‌دهی خطی و شعاعی و متمرکز دارند. حمام در حکم پاک‌کننده، مسجد در حکم قلب، مدرسه در حکم مخ و آگاهی، سرا، تیمچه، کاروان‌سرا در

حکم منبع اقتصادی و تقویت روابط اجتماعی عمل می‌کنند و به هم وابسته‌اند، در سازمان‌دهی فضایی بازار تاریخی اصفهان، اصولاً تیمچه‌ها در کنار سرا، یا وابسته به آن قرار دارند، شکل‌گیری هر تیمچه به شیوه چندجانبه و چند عملکردی در کنار سراها و سایر عناصر وابسته به بازار با یکدیگر ترکیب شده و توان یکدیگر را در بسط فضایی تقویت می‌کنند. در تحلیل‌های صورت گرفته (نمودار شماره ۱)، در مورد تیمچه‌های بازار اصفهان ارتباط تیمچه‌ها در ابتدا با سرا بسیار پررنگ و بعد این ارتباط را با مسجد و مدرسه دارند. گاه در کنار ورودی مساجد حجره‌هایی ساخته می‌شده که بیانگر رابطه عملی بین فعالیت بازرگانی و دینی شهر اصفهان است که این رابطه در مورد تیمچه‌های بازار نیز صادق است (جدول شماره ۱).

جدول ۱. ارتباط تیمچه‌ها با عناصر وابسته به بازار

نام تیمچه	فضای مذهبی- فرهنگی		فضاهای خدماتی			فضای اجتماعی- ارتباطی- اقتصادی			
	مسجد	مدرسه	حمام	عصارخانه	ضرابخانه	چارسوق	سرا	تیمچه	کاروان‌سرا
عتیقه‌فروش‌ها		صدر					گلشن، فخر	-	
نخچیان	جارچی	-	-	-	-	درباغ	گلشن، جارچی	-	
نبی		ملا عبدالله	شاه	شاهی			مخلص	-	
جهانگیری	-	-	شاه	-	قیصریه	ضرابخانه	چخماق سازها	-	چیت‌سازها- شاه (ملک التجار)
سعادت		نیم آورد	-	-	-	-	تالار، سرای حاج کریم	-	
حاج کریم	ذوالفقار	-	-	-	-	-	خوانساری، حاج کریم	-	
حاج کریم پوستی	جارچی	-	-	-	-	-	گلشن، فخر، ارباب	ارباب	
محمودیه	ذوالفقار، نو	ذوالفقار	-	-	-	-	-	-	
ملک		جده بزرگ		شاهی	-	-	سرای ملک	-	
ارباب	جارچی	-	-	-	-	-	سرای فخر، سرای ارباب	نخچیان کریم پوستی	

نمودار ۱. ارتباط سراها با عناصر وابسته به بازار

۲-۵- تاریخچه، کالبد، شکل هندسی سراها بازار تاریخی اصفهان

مجموعه بازار به ستون فقراتی تشبیه شده است که در درون بافت اندام‌واری شهری ریشه دوانده است و انشعابات این ستون فقرات در امتداد راسته اصلی گسترده شده است، هر یک از راسته‌ها مرکب از تعدادی حجره، سرا، کاروانسرا و تأسیسات دیگر هستند که ترکیب شکلی هر راسته تابع حرکت و پیچش بافت و شکل هندسی آن است، این اصل حاکم بر بازار سبب می‌شود هر بند یا راسته ضمن پیروی معین با توجه به هندسه طبیعی ترکیبش با سایر بندها، ترکیب شکلی کل پیکره و سازمان‌دهی مجموعه‌ای و خطی را تداعی کند، نظم ناشی از نحوه ترکیب در پس شکل پویای راسته‌ها کل

مجموعه را ترکیبی نظام‌مند جلوه می‌دهد. ترکیبی که در بیننده آرامش، وحدت شکلی و کالبد بصری منظم ایجاد می‌کند. این بحث در مورد تیمچه‌های بازار در (جدول شماره ۲) مورد بررسی قرار گرفته است تا گونه شناسی شکل هندسی و کالبدی معماری آن مورد تحلیل قرار گیرد، در مورد تیمچه‌های بازار اصفهان، دو نوع تیمچه به صورت مسقف و غیرمسقف دارد؛ تیمچه‌های غیرمسقف اصولاً سرای کوچک نیز خوانده می‌شوند، در مورد نحوه استقرار سه نوع چینش در راسته‌های بازار به صورت متصل به سرا، وابسته به سرا و مستقل وجود دارند که در بازار اصفهان اصولاً وابسته به سرا است. (نمودار شماره ۲).

جدول ۲. تاریخچه، کالبد، شکل هندسی، سازه تیمچه‌های بازار تاریخی اصفهان

نام تیمچه	گونه	هندسه و شکل پلان	سازه طاق و دالان‌ها و حیاط	تعداد طبقه‌ها	جهت‌گیری نسبت به راسته بازار	سلسله-مراتب دسترس‌ی	تعداد ورودی	دوره تاریخ	موقعیت در بازار
تیمچه حاج کریم	مسقف	وابسته به سرا	کاربندی (حیاط)، کلنبو و چهاربخش (دالان)	۲		دالان، تیمچه-دالان-سرا	۲	قاجار	بازار درباغ
تیمچه ملک	مسقف	وابسته به سرا	مسطح چوبی (دالان)، کاربردی (حیاط)	۲		تیمچه-سرا-بهاربند	۲	قاجار	بازار مخلص
تیمچه سعادت	مسقف	مستقل	مسطح چوبی حیاط و دالان	۱		تیمچه	۱	قاجار	بازار در تالار

نام تیمچه	گونه	هندسه و شکل پلان	سازه طاق دالان‌ها و حیاط	تعداد طبقه‌ها	جهت‌گیری نسبت به راسته‌بازار	سلسله-مراتب دسترسی	تعداد ورودی	دوره تاریخی	موقعیت در بازار
تیمچه عتیقه‌فرو (حاج رضا)	مسقف	مستقل	تیرهای چوبی به صورت مسطح، طاق‌های کزازه	۲		دالان- تیمچه	۱	صفوی	بازار گلشن
تیمچه نخچیان	مسقف	مستقل	سقف مسطح چوبی	۲		دالان- تیمچه	۱	صفوی	بازار گلشن
تیمچه جهانی‌گیر	مسقف	مستقل	سقف قلی مسقف چوبی/ فعلی آجری	۲		دالان- تیمچه	۲	صفوی	بازار قیصریه
تیمچه نی	غیر مسقف	مستقل	فاقد سقف (حیاط)، طاق کلبو (دالان)	۲		دالان- تیمچه	۱	صفوی	بازار مخلص
تیمچه ارباب	مسقف	وابسته به سرا	مسطح چوبی (حیاط مرکزی)، طاق کلبو (دالان)	۲		دالان- تیمچه- سرا	۲	قاجار	بازار گلشن
تیمچه حاج کریم پوستی	مسقف	متصل به سرا	سقف مسقف چوبی (دالان)، کاربندی (حیاط)	۱		دالان- تیمچه	۲	قاجار	بازار گلشن
تیمچه محمودیه (قزوینی‌ه)	غیر مسقف	مستقل	سقف مسقف چوبی (دالان)	۲		دالان- تیمچه	۱	قاجار	بازار در باغ

نمودار ۲. بررسی تیپ کالبدی تیمچه‌های بازار صفوی و قاجاری بازار تاریخی اصفهان

۳- روش تحقیق

سرا، تیمچه‌های چند حیاطه، مسقف و غیرمسقف، یک یا دوطبقه در مورد دسته‌بندی این تیمچه‌ها حکم‌فرماست. ورودی سراها با توجه به فرم سیال راسته و شکل منظم حیاط مرکزی که تأکید بر درون دارند یا عمود به راسته‌بازار یا به صورت مورد نسبت به مسیرهای دسترسی قرار گرفته‌اند. جهت اتصال با بررسی نمونه‌ها، با توجه به شکل زمین یا از گوشه یا از وسط ضلع، طولی و عرضی است، راه‌پله‌های دسترسی اصولاً در دالان‌های ورودی بعد از پیشخان قرار دارد و این دسترسی‌ها مانند سراهای بازار یا از جلو حجره‌ها و یا از پشت انجام می‌شده است. در [جدول شماره ۳](#) مکان دقیق دسترسی‌های عمودی تیمچه‌ها مشخص شده است که بعضی از دسترسی‌ها از بین رفته یا در طرح مرمت اضافه شده‌اند. گاه دسترسی‌ها به طبقات بالا در داخل حجره‌ها صورت می‌گرفته است که معاملات بزرگ در آنجا انجام می‌شده است و گاه محلی برای نگهداری کالاهای گران‌قیمت و گاه محلی برای پنهان‌کاری تجار از لحاظ معاملات کالا بوده است که این معاملات گاهی در پستو حجره‌ها نیز انجام می‌شده است. طبق پژوهش‌های میدانی و صحبت با اسناد شفاهی توسط نگارنده، در تیمچه‌هایی که دسترسی از پشت صورت می‌گرفته است، از لحاظ نوع کاربری درجه اهمیت بیشتر و محرمانه‌تر بوده است، اصولاً تیمچه‌ها در دوطبقه‌اند که در این صورت طبقه پایین به نمایش اجناس و طبقه بالا به مغازه و دفتر کار تاجران اختصاص می‌یابد، در نزدیکی تیمچه‌ها غرفه و مغازه تاجران برپا می‌شود که اساس و علت وجودی بازار به شمار می‌رود

روش پژوهش حاضر به صورت مورد پژوهی با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات به صورت میدانی و اسنادی (کتابخانه‌ای) است، در محدوده بررسی این پژوهش که از میدان جدید (میدان نقش جهان) تا میدان قدیم (میدان کهنه) اصفهان است، ۱۰ نمونه از تیمچه‌ها که در حال حاضر در آن‌ها فعالیت صورت می‌پذیرد، مورد بررسی قرار گرفت، سپس با استفاده از تحلیل میدانی دقیق و بررسی اولیه از ۱۰ نمونه تیمچه، ۶ تیمچه مربوط به دوره قاجار و ۴ تیمچه مربوط به دوره صفوی انتخاب گردید. سایر تیمچه‌های بازار مخروبه و تبدیل به انبار شده‌اند و دسترسی به آن‌ها میسر نبود. در برخی موارد اسناد مربوط به تیمچه‌ها که به صورت دستی تهیه شده بود مجدداً رولوه و ترسیم گردید و تحلیل داده‌ها با توجه به مبانی نظری تحقیق بر مبنای دیاگرام و نمودار به روش کمی و کیفی بیان و در نهایت، نتیجه‌گیری به صورت کیفی انجام شد.

۴- بحث و یافته‌های پژوهش

۴-۱- ریخت‌شناسی ارتباط کالبدی و ترکیب فضایی

بامطالعه تیمچه‌ها و موقعیت قرارگیری آن در بازار و بافت شهری اطراف آن روشن می‌شود تیمچه‌هایی که اصولاً تجاری بوده‌اند، در سلسله‌مراتب شهری دارای ویژگی‌هایی هستند که آن‌ها را از یکدیگر متمایز می‌کند، تیمچه‌هایی با پیشخان، دالان کوتاه، دالان طولانی، تیمچه‌های ترکیبی با

وجود داشته که در وسط حیاط مرکزی قرار داشته است، حوض تنها نقش آب‌نما را ایفا نمی‌کرده است بلکه کارکرد آن در جهت خنکی فضا اهمیت داشته است، مکان قرارگیری حوض روی دو محور اصلی حیاط و روبه‌روی دالان‌های ورودی قرار داشته است، هندسه و تناسب آن اکثراً با طاق‌ناها و سقف هماهنگ است.

و مغازه‌ها غالباً با ساخت اجناسی که می‌فروشند در ارتباط‌اند و در برخی موارد در محل ورودی تیمچه واقع می‌شوند. اغلب تیمچه‌های بازار اصفهان دارای حوضی است که به هوای داخل تیمچه‌ها لطافت و زیبایی خاصی می‌بخشد (شفقی، ۱۳۹۴، ۲۷۴). در بیشتر تیمچه‌ها حوضی چندضلعی

جدول ۳. ریخت‌شناسی ارتباط کالبدی و ترکیب فضایی تیمچه‌های صفوی و قاجاری بازار تاریخی اصفهان

تیمچه	جهت‌گیری ورودی نسبت به راسته (دسترسی افقی)	دسترسی عمودی (راه‌پله)	دسترسی طبقه بالا از پشت	دسترسی طبقه بالا از جلو	سلسله‌مراتب ورودی	جهت اتصال به حیاط
عتیقه‌فر و ش‌ها	عمود به راسته‌بازار		۷			وسط ضلع هشتی
نخچیان	عمود به راسته‌بازار			۷		وسط ضلع هشتی
جهانگیر ی	عمود به راسته‌بازار		۷			وسط ضلع عرضی
نبی	مورب نسبت به راسته‌بازار			۷		گوشه
محمود یه	مورب نسبت به راسته‌بازار			۷		وسط ضلع عرضی
ملک	مورب نسبت به راسته‌بازار		۷			وسط ضلع طولی
سعادت	مورب نسبت به راسته‌بازار	-	-	-		وسط ضلع طولی
حاج کریم	تقریباً عمود به راسته‌بازار		۷			وسط ضلع هشتی

شکل هندسی حیاط مرکزی									
نسبت طول به عرض									
	یک به یک	یک به یک	یک به سه	یک به سه	یک و نیم به یک	یک به سه	یک به سه	یک به یک	یک به دو
جهت گیری حیاط نسبت به راسته									
شکل حیاط مرکزی	هشت ضلعی منظم	هشت ضلعی منظم	مستطیل با گوشه های پخ	حیاط اول مستطیل با گوشه های پخ/حیاط دوم نامنظم	مستطیل با گوشه های پخ	مستطیل با گوشه های پخ	مستطیل به گوشه های پخ	هشت ضلعی منظم	مستطیل به گوشه های پخ
شکل خارجی	منظم	منظم	نامنظم	نامنظم	نامنظم	منظم	نامنظم	نامنظم	نامنظم
تک حیاطه	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	
دو حیاطه				✓					✓

۳-۴- تزئینات، مصالح و سازه

در بررسی کالبد تیمچه‌های بازار، کاربرد انواع طاق، شامل طاق کزاوه، کلبو، طاق‌های کاربردی و سقف‌های مسطح چوبی در سقف تیمچه‌های مسقف و انواع طاق و تویزه، کاربردی، طاق چهاربخش، سقف مسطح چوبی در دالان‌های تیمچه‌های مورد مطالعه مشهود است، با توجه به تجارت، نوع کالای مبادله شده و ارزش اقتصادی تیمچه‌ها، برای حفظ امنیت و محافظت آن‌ها در برابر شرایط اقلیمی منطقه همچون باد، باران و آفتاب، معماری این بناها سرپوشیده در نظر گرفته شده است. همچنین تفاوت جایگاه تجار و میزان توانمندی اقتصادی و جایگاه اجتماعی به زیبایی و برتری

فضای کسب و کار نسبت به سایر اقشار و تیمچه‌ها می‌توان اشاره داشت، به همین علت حجره‌های تیمچه‌ها غالباً نسبت به کاروان‌سراها محفوظ‌تر و مرغوب‌تر بوده و برای عرضه کالاهای ارزشمند و کوچک‌تر از آن‌ها استفاده می‌کردند. در بسیاری از این ترکیب‌ها، فضای تیمچه، به‌عنوان بخشی از فضای ورودی سرا نیز مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت و بر رونق اقتصادی آن می‌افزوده است؛ که در گذر زمان بسیاری از تیمچه‌ها تغییر کاربری داده و اصولاً به عمده‌فروشی تبدیل شده‌اند. در (جدول شماره ۵) به بررسی سازه سقف، تزئینات و تغییر کاربری‌ها پرداخته شده است.

جدول ۵. بررسی سازه سقف، تزئینات، تغییر کاربری‌ها

تزئینات و سازه تیمچه عتیقه‌فروش‌ها				
مشابه تزئینات در بناهای اطراف	سازه سقف	کاربری فعلی	کاربری قبلی	تیمچه
تیمچه حاج کریم پوستی، سرای مخلص، تیمچه ملک		طبقه همکف لباس‌فروشی / طبقه اول دفتر تجاری و انباری		تیمچه عتیقه‌فروش‌ها
	تزئینات شباک کاشی و آجر با نقش موج و مربع قناس			
تزئینات و سازه تیمچه حاج کریم پوستی				
مشابه تزئینات در بناهای اطراف	سازه سقف	کاربری فعلی	کاربری قبلی	تیمچه
تیمچه ملک، سرای مخلص	سازه سقف به صورت کژواهای	پارچه‌فروشی	چینی و بلور	حاج کریم پوستی
تزئینات کاشی، گچ و شباک‌های آجری، آلت و لقط و گره چینی چهار ترنج				
				
سرای مخلص	تزئینات و سازه سقف	گره چینی چهار ترنج	کاشی کاری شباک	
تزئینات و سازه تیمچه ملک				
مشابه تزئینات در بناهای اطراف	سازه سقف و تزئینات	کاربری فعلی	کاربری قبلی	تیمچه
تیمچه ارباب، سرای مخلص	آجرکاری، کاشی کاری، خوشنویسی	طبقه همکف، طلا و نقره فروشی / طبقه اول بانکداران طلا	تجارت کالا	ملک
				
کاشی کاری تیمچه ارباب	تزئینات سقف	تزئینات کاشی تیمچه ملک	تزئینات آجری تیمچه ملک	
تزئینات و سازه تیمچه نبی				
سازه سقف و تزئینات	کاربری فعلی	کاربری قبلی	تیمچه	
سازه طاق و تویزه طاق و چشمه، طاق‌های کژاوه ای و تزئینات ندارد	پارچه‌فروشی	آخور حیوانات، اسطبل	نبی	
تزئینات و سازه تیمچه جهانگیری				
سازه سقف و تزئینات	کاربری فعلی	کاربری قبلی	تیمچه	
	مینیا توریست		جهانگیری	

			در دوره صفوی محل استراحتگاه مهمانان شاه/در دوره قاجار فرش کلک و ابریشم	
سقف چوبی (وضعیت قبلی) (جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۸)		طاق و تویزه آجری (وضعیت فعلی)		تصویر فعلی
تزئینات و سازه تیمچه ارباب				
مشابه تزئینات در بناهای اطراف	سازه و تزئینات	کاربری فعلی	کاربری قبلی	تیمچه
کاروانسرای شاه، تیمچه ملک، سرای مخلص	کاشی کاری معرق، آجرکاری	طبقه همکف پارچه و قماش / بالا امور دفتری		ارباب
				
-	تزئینات اجر و کاشی دالان دسترسی	تزئینات کاشی کاری معرق تیمچه ارباب		
تزئینات و سازه تیمچه محمودیه				
مشابه تزئینات در بناهای اطراف	سازه و تزئینات	کاربری فعلی	کاربری قبلی	
		پارچه و قماش / بالا امور دفتری، انبار	پارچه و قماش / بالا امور دفتری، انبار	محمودیه (قزوینی‌ها)
نمونه خانه‌های تاریخی از جمله شیخ السلام در اصفهان	رخ‌بام‌های شرفی ←			
تزئینات و سازه تیمچه نخچیان				
مشابه تزئینات در بناهای اطراف	سازه سقف و تزئینات	کاربری فعلی	کاربری قبلی	
نقاشی و حکاکی روی گچ	تزئینات گچ، نقاشی روی گچ	تولید و پخش پوشاک و تریکو	فضای اقامتی برای مهمانان (صفویه)، شیشه و بلورفروشی (قاجار)	نخچیان، حاج محمد حریری (جناب، ۱۳۵۳، ۵۹)
				
حمام جارچی مسجد جارچی	شکل و سازه سقف تیمچه نخچیان (مسطح چوبی)	تزئینات گچی یا برجستگی کم		
تزئینات و سازه تیمچه حاج کریم				
مشابه تزئینات در بناهای اطراف	سازه سقف و تزئینات	کاربری فعلی	کاربری قبلی	تیمچه

<p>تزئینات اجری در سرای شاه، سرای گلشن، سرای مخلص</p>	 <p>تزئینات آجری. سقف کاربردی</p>	<p>عمده‌فروشی انواع پارچه‌های ایرانی و خارجی</p>	<p>تجارت کالا</p>	<p>حاج کریم</p>
سازه و تزئینات تیمچه سعادت				
سازه سقف و تزئینات	کاربری فعلی	کاربری قبلی	تیمچه	
<p>مسقف چوبی، ستون و سرستون گچی</p>	<p>در حال حاضر پارچه‌فروشی و امور دفتری</p>	<p>فضای اقامتی برای مهمانان در دوره صفوی/ قماش و پارچه‌فروشی در دوره قاجار</p>	<p>سعادت</p>	
				
<p>ستون‌ها و سرستون‌های تزئینات گچ‌بری به‌صورت برجسته و برهشته. از راست به چپ خانه انگورستان ملک، خانه سرتیپ سدهی، خانه مشیرالملک (چرمی)، خانه معتمدی (ملاباشی)</p>			<p>ستون گچی تیمچه سعادت</p>	

۴-۴- جمع‌بندی

بررسی‌ها نشان داد، تیمچه عتیقه‌فروش‌ها، تیمچه نخچیان، تیمچه جهانگیری و تیمچه نبی منسوب به عصر صفویه هستند، ویژگی شاخص این بناها نسبت به سایر تیمچه‌ها ابعاد کوچک‌تر، وسعت کمتر بنا و اصولاً به‌صورت مستقل و یا چسبیده به سرا هستند و ارتباطی با سراهای بازار ندارند. دارای شکل تالار مرکزی به‌صورت چندضلعی منظم (عتیقه‌فروش‌ها و نخچیان) و مستطیل کشیده، پخ در گوشه (جهانگیری) و بدون پخ (نبی) شکل یافته‌اند و شکل بیرونی بنا به‌صورت نامنظم و تلفیق‌شده با بافت، سامان یافته است. در دوره صفویه تزئینات معماری در این تیمچه‌ها وجود ندارد و تزئینات در دوره قاجار (تیمچه نخچیان) اضافه شده است. تیمچه‌های مسقف (نخچیان، عتیقه‌فروش‌ها، جهانگیری) و غیرمسقف (نبی)، در این دوره وجود دارد و سازه قالب، تیرهای چوبی مسطح بوده است. از لحاظ کاربری، تیمچه‌های دوره صفوی به محلی برای استراحت کاروانیان تعلق داشته است.

تیمچه‌ها در دوره قاجار، رونق و کاربری‌های جدید گرفت و با وابستگی به سراهای بازار گامی در جهت مدیریت بیشتر تجارت برداشته شده است، تیمچه ملک، تیمچه سعادت، تیمچه محمودیه، تیمچه ارباب، تیمچه حاج کریم، تیمچه کریم‌پوستی منسوب به عصر قاجار هستند، ویژگی شاخص این بناها به دلیل رونق بیشتر تجارت و بازرگانی در دوره قاجار نسبت به دوره صفویه، مساحت بیشتر و اصولاً وابسته به سراهای بازار برای مدیریت بهتر خرید و فروش کالا است، به‌جز تیمچه محمودیه و نبی که مربوط به اواخر دوره قاجار است، سایر تیمچه‌های بازار در دوره صفوی مسقف هستند، شکل درونی کاملاً منظم به‌صورت چندضلعی و مستطیل کشیده با گوشه پخ (ملک، حاج کریم) و شکل خارجی وقف‌شده با بافت پیرامونی و کاربری‌های اطراف شکل گرفته است، تزئینات زیبایی از جمله، کاشی معرق، کاشی هفت‌رنگ، کاشی معقلی انواع کاربردی‌ها و آجرکاری در تیمچه‌ها که مشابه آن‌ها در سرای مخلص از بناهایی که دوره قاجار بازسازی و مرمت شده‌اند وجود دارد. تزئینات گچی، ستون و سرستون‌های گچی که در بیشتر خانه‌های دوره قاجار وجود دارد در تیمچه سعادت یافت شد. ترکیب الگویی دالان‌های طولانی و کوتاه، ایجاد الگوی

به صورت مستقل بوده است. در دوره قاجار اصولاً تیمچه‌ها وابسته به سراهای بازار است و کالاهایی که در آن به فروش می‌رسیده از امنیت بالایی برخوردار بوده است. از لحاظ سازه‌ای به صورت مسطح چوبی و انواع طاق و تویزه، چهاربخش، کلمبو، کژاوه و طاق کاربندی شده در دالان و تالار مرکزی به چشم می‌خورد. تیمچه‌های منسوب به دوره صفوی اصولاً فاقد تزئینات و تیمچه‌های منتسب به دوره قاجار، تزئینات زیبایی دارند. دسترسی به طبقات بالا از طریق راه‌پله‌هایی در دالان‌ها یا تالار مرکزی صورت می‌گرفته است و راه ارتباطی از طریق جلو حجره و گاه پشت حجره بوده است. معماری و سازمان‌دهی فضایی تیمچه‌های بازار بسیار غنی است؛ زیرا بسیاری از پاساژهای جدید داخل بازار تاریخی اصفهان الگوی چینی خود را از تیمچه‌ها گرفته‌اند، حفظ، نگهداری و توجه به این بناهای ارزشمند در معماری بازار ایرانی ضرورت دارد.

۶- منابع

- اصفهانی، محمدمهدی بن محمدرضا. (۱۳۶۸). نصف جهان فی التعریف الاصفهان (تصحیح و تحشیه منوچهر ستوده). تهران: انتشارات امیرکبیر.
- اعرابی، جعفر. (۱۳۹۰). آفرینش فرم. تهران: انتشارات کتابکده کسری.
- امیرخانی، آرین، بقایی، پرهام، و بمانیان، محمدرضا. (۱۳۸۸). بررسی دگرگونی تناسبات حاکم بر تیمچه‌های ایران در دوره قاجار. نشریه هنرهای زیبا، ۳۷، ۴۷-۳۹.
- انوری، حسن. (۱۳۸۲). جلد دوم فرهنگ بزرگ سخن. تهران: انتشارات سخن.
- اولتاریوس، آدام. (۱۳۷۹). سفرنامه آدام اولتاریوس: اصفهان خونین شاه صفوی (ترجمه حسین کرد بچه). تهران: انتشارات هیرمند.

https://jhz.ut.ac.ir/article_27947.html

ترکیبی از سرا و تیمچه در ارتباط باهم، تأثیر بافت پیرامون بر شکل خارجی بنا، الگویی متفاوت نسبت به تیمچه‌های دوره صفویه ایجاد کرده است.

۵- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در نگاه کلی می‌توان اذعان داشت که تیمچه‌های موجود در بافت تاریخی بازار اصفهان مربوط به دوره صفویه و قاجار است که حال و هوای شرایط حاکم در دوره صفویه و قاجار در شکل‌گیری کالبدی آن بی‌تأثیر نبوده است، اصول حاکم در این تیمچه‌ها کاملاً به هم نزدیک است و تفاوت‌ها در دوره‌های مختلف به دلیل سیاست حاکم روز مشهود است، هر چهار مدل سازمان‌دهی فضایی در تیپ و کالبد چینی فضایی بازار و تیمچه‌ها یافت شد. سازمان‌دهی به صورت مجموعه‌ای از ارتباط و همبستگی عناصر وابسته به بازار از لحاظ مذهبی، آموزشی، اجتماعی و ارتباطات و تجارت آن‌ها است. در عین حال علاوه بر سلسله‌مراتب ورود به صورت خطی، هر بنا متمرکز است و معرف نوع کاربری خود به صورت جداگانه از سایر کاربری‌ها است و در عین حال به صورت شعاعی از تالار مرکزی دسترسی به حجره‌ها میسر است. سازمان‌دهی فضایی و تیپ کالبدی سراهای سرپوشیده در دوره‌های صفوی و قاجار به صورت دالان‌های طولانی و کوتاه و تالار مرکزی بوده است که اصولاً این تیمچه‌ها به صورت وابسته به بنا، متصل به بنا و مستقل با توجه به نوع کاربری در راسته‌های اصلی بازار شکل گرفته‌اند. در هر دو دوره، تیمچه‌ها همانند مساجد، مدارس و سراهای بازار، حیاط مرکزی منظم و شکل بیرونی نامنظم و تلفیق شده با بافت تاریخی دارند. سازمان‌دهی فضایی و تیپ کالبدی تیمچه‌ها در بازار اصفهان به صورت مسقف و غیرمسقف، دارای یک و دو ورودی، یک یا دو طبقه، مستقل، وابسته و متصل به سرا در کنار راسته‌های بازار قرار گرفته‌اند. بیشترین تعداد تیمچه‌ها مربوط به دوره قاجار است و کاربری تجاری این تیمچه‌ها، اهمیت بیشتری داشته است در صورتی که در دوره صفوی بیشتر محلی برای استراحت کاروانیان و حیوانات آن‌ها

- آئینه‌چی، شهرزاد، و ولی‌بیگ، نیما. (۱۴۰۰). تحلیل معماری و فرآیند ساخت کاربندی‌های ویژه تیمچه‌های بازار تاریخی تبریز. *نشریه پژوهش‌های باستان‌سنجی*، ۷(۲)، ۷۹-۸۳.
- <https://www.sid.ir/paper/965673/fa>
- بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۲). *طرح‌ها و برنامه‌ریزی شهری*. تهران: انتشارات شهر.
- بهشتیان، عباس. (۱۳۴۳). *بخشی از گنجینه آثار ملی*. تهران: چاپخانه جبل‌المتین.
- بازوکی طرودی، شادمهر، و ناصر، عبدالکریم. (۱۳۸۴). *آثار ثبت‌شده ایران در فهرست آثار ملی*. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- پاکزاد، جهان‌بخش. (۱۳۸۹). *مبانی نظری و فرایند طراحی شهری*. تهران: انتشارات شهیدی.
- پهلوان، سمیه، سلطان‌زاده، حسین، و حبیب، فرح. (۱۴۰۱). تبیین مؤلفه‌های کیفیت کالبد بصری بر حضور پذیری افراد در محیط‌های اجتماع‌پذیر (مورد پژوهی: سراهای بازار اصفهان). *فصلنامه مطالعات مدیریت شهری*، ۵۲، ۱۵-۱.
- <https://doi.org/10.30495/ums.2022.21748>
- پوراحمد، احمد. (۱۳۷۶). *جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان*. کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.
- پیرنیا، محمد کریم. (۱۳۸۷). *معماری ایران؛ ساختمان‌های درون‌شهری و برون‌شهری*. تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
- تاورنیه، ژان‌باتیست. (۱۳۶۳). *سفرنامه تاورنیه (ترجمه ابوتراب نوری)*. اصفهان: انتشارات کتابخانه سنایی.
- تحویل‌دار، حسین بن محمدابراهیم. (۱۳۴۲). *جغرافیای اصفهان: جغرافیای طبیعی و انسانی و آمار اصناف شهر*. تهران: انتشارات موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.
- دالمانی، هانری رنه. (۱۳۳۵). *جلد چهارم سفرنامه از خراسان تا بختیاری (ترجمه علی‌محمد فره‌وشی)*.
- تهران: انتشارات امیر کبیر.
- جناب اصفهانی، علی. (۱۳۵۳). *الاصفهان*. اصفهان: وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه.
- جهاد دانشگاهی پردیس هنرهای زیبا. (۱۳۸۸). *بازار ایرانی تجربه‌ای در مستندسازی بازارها ایرانی*. تهران: جهاد دانشگاهی واحد تهران.
- حمیدی، ملیحه، صبری، سیروس، حبیبی، رضا، و سلیمی، محسن. (۱۳۷۶). *استخوان‌بندی شهر تهران*. تهران: سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران.
- دستمالچیان، محمدجواد. (۱۳۷۷). *گونه‌شناسی سراهای تجاری در سلسله‌مراتب حرکت شهری*. دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، جلد سوم. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه).
- دی‌کی‌چینگ، فرانسیس. (۱۳۹۶). *فرم، فضا، نظم (ترجمه زهره قراگزلو)*. تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- رجبی، آریتا. (۱۳۸۶). *ریخت‌شناسی بازارهای ایران*. تهران: انتشارات آگاه.
- رفیعی سرکشی، بیژن، رفیع‌زاده، ندا، و رنجبر کرمانی، علی‌محمد. (۱۳۸۲). *فرهنگ مهرازی (معماری) ایران*. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات و ساختمان مسکن.
- رضوانی، حمید، و دادگر، مسعود. (۱۳۹۶). *سطح‌بندی معابر بر اساس حجم جریان حرکت پیاده با استفاده از تحلیل ساختار فضایی؛ در مقیاس شهری*. *نشریه شهر ایرانی اسلامی*، ۷(۲۸)، ۵۱-۳۵.
- <https://www.sid.ir/paper/512277/fa>
- سرائی، محمدحسین. (۱۳۸۹). *تحولات بازارهای ایرانی اسلامی (مطالعه موردی بازار یزد)*. *نشریه مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، ۱(۲)، ۳۷-۲۵.
- <https://www.sid.ir/paper/459810/fa>

- سلطانزاده، حسین. (۱۳۸۰). *بازار ایرانی*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- شاردن، ژان. (۱۳۷۹). *سفرنامه شاردن قسمت اصفهان* (ترجمه حسین عریضی). اصفهان: نشر گله‌ها.
- شاطریان، رضا. (۱۳۹۰). *آشنایی بافرم و فضا در معماری*. تهران: نشر تورنگ.
- شفقی، سیروس. (۱۳۹۴). *بازار بزرگ اصفهان*. اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری (مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل).
- شمیم، علی‌اصغر. (۱۳۴۳). *فرهنگ امیرکبیر*. تهران: موسسه چاپ و انتشارات امیرکبیر.
- صارمی، علی‌اکبر، و رادمهر، تقی. (۱۳۷۶). *ارزش پایدار در معماری ایران*. تهران: نشر سازمان میراث فرهنگی کشور.
- غفاری سده، علی. (۱۳۷۳). *سازمان‌دهی فضایی در معماری سنتی ایران*. مجله صفا، ۴(۴)، ۳۷-۲۶.
- فنلاندن، اوژن ناپلئون. (۱۳۲۴). *سفرنامه اوژن فنلاندن به ایران* (ترجمه حسین نور صادقی). تهران: انتشارات اشراقی.
- قبادیان وحید. (۱۳۷۷). *بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران*. تهران: دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ.
- قبادیانی، ناصر خسرو. (۱۳۵۶). *سفرنامه ناصر خسرو*. تهران: چاپخانه سپهر.
- قره‌نژاد، حسن. (۱۳۸۶). *عرفان و عنصر جغرافیا در معماری تیمچه ملک اصفهان*. مجله فرهنگ اصفهان، ۳۸، ۷۹-۸۶.
- کمپفر، انگلبرت. (۱۳۶۳). *سفرنامه کمپفر به ایران* (ترجمه کیکاووس جهان‌داری). تهران: انتشارات خوارزمی.
- معصومی اشوری، سید حسن. (۱۳۸۷). *اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای*. تهران: انتشارات پیام.
- ملازاده، کاظم، و محمدی، مریم. (۱۳۷۹). *بناهای عام‌المنفعه*. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- Sheppard, D., & Town, P. (1974). *Housing Flexibility? Architectural Design*, 43(11), 698-727.
- Scharabi, M. (1985). *Pers bazaar*. Tubingen 1-with. E (1975). *zum problem de bazaars*.
- Rodrigue, J. P., Comtois, C., & Slack, B. (2009). *The Geography of Transport Systems*. London: Routledge.
- Bertaud, A. (2003). *Tehran spatial structure: Constraints and Opportunities for Future Development*. Tehran: National Land and Housing Organization National Housing Committee Ministry of Housing and Urban Development Islamic Republic of Iran.
- Shafaghi, S. (1965). *Die stadt Tabriz und Ihr Hinterland*, Koln: Diss University Koln.

<https://ensani.ir/fa/article/233032>

https://www.academia.edu/48065549/Housing_Flexibility

https://soffeh.sbu.ac.ir/article_100281.html

نحوه ارجاع به مقاله:

پهلوان، سمیه و سلطان‌زاده، حسین. (۱۴۰۳). مقایسه تطبیقی اصول سازمان‌دهی کالبد فضایی تیمچه‌های بازار تاریخی اصفهان توسعه پایدار شهری، ۵(۱۴)، ۸۵-۱۰۴.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2023.708022>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.5.3>

URL: https://usdjournals.daneshpajooan.ac.ir/article_708022.html?lang=fa

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

تصویر ذهنی شهر از منظر تصاویر رسانه‌های اجتماعی: نمونه مورد مطالعه بافت تاریخی تبریز^۱

مهسا چیزفهم دانشمندیان^۲، مرتضی میرغلامی^{۳*}، عباس غفاری^۴، یاسر شهبازی^۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۲۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۱/۱۵

چکیده: تصویر ذهنی شهر، مجموعه‌ای از باورها، دریافت‌ها و تصورات شهروندان نسبت به شهر است. این تصاویر ذهنی، چارچوبی را برای برنامه‌ریزان شهری فراهم می‌کند تا پیشنهادهای بهتری برای آینده شهر ارائه دهند. در رویکردهای سنتی برنامه‌ریزی شهری، معمولاً از طریق مصاحبه و نقشه‌های شناختی به بررسی این تصاویر ذهنی پرداخته می‌شد که روش‌هایی زمان‌بر، پرهزینه و محدود به تعداد اندکی از شهروندان بودند؛ اما امروزه با ظهور رسانه‌های اجتماعی و سایر فناوری‌های دیجیتال، فرصت جدیدی برای مطالعه تصاویر ذهنی شهر فراهم شده است. این پژوهش با توجه به این فرصت، در یک بررسی پیمایشی قصد دارد پتانسیل داده‌های تصویری رسانه‌های اجتماعی را در مطالعه تصاویر ذهنی شهروندان از فضاهای شهری مورد کاوش قرار دهد. در این راستا، با استفاده از روش تحلیل محتوای مقوله‌ای در یک فرآیند سه‌مرحله‌ای، ۴۹۱۹ داده‌ی تصویری رسانه‌ی اجتماعی اینستاگرام در محدوده‌ی بافت تاریخی تبریز، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت و سپس توسط تابع تخمین تراکم کرنل در قالب نقشه تصویر شد. نتایج نشان می‌دهد که تصاویر به اشتراک گذاشته شده در رسانه‌های اجتماعی، نه تنها می‌تواند تصویر درک شده از شهر را در قالب نقشه‌های شناختی بازنمایی کند، بلکه نسبت به روش‌های کلاسیک تحلیل‌های جامع‌تری ارائه می‌دهد. این داده‌ها علاوه بر ابعاد کالبدی فضا، مانند راه، لبه، گره، نشانه و حوزه، قابلیت بازنمایی ابعاد غیر کالبدی همچون ترجیحات محیطی، عناصر هویتی، فعالیت‌ها، رفتارها، رویدادهای فرهنگی و اعتقادی جامعه را نیز دارند. همچنین امکان اندازه‌گیری از راه دور تصویر ذهنی شهر را در هر مقیاس ممکن می‌سازد؛ بنابراین، تصاویر شهری مبتنی بر رسانه‌های اجتماعی می‌توانند مکمل ارزشمندی برای روش‌های کلاسیک تحلیل تصویر ذهنی شهر باشند. چارچوب تحلیلی توسعه‌یافته از این مطالعه می‌تواند برای ارزیابی و توسعه نظریه کلاسیک تصویر ذهنی در عصر دیجیتال مورد استفاده قرار گیرد.

واژگان کلیدی: تصویر ذهنی شهر، داده‌های تصویری، شبکه اجتماعی اینستاگرام، بافت تاریخی، تبریز

^۱ مقاله حاضر برگرفته از بخشی از مطالعات رساله دکتری مرتضی میرغلامی با عنوان «واکاوی نحوه بازنمایی فضاهای شهر اسلامی در عصر فناوری اطلاعات و ارتباطات و تأثیر آن بر ادراک شهروندان» است که در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز در حال انجام است.

^۲ دانشجوی دکتری، گروه شهرسازی اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

^{۳*} استاد، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران؛ نویسنده مسئول: m.mirgholami@tabriziau.ac.ir

^۴ دانشیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

^۵ دانشیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

۱- مقدمه و بیان مسئله

تحقیقات در مورد رسانه‌های اجتماعی در برخی از رشته‌ها، مانند فناوری اطلاعات و علوم کامپیوتر، به خوبی توسعه یافته است، اما این تحقیقات به‌ندرت در زمینه شهرسازی، به‌خصوص در پژوهش‌های بومی کشور، به چشم می‌خورد؛ بنابراین، با توجه به توسعه روزافزون فناوری در میان شهروندان، انجام مطالعات جامع در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد.

رسانه‌های اجتماعی جزء پذیرفته شده قرن بیست و یکم هستند. پلتفرم‌هایی مانند اینستاگرام، توئیتر، فلیکر، فوراسکوئر و فیس‌بوک، مقادیر زیادی عکس، ویدیو و متن با کد جغرافیایی مرتبط با تجربیات روزانه کاربران تولید می‌کنند. در عصر رسانه‌های اجتماعی، مردم بیشتر از متن‌ها به محتوا و خلاقیت عکس‌ها توجه می‌کنند. حتی می‌توان گفت در جامعه امروز، فرهنگ عکاسی به دوره «اشتراک‌گذاری اجتماعی» وارد شده است (Zhou, 2022)؛ بسیاری از افراد به‌جای لذت بردن از عکاسی، برای تعامل اجتماعی با دیگران عکس می‌گیرند؛ بنابراین در میان انواع مختلف داده‌ها، تصاویر نقش فزاینده‌ای در توسعه داده‌های رسانه‌های اجتماعی ایفا می‌کنند (Hochman & Manovich, 2013). از این سو، هدف از پژوهش پیش رو بررسی پتانسیل داده‌های تصویری شبکه‌های اجتماعی در مطالعه تصویر ذهنی شهروندان از فضاهای شهری است. در این راستا این سؤال مطرح می‌شود که داده‌های تصویری شبکه‌های اجتماعی، چگونه می‌تواند متخصصین را از تصویر ذهنی کاربران از محیط‌های شهری آگاه کند؟ چه مزایا و محدودیت‌هایی در بررسی بازنمایی تصویر ذهنی شهر از شبکه‌های اجتماعی وجود دارد؟ برای پاسخ به سؤالات فوق، پس از مرور ادبیات و پیشینه پژوهش، روش‌های مربوط به استخراج و تحلیل داده‌های بصری مورد تشریح قرار گرفته است و در پایان نتایج به بحث و بررسی گذاشته شده است.

ظهور فناوری «web 2.0» در اوایل قرن ۲۱، با ساختاری مبتنی بر تولید، به اشتراک‌گذاری و ویرایش داده‌ها توسط همه کاربران، اینترنت را به مهم‌ترین بستر رشد رسانه‌های اجتماعی تبدیل کرده است (O'Reilly, 2007, Karakiza, 2015). از سوی دیگر با عمومیت یافتن فناوری تلفن همراه هوشمند، امکان ارتباط برخط به داخل فضای شهری کشیده شده است. عکس‌هایی که توسط گوشی‌های تلفن هوشمند گرفته می‌شود، بلافاصله توسط رسانه اجتماعی در بین افراد توزیع شود و مستقیماً دیدگاه و تجربه روزمره آن کاربر از فضای شهری را روایت می‌کند (Zappavigna, 2016). این فرصتی را برای دسترسی فوری به حجم زیادی از لایه‌های جدید شهری را فراهم می‌آورد که تا پیش از این تصور آن اصلاً ممکن نبود. همچنین موجب شده است که بسیاری از نظریه‌ها و مضامین کلاسیک شهرسازی کارآمدی خود را از دست بدهد. یکی از مفاهیم شهرسازی که به‌شدت تحت تأثیر فناوری‌های جدید قرار گرفته است، «تصویر ذهنی شهر» است. ویلیام میشل^۱ (۱۹۹۸) در این رابطه بیان می‌کند «مدت‌ها پیش، کوین لینچ، نظریه‌پرداز شهری برای بیان رابطه بین ادراک انسان و شکل شهر به اهمیت نقشه‌های ذهنی اشاره داشت که مردم محلی در مجامعه خود حمل می‌کردند» اما امروزه «به‌طور فزاینده‌ای، ما به تجهیزات الکترونیکی خود اعتماد می‌کنیم تا ما را در بافت شهری هدایت کنند» (Mitchell, 1998: 43). بنابراین به نظر می‌رسد که تصویر ذهنی شهر، فراتر از تکنیک عوامل لینچی - کوین لینچ (۱۹۶۰)، عناصر سکانسی و فضایی - دونالد اپلپارد^۲ (۱۹۷۶)، فضای وجودی - نوربرگ شولتز^۳ (۱۹۷۱) و حتی تصویر ارزیابانه - جک نسر (۱۹۹۰)، قابل بست و توسعه است؛ لازم است اصول و روش‌های جدیدی برای تحلیل تصویر ذهنی شهر تدوین شود که با نیازهای انسان عصر دیجیتال سازگار باشد. اگرچه

شدن رسانه‌های اجتماعی مانند اینستاگرام، فیس‌بوک، فلیکر و... محققان تمایل بیشتری به تجزیه و تحلیل تصاویر شهر با استفاده از رسانه‌های اجتماعی پیدا کردند؛ چراکه داده‌های آن تعداد بیشتری از افراد با پیشینه‌ها و تجربیات مختلف را نشان می‌دهد. همچنین اغلب تصاویر دارای برجسب جغرافیایی^۱ هستند که موقعیت مکانی دقیق داده‌ها را نشان می‌دهد. به عبارتی تصویر به مکان جغرافیایی گره زده می‌شود که امکان نقشه‌برداری مفاهیم را بدون از دست دادن اطلاعات فراهم می‌کند.

بسیاری از مطالعات با تمرکز بر رابطه بین محیط شهری و تصاویر رسانه‌های اجتماعی، پنج دسته لینچ را با تغییر جزئی در اهمیت آن‌ها مورد استفاده قرار داده و تأیید کرده‌اند. هوانگ^۲ و همکاران (۲۰۲۱) در مطالعه‌ای به بررسی تصویر ذهنی حاصل از داده‌های اینستاگرام و توییتر در لهستان پرداختند. آن‌ها با مرجع قرار دادن روش کلاسیک لینچ تلاش کردند داده‌ها را با استفاده از پنج عنصر لینچی بازنمایی کنند. نتایج نشان داد که سه عنصر از پنج عنصر لینچی شامل حوزه، نشانه و راه در شبکه‌های اجتماعی با معیارهای روش لینچ تطابق خوبی داشتند، اما لبه و گره کمتر منطبق بوده‌اند. (Huang et al., 2021). لیو^۳ و همکاران (۲۰۱۶) به بررسی تصاویر ذهنی بازنمایی شده شبکه اجتماعی فلیکر و پانورامیو در ۲۶ شهر مختلف پرداختند. آن‌ها تلاش کردند رابطه‌ای بین روش جدید تحلیل داده‌های تصویری و عناصر لینچی بیابند. نتایج نشان داد، راه‌ها، گره‌ها و لبه‌ها شباهت‌هایی با روش لینچ دارد، همچنین به خوبی قادر به شناسایی نشانه‌ها بودند؛ اما در تشخیص حوزه‌ها با مشکل مواجه شدند (Liu et al., 2016). آبسینگه^۴ و همکاران (۲۰۲۳) نیز در پژوهش مشابهی در کلمبو، سریلانکا به بررسی تصویر ذهنی شهر از طریق عناصر لینچی با استفاده از احساسات جامعه بیان‌شده و تصاویر ارسال‌شده در پلتفرم‌های رسانه‌های اجتماعی پرداختند (Abesinghe et al., 2023).

این تحقیق در نوع خود از جمله پژوهش‌های توسعه‌ای به حساب می‌آید. روش تحقیق پژوهش، کمی و مبتنی بر روش «تحلیل محتوای» داده‌های تصویری شبکه‌های اجتماعی است. همچنین بافت تاریخی شهر تبریز که بافتی مملو از بناها و عناصر شاخص و هویتی است، به عنوان محدوده مورد مطالعه در این پژوهش انتخاب شده است.

۲- پیشینه و مبانی نظری پژوهش

بیش از نیم قرن پیش، کوین لینچ (۱۹۶۰)، به طور ابتکاری مفهوم «تصویر شهر» را، در زمینه چگونگی درک و شناخت مردم از شهر پیشنهاد کرد. از نظر وی، منظور از تصویر ذهنی شهر، کلیه برداشت‌ها، باورها، حدس‌ها و انتظاراتی است که فرد از محیط پیرامون دارد. این ذهنیات تابعی است از کلیه اطلاعاتی که فرد تا آن برهه از زمان دریافت کرده و در ذهن خود انباشته است. عوامل متعدد اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، فردی، اعتقادی و ارزشی در ایجاد سیمای شهری نقش ایفا می‌کنند (لینچ، ۱۳۹۵). لینچ در پژوهش خود، یک نقشه ذهنی جمعی ترسیم کرد که در آن عناصر شهر بر اساس پنج عنصر کلیدی، راه، لبه، گره، نشانه و حوزه رمزگشایی می‌شوند. با این حال، به دلیل محدودیت‌های فنی در آن زمان، او تنها بر آنچه به صورت فیزیکی برای عموم ملموس است تمرکز کرد و تا حد زیادی از معانی غفلت کرد (علی‌الحسابی و مرادی، ۱۳۹۸؛ Al-Ghamdi & Al-Harigi, 2015).

در سال‌های اخیر، به دنبال توسعه نظریه لینچ، محققان تلاش کردند از فناوری‌های جدید و پلتفرم‌های رسانه‌های اجتماعی برای دستیابی به انبوه داده‌های تصویر ذهنی شهر استفاده کنند. در آغاز سال ۲۰۰۰، گوگل استریت ویو و نقشه‌های گوگل به عنوان منبعی از داده‌ها که ادراک عمومی از شهر را نشان می‌دهد، مورد توجه قرار گرفتند. با این حال، نظرسنجی‌ها حجم محدودی داشتند. از سال ۲۰۱۰ با مرسوم

³ Liu

⁴ Abesinghe

¹Geo-tagged

²Huang

سیدنی را در ۱۵ دسته شامل: منظره شهری، حمل‌ونقل عمومی، نمادهای فرهنگی، حس محصور بودن، زندگی خیابانی، رویدادها، جزئیات، فضای سبز، محور خیابان، کافه، رودخانه و منظره و معماری شهری که شامل: معماری معاصر، میراث و برج است طبقه‌بندی می‌کنند (Motamed & Farahani, 2018). شن^۵ و همکاران (۲۰۲۱) نیز یک دسته‌بندی ۷ تایی شامل: چشم‌انداز طبیعی، میراث تاریخی، فضای شهری، آب، غذاخوری، فعالیت‌های انسانی، سایر را ارائه می‌دهند (Shen et al., 2021)؛ بنابراین تصاویر رسانه‌های اجتماعی به دسته‌های متعددی طبقه‌بندی می‌شوند که عمدتاً شامل عوارض فیزیکی محیط (مانند آب، حمل‌ونقل) و فعالیت‌های انسانی (فعالیت تجاری، فعالیت اجتماعی) می‌شود. باین‌حال، مقوله‌های فیزیکی آن‌ها دیگر از پنج دسته اصلی توسط لینچ پیروی نمی‌کنند، بلکه بر عناصر دقیق‌تری مانند ترجیحات محیطی و کلیات محیط تمرکز می‌کنند (جدول شماره ۱). در واقع مطالعات جدید شروع به در نظر گرفتن جنبه تصویر شهر فراتر از فرم فیزیکی می‌کنند و سعی می‌کنند مفهوم معنا را تفسیر کنند.

جدول ۱: مقولات بررسی شده در مطالعات مربوط به بازنمایی تصویر ذهنی شهر با استفاده از رسانه‌های اجتماعی

مقوله‌ها	توصیف
موقعیت مکانی	تصاویر دارای برچسب جغرافیایی (Geo-tagged photos)
عناصر لینچی	پنج عنصر راه، لبه، گره و نشانه
ترجیحات محیط	ترجیحات محیطی (دلایل بودن محیط، محصوریت فضایی، پیچیدگی، تزیینات و جزئیات بناها)
کلیات محیط	عوارض فیزیکی محیط (مانند، پوشش گیاهی، آب، حمل‌ونقل) و فعالیت‌های انسانی (یعنی فعالیت تجاری، فعالیت اجتماعی)

گروهی دیگر از پژوهشگران جهت دسته‌بندی تصاویر بر عناصر فرمی و بصری هویت‌بخش فضا تأکید کرده‌اند. دورش^۱ و همکاران (۲۰۱۲) یک رویکرد خودکار برای شناسایی عناصر معماری متمایزکننده یک شهر، توسعه داد. آن‌ها نشان می‌دهند که عناصر بصری مانند پنجره‌ها، بالکن‌ها و تابلوهای خیابان می‌توانند پاریس را از دیگر شهرها متمایز کنند (Doersch et al., 2012). معتمد و محمودی (۲۰۱۸) با تأکید بر نظریه تصویر ذهنی ارزیابانه جک نسر، فاکتورهایی همچون محصوریت فضایی و جزئیات محیط در تصاویر شبکه‌های اجتماعی را در شهر سیدنی مورد بررسی قرار دادند. (Motamed & Mahmoudi, 2018). این مفاهیم که پیش‌تر در مطالعات جک نسر (۱۹۹۰)، کاپلان‌ها^۲ (۱۹۹۸)، فالک و بالینگ^۳ (۲۰۰۹) و... نیز مطرح شده بود که بیشتر ترجیحات و ارزیابی افراد از محیط را ملاک قرار می‌دهد.

دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها فارغ از هرگونه تقسیم‌بندی‌های کلاسیک قبلی تلاش کردند دسته‌بندی جدیدی جهت بازنمایی داده‌های تصویری رسانه‌های اجتماعی پیشنهاد کنند. این دسته‌بندی بیشتر بر ویژگی‌های کلی و به‌خصوص عملکرد و نوع عوارض تأکید دارد. ژانگ^۴ و همکاران (۲۰۲۰) به بررسی الگوهای تصاویر مکانمند درک شده توسط دو گروه ساکن و گردشگر در محیط شهری هنگ‌کنگ می‌پردازند. آن‌ها تحلیل جدیدی از داده‌های تصویری شبکه اجتماعی فلیکر را با بهره‌گیری از فناوری هوش مصنوعی ارائه می‌دهند که تصاویر را در هفت دسته معماری، پوشش گیاهی، آب، کوه، غذا، فرهنگ و خرید طبقه‌بندی و تحلیل می‌کنند (Zhang et al., 2020). لیو و همکاران (۲۰۱۶) در مدل ابداعی به نام C-IMAGE ادراکات شهروندان از شهر را در ۷ ادراک کلی شامل: ادراک سبز، ادراک آب، ادراک حمل‌ونقل، ادراک ساختمان‌های بلند، ادراک معماری، ادراک اجتماعی و ادراک ورزشی طبقه‌بندی می‌کند (Liu et al., 2016). در پژوهش مشابهی معتمد و فراهانی (۲۰۱۸) تصاویر مرکز شهر

⁴ Zhang

⁵ Shen

¹ Doersch

² Kaplan

³ Falk & Balling

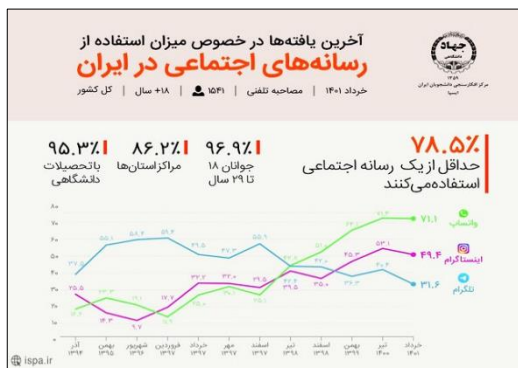
بافت تاریخی تبریز شناخته می‌شود بخشی از مناطق ۸ و ۱۰ شهرداری را در برمی‌گیرد (شکل شماره ۲).

۴- روش تحقیق

۴-۱- نمونه مورد مطالعه:

پژوهش حاضر به بررسی پتانسیل داده‌های تصویری شبکه‌های اجتماعی برای مطالعه تصویر ذهنی شهروندان از محیط شهری می‌پردازد. داده‌های تصویری شبکه‌های اجتماعی می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در مورد آنچه در ذهن شهروندان است در اختیار ما قرار دهند، اما انتخاب درست و به‌جای بستر پژوهشی اهمیت زیادی دارد. لیو و همکاران (۲۰۱۶) معتقدند که همه شبکه‌های جمعی نمی‌تواند ابزار مناسبی جهت سنجش تصویر ذهنی باشند. به‌عنوان مثال گوگل استریت ویو، در تضاد با تصاویر ذهنی مخاطبان است زیرا به‌طور خودکار گرفته شده‌اند و قضاوتی روی آن‌ها توسط شهروندان صورت نگرفته است (Liu et al., 2016). بر اساس آمار رسمی منتشر شده در سال ۱۴۰۱، ۷۸/۵ درصد از شهروندان ایرانی حداقل از یک پیام‌رسان اجتماعی استفاده می‌کنند. شبکه اجتماعی اینستاگرام با ۴۹/۴ درصد پس از واتساپ پرمخاطب‌ترین رسانه اجتماعی کشور به حساب می‌آید (شکل شماره ۱) (مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران، ۱۴۰۱) که در این پژوهش به‌عنوان رسانه اجتماعی هدف مورد بررسی قرار می‌گیرد. این شبکه‌های اجتماعی مجموعه‌های بزرگی از عکس‌های دارای برچسب جغرافیایی را ارائه می‌کنند که فرصت‌های جدیدی را برای مطالعه پدیده‌های اجتماعی-فرهنگی شهرها باز می‌کند. این پلتفرم علیرغم تمام اهداف تجاری و تبلیغاتی، این قابلیت را دارد که تجربه کاربران را در مکان و زمان خاصی به تصویر بکشد (Tagtmeier, 2010) همچنین به‌طور پیش‌فرض، بخش زیادی از محتوای خود را به‌صورت رایگان در دسترس عموم قرار می‌دهد.

علاوه بر آن، محدوده‌ای به مساحت تقریبی ۴۷ هکتار، در مرکز شهر تبریز انتخاب شد که هم به لحاظ تمرکز عناصر شاخص و دیدنی و هم به لحاظ داده‌های شبکه اجتماعی دارای بیشترین فراوانی است. این محدوده که تحت عنوان

شکل ۱: آمار میزان استفاده از رسانه‌های اجتماعی در ایران (مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، ۱۴۰۱).

شکل ۲: موقعیت محدوده مورد مطالعه

طبق آمار اداره توسعه گردشگری و اسناد تاریخی دارای بیشترین تعداد جاذبه‌های توریستی و گردشگری در شهر است که سالانه بیش از یک میلیون بازدیدکننده دارد (فخاری تهرانی و دیگران، ۱۳۸۵؛ اداره توسعه گردشگری شهرداری تبریز، ۱۴۰۲). همچنین بر اساس آمار منتشر شده از فراوانی فعالیت‌های «گردشگری» و «خرید» بر مبنای داده‌های شبکه‌های اجتماعی در اینستاگرام، این محدوده بیشترین فراوانی را به خود اختصاص می‌دهد (InstaSights, 2023).

۴-۲- روش و فرآیند تحقیق:

پژوهش پیش رو از نوع پژوهش‌های توسعه‌ای است که با روش «تحلیل محتوا» صورت گرفته است. روش «تحلیل محتوا» در اصل روشی عینی، کمی و سیستماتیک است که معمولاً برای تفسیر متون نوشتاری و گفتاری توسعه یافته است (کرپیندورف، ۱۳۸۳: ۲۵-۲۶؛ دربار آراسته و ازکیا، ۱۳۸۲:

۳۹۰). با این حال، با پیروی از قوانین و مراحل تجزیه و تحلیل محتوا، این امکان وجود دارد که تصاویر را همچون متن تجزیه و تحلیل کنیم. در این پژوهش به صورت خاص از روش «تحلیل محتوای مقوله‌ای» استفاده شده است. در این روش ابتدا متن مورد نظر (انواع داده‌ها مثل تصویر، فیلم و...) را به اجزایی (واحد تحلیل) تجزیه می‌کنند. سپس اجزا را به طبقاتی (مقولاتی) تقسیم می‌نمایند و با شمارش فراوانی هر طبقه، درصد آن‌ها را مشخص و در پایان، آن درصدها را تحلیل می‌کنند. از این روش پژوهش به لحاظ ماهیت داده‌ها جزء پژوهش‌های کمی به حساب می‌آید؛ بنابراین برای دستیابی به نتایج معتبر و قابل تکرار در این پژوهش، یک فرآیند سه مرحله‌ای پیشنهاد شده است که شامل (۱) استخراج داده‌ها، (۲) کدگذاری و (۳) تجزیه و تحلیل عمیق است.

گام اول، استخراج داده‌ها: در ابتدا صرفاً پست‌های منتشر شده در صفحات باز (در دسترس عموم) که در دارای مختصات مکانی ویژه (در موقعیت محدوده بافت تاریخی تبریز) هستند انتخاب شدند؛ بنابراین جستجو اولیه بر اساس موقعیت مکانی در پلتفرم اینستاگرام انجام شد. اگرچه برای شناسایی داده‌ها قابلیت استفاده از هشتک هم وجود داشت؛ اما از آنجایی که یکی از معیارهای پژوهش پیش رو ارتباط فضای مجازی و فضای شهری است، موقعیت مکانی نقش اتصال این دو را بازی می‌کند. در مجموع ۱۷۸ موقعیت مکانی در محدوده بافت تاریخی شناسایی شد. در مرحله بعد، داده‌های تصویری مورد بررسی قرار گرفتند و مواردی که با اهداف و سؤالات پژوهش همخوانی نداشتند حذف شدند. این موارد عموماً شامل تصاویر تجاری و تبلیغاتی بودند. در مجموع ۴۹۱۹ تصویر و فیلم از شبکه اجتماعی اینستاگرام جهت انجام تحلیل‌های عمیق انتخاب شدند که از تاریخ ۱۰ تیر ۱۴۰۱ تا ۱۰ تیر ۱۴۰۲ به اشتراک گذاشته شده بودند.

گام دوم، کدگذاری تصاویر: برای کشف تصویر ذهنی بافت تاریخی تبریز از طریق تصاویر و ویدیوهای منتشر شده، لازم است هرگونه الگوی ممکن را بررسی کنیم؛ بنابراین با توجه به اهداف و ویژگی‌های بومی و مبانی نظری پژوهش، کدگذاری در پنج دسته مختلف صورت گرفت: (۱) موقعیت

مکانی، (۲) عوامل لینچی، (۳) فضای درونی و بیرونی، (۴) میزان توجه به جزئیات، (۵) عناصر اصلی فضا (شکل شماره ۳). در مرحله مقدماتی، همه عکس‌ها بر اساس برجسب‌های جغرافیایی روی نقشه کدگذاری شدند که امکان ایجاد نقشه شهری از داده‌ها را فراهم می‌کند. در دسته‌بندی دیگری، کدگذاری هر تصویر با توجه به «پنج عنصر لینچ» انجام شد؛ بنابراین تصاویری که شامل معابر سواره، راسته‌بازار، معابر پیاده، کوچه‌ها و گذرها، رواق‌ها و... بودند به عنوان «راه»، تصاویر مشتمل بر فنس‌ها، حصارها، دیوارهای ممتد و... به عنوان «لبه»، تصاویری که چهارراه، میدان‌ها، تیمچه‌ها، سراها را در بر می‌گرفتند به عنوان «گره» و نماهای خاص، ساختمان‌ها، مجسمه‌ها و عناصر خاص به عنوان «نشانه» در نظر گرفته شدند. تجسم حوزه در تصاویر عکاسی شده به نسبت دشوارتر بود؛ اما این امکان وجود داشت که پست‌های ویدیویی، به خصوص آن‌هایی که تصاویر هوایی را به نمایش می‌گذارند، یا پست‌هایی که مشتمل بر نقشه‌ها و تصاویر دید پرنده بودند، به عنوان «حوزه» در نظر گرفته شود. غیر از آن در مرحله جمع‌آوری داده‌ها پست‌های مربوط به یک موقعیت مکانی خاص محدود به همان مکان نبودند و طیفی از مکان‌های همسایگی خود که به اشتباه برجسب‌گذاری شده بودند را نیز در بر می‌گرفتند. این موضوع نشان‌دهنده یک شبکه خوشه‌ای میان موقعیت‌های مکانی است که خود نمایانگر حوزه‌های ذهنی افراد است؛ بنابراین از این دو عامل برای تعریف حوزه استفاده شد. در مواردی ممکن بود یک تصویر شامل دو یا چند عنصر لینچی باشد، عنصری که به لحاظ هدف مخاطب اهمیت بیشتری داشت مدنظر قرار گرفت. به عنوان مثال بخشی از مسیر سواره که یک عنصر نشانه‌ای در پس زمینه آن قرار گرفته است. در نتیجه در موارد خاص حداکثر به ۲ برجسب محدود شد. در کدگذاری سوم، عکس‌ها بر اساس درک نظری و تجربی از محیط در دو دسته بیرونی و درونی طبقه‌بندی شدند. تصاویر بیرونی شامل تصاویری است که از فضاها عمومی و باز گرفته شده است و تصاویر درونی آن دسته از تصاویر هستند که از فضای داخلی مکان‌های خاص گرفته شده است. لازم به ذکر است که فضای راسته‌ها و گذرهای بازار، فضای حیاط مرکزی

شکل ۳: کدگذاری تصاویر

گام سوم، تجزیه و تحلیل تصاویر: تحلیل تصاویر نیز به دو روش انجام شد. ابتدا پس از کدگذاری و تقسیم انواع تصاویر در مقوله‌های متفاوت، فراوانی هر طبقه شمارش می‌شود و درصد آن مشخص و مورد تحلیل توصیفی قرار می‌گیرند. سپس با اتصال آمار کمی هر تصویر به موقعیت جغرافیایی آن در محیط نرم‌افزار جی‌آی‌اس^۱ و با استفاده از تابع «تخمین تراکم کرنل»^۲ تحلیل مقوله‌ها بر روی نقشه نمایش داده می‌شود. تابع کرنل در واقع یک ناحیه متقارن در اطراف هر نقطه (موقعیت مکانی) تشکیل داده و به ازاء هر موقعیت درون ناحیه مورد نظر ارزشی را بر اساس فاصله آن تا نقطه مبدأ (نقاط مبدأ در صورت قرار داشتن در محدوده چندین نقطه) و تابع توزیع احتمال ارائه می‌دهد. بدین ترتیب بر اساس یک رابطه مشخص در سطح یک ناحیه اطراف یک موقعیت مکانی با شعاع ۱۵۰ متر شاخص مربوط به آن مقوله مشخص می‌گردد. در نهایت با محاسبه مقادیر نقاط یک سطح پیوسته از برآورد چگالی هسته‌ای به دست می‌آید (Fotheringham, Brunson, & Charlton, 2000:)

خانه‌های تاریخی و سایر فضاهایی که نیازمند ورود به محوطه مکان بودند، در این پژوهش به‌عنوان فضای درونی در نظر گرفته شده است. در دسته‌بندی دیگر، طبقه‌بندی بر اساس میزان زوم و توجه به جزئیات در تصاویر صورت گرفت. عکس‌هایی که از نمای نزدیک اشیاء خاص با جزئیات بیشتر گرفته شده بودند از عکس‌هایی که از نمای دورتر و عریض‌تر (واید) گرفته شده بودند، تفکیک شدند. این خود نشان‌دهنده ترجیحات مخاطب نسبت به چیزی است که برای آن‌ها اهمیت و ارزش بیشتری داشته است. در کدگذاری آن‌ها، تصاویر با توجه به ویژگی‌های کلی فیزیکی یا عملکردی تشکیل‌دهنده آن، در چهار دسته: (۱) مردم و رویدادهای اجتماعی، (۲) تصاویر افراد با پس‌زمینه شهری، (۳) حمل و نقل شهری، (۴) عناصر سبز و طبیعی، (۵) عناصر مصنوع و بناها، کدگذاری شدند. در مواردی که دو یا چند عنصر در تصویر وجود داشت، عنصری که حجم بیشتری از تصویر را به خود اختصاص داده بود به‌عنوان عنصر شاخص انتخاب شد.

^۳ Kernel Density Estimation (KDE)

^۱ Wide

^۲ GIS

بازنمایی دارند. (شکل‌های شماره ۴-۸) توزیع عناصر لینیچی را روی نقشه نشان می‌دهد. بیشترین عناصر نشانه‌ای در محدوده مسجد کبود، خانه‌های تاریخی مقصودیه و دانشگاه هنر اسلامی، پیاده راه تربیت و مقصودیه، ارگ علیشاه، موزه قاجار و مسجد صاحب‌الامر قرار دارد. بازار بزرگ تبریز، میدان ساعت و چهارراه منصور نیز مکان‌هایی نمایانگر بیشترین میزان گره‌های شهری هستند. پیاده راه تربیت، پیاده راه مقصودیه، بازار بزرگ، چهارراه منصور، پیاده‌راه ارک و خیابان شهناز بیشترین فراوانی تصویر با محتوای راه را داشته‌اند. نکته قابل توجه اینکه، در تصاویر بازنمایی شده از رسانه اجتماعی اینستاگرام راه‌ها عموماً به صورت منفصل قابل درک تا یک محور طولی منسجم هستند. عنصر لبه کمایش در جداره مصلی و ارگ علیشاه، اطراف ساختمان شهرداری در میدان ساعت، جداره بیرونی دانشگاه هنر اسلامی و بخش در دست تعمیر مقبره الشعرا مشهود است. در این پژوهش داده‌های ویدیویی که دید کلی از محوطه ایجاد می‌کرد و همچنین تصاویر و فیلم‌های دید پرنده، به‌عنوان نمایانگر برجسب «حوزه» در نظر گرفته شده است. در عین حال مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده حوزه‌ها طیف مکان‌هایی است که در یک موقعیت مکانی آبه آن اشاره شده است. به‌عنوان مثال در موقعیت مکانی میدان ساعت اطلاعاتی از سایر مکان‌ها مانند پیاده راه مقصودیه، خانه حیدرزاده، موزه سنجش، خانه نیکدل، خانه‌های تاریخی دانشکده معماری و بخش‌هایی از جداره خیابان امام خمینی درج شده است که نمایانگر یک حوزه منسجم است.

بخش دوم، تحلیل بازنمایی فضاها درونی و بیرونی به‌نوعی تصور مخاطبان از درون‌گرایی و محصوریت فضا را نشان می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد ۲۶۳۹ تصویر، معادل ۵۳/۶ درصد از تصاویر مربوط به فضاها درونی هستند (جدول شماره ۲)، به‌نوعی می‌توان این‌گونه تحلیل کرد که محدوده مورد مطالعه، در ذهن مخاطبان عمدتاً درون‌گراست. این موضوع به‌عنوان بررسی و مقایسه بازنمایی فضای شهری در رسانه‌های اجتماعی و تصور آن در زندگی واقعی در بافت

156). در واقع این تابع جهت تشخیص الگوهای تداوم و ناپیوستگی در توزیع مقوله‌ها در تصاویر مستخرج از اینستاگرام روی نقشه استفاده شده است. تمامی تحلیل‌ها و محاسبات در این بخش با استفاده از بسته نرم‌افزاری آرک مپ ۱۰.۸.۲ انجام شد.

۵- بحث و یافته‌های پژوهش

ابتدا پست‌های منتشر شده در شبکه اجتماعی اینستاگرام، بر اساس موقعیت‌های مکانی دسته‌بندی شدند. هر مکان بنا به نوع یا ویژگی‌های خاص خود، ممکن بود بیش از یک برجسب جغرافیایی داشته باشد. در واقع برجسب‌های جغرافیایی را کاربران ایجاد می‌کنند که می‌تواند با اسامی و القاب مختلفی ذخیره شود. به‌عنوان مثال بازار بزرگ تبریز دارای ۱۶ برجسب جغرافیایی است و یا مسجد کبود دارای ۶ برجسب جغرافیایی است که با عناوین مختلف مانند: «blue mosque, tabriz»، «kabud mosque»، «گوی مچید»/ «Gök Mescid», «Göy Məçid»، «مسجد کبود» و «مقبره جهانشاه و همسرش» ثبت شده است. در این مرحله تمامی پست‌های مربوط به مکان‌های خاص، با یک کد مشابه برجسب‌گذاری شده تا موقعیت‌های مکانی ذخیره شده با اسامی مختلف را یکپارچه سازد. در مجموع ۶۰ مکان شاخص شناسایی شد (جدول شماره ۲).

نتایج بررسی‌ها از بخش کدگذاری مطابق دسته‌بندی لینیچ، نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی با اختلاف قابل توجهی مربوط به «نشانه‌های شهری است. ۵۹/۲ درصد از تصاویر حاوی یک عنصر نشانه‌ای بوده است. پس از آن «گره‌ها» با ۱۷/۳ درصد و در نهایت «راه‌ها» و «حوزه‌ها»، به ترتیب با ۱۲/۳ درصد و ۱۰/۵ درصد فراوانی پرتکرارترین عناصر برجسب‌گذاری شده در تصاویر بودند (جدول شماره ۲). کمترین اثر مربوط به لبه‌ها با ۳۴ تصویر بود. این بررسی نشان‌دهنده آن است که تصویر بازنمایی شده از بافت تاریخی تبریز در رسانه‌های اجتماعی بیشتر متمرکز توسط نشانه‌های شهری بازنمایی شده است و لبه‌ها نقش بسیار کمی در این

² Location

¹ ArcMap 10.8.2

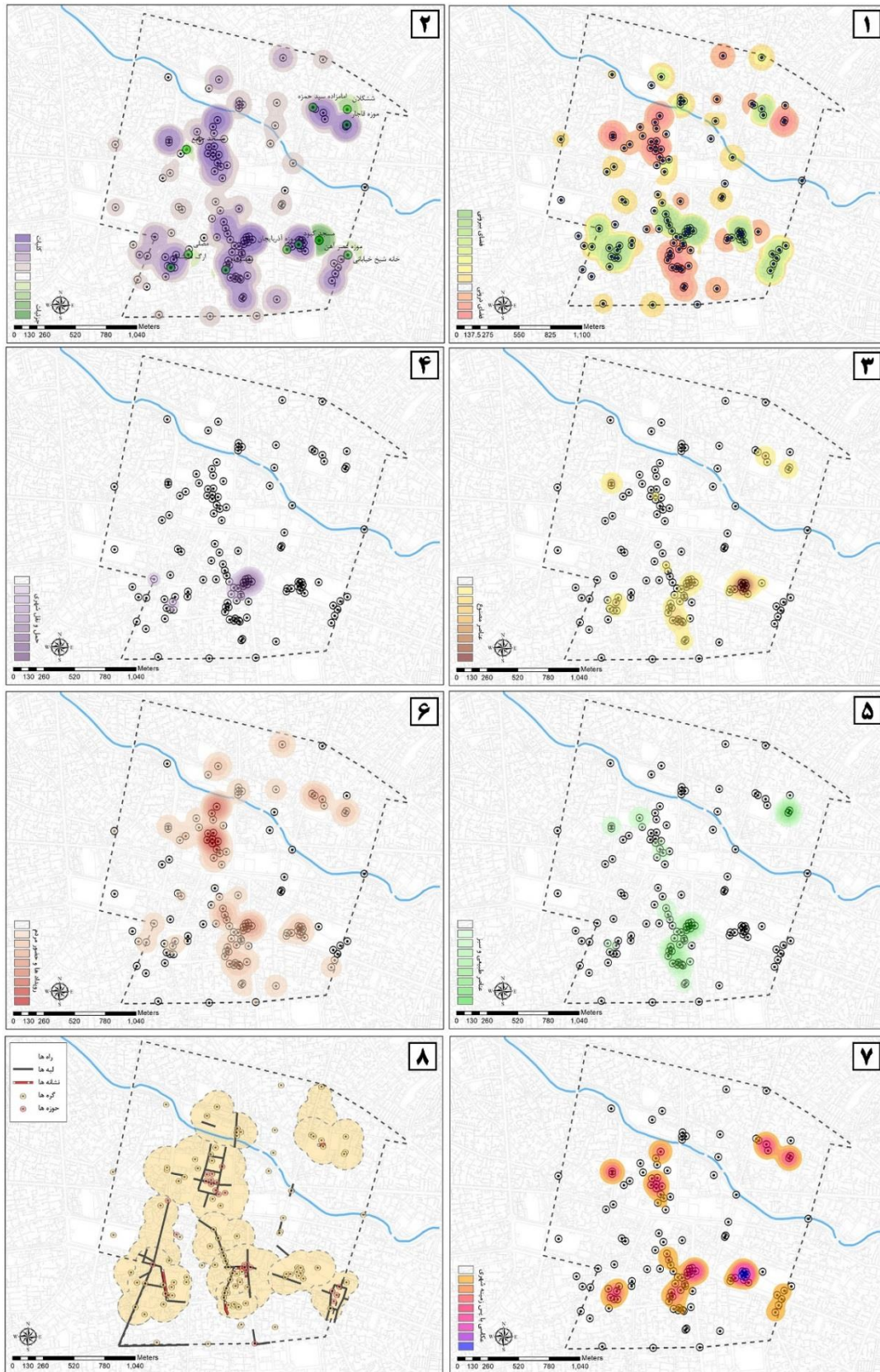
ثبت کرده‌اند. این موضوع به‌عنوان یک رفتار و فعالیت جدید در شهرها قابل تأمل است. ده مورد از مکان‌ها با بیشترین ثبت تصاویر فرد با پس‌زمینه شهری شامل مسجد کبود، میدان ساعت، موزه قاجار، خانه مشروطه، مقبره الشعرا، بازار، پیاده‌راه ارک، خانه نیکدل، چهارراه منصور و ارگ علیشاه است ([شکل‌های شماره ۴-۷](#)). اکثر این تصاویر توسط گردشگران شهری گرفته شده است که مکان‌های توریستی و هویتی شهر را هدف قرار می‌دهد؛ اما حضور عنصری مانند چهارراه منصور در این لیست جالب توجه است. این موقعیت مکانی که در دهه‌های اخیر با سبکی نسبتاً مدرن و متضاد به زمینه تاریخی مورد بازسازی قرار گرفته است و بارها توسط منتقدان شهری مورد ملامت بوده است، در لیست پرمخاطب‌ترین فضاها برای ثبت تصاویر شخصی با پس‌زمینه شهری قرار گرفته است. تصاویر منتشر شده از این مکان بیشتر مخاطب نوجوانان و جوانانی است که به دنبال ثبت تصویر در یک محیط نسبتاً خلوت و مدرن هستند. همچنین ۱۳۴۵ تصویر (۲۷/۳ درصد) روایتگر رویداد خاص در یک مکان یا حضور حداکثری مردم در فضای شهری هستند ([جدول شماره ۲](#)). این رویدادها بیشتر شامل مراسم‌های مذهبی مانند عزاداری محرم (شاه حسین گویان)، مراسم افطاری و پخش نذری (احسان) و برگزاری راهپیمایی‌هاست. غیر از آن سایر رویدادهای ملی مانند عید نوروز، روز بزرگداشت مشروطه و سایر سالگردهای ویژه، نمایشگاه‌های فصلی، بازار دست‌فروشان و همچنین دست‌فروشان کنار خیابان به‌طوری که به عنصر غالب در تصویر تبدیل شود جزء این دسته قرار گرفتند. همچنین وقایع خاص مانند تعطیلی و اعتصاب بازار نیز به دلیل اینکه نمایانگر یک پدیده اجتماعی است در این دسته قرار گرفت. غیر از آن در محیط‌هایی که «مردم» بافت غالب تصویر را تشکیل می‌دادند (مانند بازارها)، در این دسته طبقه‌بندی شدند. بیشترین تصاویر مربوط به رویدادهای شهری به ترتیب مربوط به بازار بزرگ تبریز، میدان ساعت، امامزاده سید حمزه، بازار تربیت، محله دوه چی، موزه سفال و دانشگاه هنر اسلامی است ([شکل‌های شماره ۴-۶](#)). ۱۶۶ تصویر منتشر شده در داده‌های اینستاگرام مورد بررسی به‌صورت خاص نمایانگر محیط‌های طبیعی و

مدرن و تاریخی می‌تواند جالب توجه باشد. در این میان بازار بزرگ و خانه‌های تاریخی بیشترین نمود درون‌گرایی را در تصاویر بازنمایی شده در رسانه‌های اجتماعی داشتند در حالی که عناصر جدیدتر مانند ساختمان شهرداری و مقبره الشعرا و همچنین عناصر تاریخی که ساختار و شبکه‌بندی تاریخی آن‌ها به‌واسطه توسعه‌های جدید دچار تغییر شده مانند مسجد صاحب‌الامر، مسجد کبود و ارگ علیشاه از جمله عناصری بودند که نمود بیرونی بیشتری در تصاویر رسانه‌های اجتماعی داشتند. موقعیت مکانی‌های مرتبط با پیاده‌راه‌ها و معابر نیز عمدتاً واجد نمود بیرونی هستند ([شکل‌های شماره ۴-۱](#)).

در تحلیل بخش دوم کدگذاری بر اساس میزان جزئیات ثبت شده در تصاویر است، نتایج نشان می‌دهد که ۱۸,۴ درصد از کل تصاویر مربوط به جزئیات هستند و از نمای نزدیک گرفته شده است. در مقابل ۸۱/۶ درصد از تصاویر به از کلیات و به‌صورت واید گرفته شده است ([جدول شماره ۲](#)). این موضوع نشان‌دهنده آن است که کاربران رسانه‌های اجتماعی بیشتر تمایل دارند اطلاعات تصویری از کلیت فضا را نمایش بگذارند، اگرچه جزئیات نیز در مکان‌های محدودی مورد توجه قرار گرفته است. این موضوع می‌تواند در بررسی میزان پیچیدگی و جزئیات فضایی در بافت مدرن و سنتی شهر جالب توجه باشد. بیشترین میزان توجه به جزئیات در مسجد کبود (۱۹۱ تصویر)، بازار سرپوشیده تبریز (۱۴۶ تصویر)، خانه مشروطه (۵۳ تصویر)، موزه عصر آهن (۵۱ تصویر)، موزه آذربایجان (۴۷ تصویر)، موزه قاجار (۴۶ تصویر)، بازار تربیت (۳۵ تصویر)، میدان ساعت (۳۲ تصویر)، مقبره الشعرا (۳۰ تصویر)، و دانشگاه هنر اسلامی (۲۷ تصویر) بوده است ([شکل‌های شماره ۴-۲](#)).

در کدگذاری آخر که بر اساس تفکیک عناصر اصلی در تصویر صورت گرفته است، بیش از ۶۰ درصد تصاویر مشتمل بر حضور مردم به‌عنوان جزء اصلی تصویر و ویدیو است. ۱۶۳۹ تصویر (۳۳/۳ درصد) شامل تصاویری است که افراد به‌صورت سلفی یا پرتره با پس‌زمینه شهری از خود منتشر کرده‌اند ([جدول شماره ۲](#)). در واقع حضور خود را در آن فضا

۰.۲	۱۰	محلۀ نویر ۲ موقعیت مکانی
۰.۲	۹	پل قاری ۱ موقعیت مکانی
۰.۲	۹	سه راه امین ۲ موقعیت مکانی
۰.۲	۸	برج آتش نشانی ۲ موقعیت مکانی
۰.۱	۷	دروازه گجیل ۱ موقعیت مکانی
۰.۱	۶	مجتمع تجاری آيسان ۱ موقعیت مکانی
۰.۱	۶	خانه حریری ۱ موقعیت مکانی
۰.۱	۶	محلۀ میار میار ۱ موقعیت مکانی
۰.۱	۶	میدان نماز ۱ موقعیت مکانی
۰.۱	۵	خیابان باغشمال ۱ موقعیت مکانی
۰.۱	۵	رستوران شازده ۱ موقعیت مکانی
۰.۱	۵	کانون و کلا ۱ موقعیت مکانی
۰.۱	۴	محلۀ دانشسرا ۱ موقعیت مکانی
۰.۱	۳	خانه شیخ خیابانی ۱ موقعیت مکانی
۰	۲	دروازه استانبول ۱ موقعیت مکانی
۰	۲	کلیسای انجیلی ۱ موقعیت مکانی
۰	۲	کلیسای مریم مقدس ۱ موقعیت مکانی
۰	۱	بازار کیود ۱ موقعیت مکانی
۰	۱	پل منصور ۱ موقعیت مکانی
۰	۱	کیابی حاج علی ۱ موقعیت مکانی
عوامل لینیچی		
۱۲.۳	۶۰۵	معابر سواره، راسته بازار، معابر پیاده، کوچه ها و گذرها، رواق ها و ...
۰.۷	۳۴	فنس ها، حصار ها، دیوار های ممتد و ...
۱۷.۳	۸۵۱	چهارراه، میدان، تیمچه ها، سرا ها و ...
۵۹.۲	۲۹۱۳	ساختمان های نمادین، مجسمه ها و ...
۱۰.۵	۵۱۶	تصاویر دید پرنده و فیلم ها کلی از فضا
فضای درونی و بیرونی		
۵۳.۶	۲۶۳۹	تصاویری که نیازمند ورود به فضای داخلی یا محوطه مکان هستند
۴۶.۴	۲۲۸۰	تصاویری که به صورت مستقیم از معابر عمومی یا فضای باز بیرونی قابل رؤیت هستند
زاویه دید جزئی و کلی		
۱۸.۴	۹۰۶	تصاویری که از نمای نزدیک اشیاء خاص با جزئیات بیشتر گرفته شدند
۸۱.۶	۴۰۱۳	تصاویری که از نمای دور گرفته می شوند و کلیت عناصر را به نمایش می گذارند.
عناصر اصلی		
۳۴.۳	۱۶۸۹	عناصر مصنوع و بناها
۳.۴	۱۶۶	عناصر سبز و طبیعی
۱.۶	۸۰	حمل و نقل شهری
۲۷.۳	۱۳۴۵	رویدادهای اجتماعی و حضور مردم
۳۳.۳	۱۶۳۹	تصاویر افراد با پس زمینه شهری
۱۰۰	۴۹۱۹	مجموع

شکل ۴: نقشه حرارتی بازنمایی شده از تصاویر رسانه اجتماعی اینستاگرام (۱) تصاویر درونی و بیرونی (۲) تصاویر جزئی و کلی (۳) تصاویر عناصر مصنوع (۴) تصاویر حمل و نقل شهری (۵) تصاویر عناصر طبیعی و سبز (۶) تصاویر رویدادها و حضور مردم (۷) تصاویر شخصی با پس زمینه شهری (۸) تصویر عناصر لینچی

می‌دهند، مناطق نادیده گرفته شده را نیز نمایان می‌کند. به‌عنوان مثال رودخانه و مناطق مجاور آن کمترین نقش را تصویر ذهنی مخاطبان اینستاگرام داشتند.

۵-۱- مزیت‌ها:

نتایج داده‌های تصویری اینستاگرام نشان می‌دهد که داده‌ها این رسانه تا حد زیادی قابلیت پرداختن به ابعاد غیر کالبدی فضا و معانی را نیز فراهم می‌کند. فعالیت‌ها، رفتارها و رویدادهای فرهنگی و اعتقادی جامعه نسبت به فضا از جمله موارد مؤثر بر تصویر ذهنی افراد است که در این داده‌ها قابل تحلیل است و به کمک آن می‌توان نقشه‌های شناختی ثانویه از ویژگی‌های ناملموس شهر را تهیه نمود. مورد دیگر الگوهای زمانی است. ساز و کارهای مجازی همه‌جا حاضر، درک ما از زمان، مکان و تحرک را تغییر داده‌اند. به‌طور کلی، تصویر ذهنی شهر محصول زمان خاصی نبوده، بلکه یک تحول زنده و تداوم‌یابنده در طول زمان است (نیلی پور، نژاد ابراهیمی، ۱۴۰۲). بررسی‌ها نشان محدودیت‌ها روش پیشنهادی این پژوهش می‌تواند تا حد زیادی تغییر تصویر ذهنی افراد نسبت به یک مکان، در طول زمان را به نمایش بگذارد. همچنین امکان اندازه‌گیری از راه دور تصویر ذهنی شهر را در هر مقیاس ممکن می‌سازد. حجم کاری مرتبط با مطالعات میدانی نسبت به روش‌های سابق مانند مصاحبه و پرسشنامه کمتر و دقت نتایج بالاتر است.

۵-۲- محدودیت‌ها:

هر روش جمع‌آوری داده محدودیت‌های خاص خود را دارد. همان‌طور که استخراج پرسشنامه و مصاحبه چالش‌هایی دارد این روش جمع‌آوری داده نیز با توجه به ماهیت رسانه‌های اجتماعی، با محدودیت‌هایی روبروست. همه مسائل شهری قابلیت بیان تصویری در ماهیت تصاویر اینستاگرام را ندارند. برخی از مفاهیم بزرگ‌مقیاس شهری مانند محله و منطقه به‌سختی می‌تواند توسط یک کاربر در تصاویر نمایش داده شود؛ احتمالاً در محتوای متنی بیشتر قابلیت بیان و توسعه داشته باشد. همچنین اینستاگرام یک رسانه اجتماعی بصری است و تصاویر عموماً بر مبنای

سبز است (جدول شماره ۲). این تصاویر بیشتر شامل درختان حاشیه خیابان امام خمینی و درختان، گل‌کاری و حوض‌خانه‌های حیاط مرکزی است. موزه قاجار، خانه نیکدل، خانه بهنام، بازار بزرگ تبریز، میدان ساعت، دانشکده معماری و بازار تربیت جز مکان‌هایی با بیش‌ترین فراوانی فضای سبز ثبت شده هستند (شکل‌های شماره ۴-۵). تعداد تصاویر مربوط به رودخانه که یکی از عناصر اصلی شهر در نقشه بافت تاریخی است، فقط ۴ مورد بود. این موضوع نشان می‌دهد که علیرغم اینکه رودخانه تأثیر زیادی در تشکک‌گیری ساختار نقشه‌های شهری تبریز دارد، نقش پررنگی در تصویر بازنمایی شده در رسانه‌های اجتماعی ندارد و احتمالاً تصویر ذهنی افراد از این عنصر ضعیف است. ۸۰ تصویر (۱/۶ درصد) در دسته حمل‌ونقل شهری قرار گرفتند که صرفاً معابر سواره را شامل می‌شود (جدول شماره ۲).

میدان ساعت و چهارراه شهناز بیشترین فراوانی را در این دسته داشتند (شکل شماره ۴-۴). دسته آخر مربوط به تأکید به عناصر مصنوع فضا را هدف قرار داده است. ۳۴/۳ درصد از تصاویر در این دسته‌بندی قرار می‌گیرند و بیشترین آمار ثبت شده مربوط به مسجد کبود، خانه مشروطه، مقبره‌الشعرا، خانه شهریار، دانشگاه هنر اسلامی، موزه قاجار، میدان ساعت، موزه عصر آهن، ارگ علیشاه و خانه نیکدل است (شکل شماره ۴-۳). به نظر می‌رسد کیفیت‌های معمارانه نقش اساسی در تأکید مخاطبان بر عناصر مصنوع در این موقعیت‌های مکانی دارد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد بیشترین تمرکز تصویر ذهنی مخاطبان اینستاگرام بر بخش مرکزی بافت تاریخی با محوریت بازار بزرگ تبریز، مسجد کبود و میدان ساعت است. همچنین محورهای پیاده مانند بازار بزرگ، پیاده راه تربیت، محورهای خیابان شریعتی (شهناز)، پیاده راه مقصودیه و... نقش مؤثری در ایجاد تصویر ذهنی ماندگار در مخاطبان داشتند. محلات نوبر، دوه‌چی، ششگلان، اهراب و میارمیار از جمله حوزه‌هایی است که در تصویر ذهنی مخاطبان اینستاگرام پررنگ‌تر بوده است. این بازنمایی علاوه بر مکان‌هایی که موقعیت‌هایی با بیشترین عکس‌برداری را نشان

می‌رسد این روش تصویر ذهنی دقیق‌تری از شهر ارائه دهد. همچنین پیچیدگی‌ها و جزئیات خاص برخی موقعیت مکانی‌های تاریخی را به خوبی توصیف می‌کند. بررسی عناصر موجود در تصاویر نشان می‌دهد که بیش از ۶۰ درصد داده‌های تصویری اینستاگرام، مشتمل بر حضور «انسان» به عنوان جزء اصلی تصویر و ویدیو است. این موضوعی است نسبت به مطالعات پیشین تازگی دارد. ثبت تصویر شخصی با یک موقعیت مکانی خاص نشان‌دهنده علاقه فرد و حس مثبت نسبت به آن فضا است. همچنین بخشی از این تصاویر روایتگر رویدادهای خاص یا حضور جمعی مردم در فضای شهری است. در نمونه بافت تاریخی تبریز بیشتر شامل مراسم مذهبی عزاداری محرم (شاه حسین گویان)، مراسم عید نوروز، بزرگداشت مشروطه بود. این‌ها داده‌های بسیار ارزشمندی جهت شناسایی مکان‌هایی با معانی خاص برای مخاطبان هستند که تا پیش‌ازین در مطالعه تصویر ذهنی شهر کمتر مورد بررسی قرار می‌گرفت. مزیت شیوه به کار گرفته شده در این پژوهش آن است که قابلیت تبدیل به نقشه کردن تمامی این اطلاعات غیر کالبدی را به صورت منطقی و دقیق فراهم می‌سازد.

به‌طور کلی نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که تصاویر به اشتراک گذاشته شده در رسانه‌های اجتماعی، علاوه بر قابلیت بازنمایی تصویر ذهنی شهر به صورت نقشه‌های شناختی، می‌توانند تحلیل‌های جامع‌تری نسبت به روش‌های کلاسیک ارائه دهند. این داده‌ها علاوه بر ویژگی‌های فیزیکی فضا، می‌تواند ویژگی‌های غیر فیزیکی مانند ترجیحات محیطی، عناصر هویتی، رفتارها، رویدادهای فرهنگی و اعتقادات جامعه را نیز نشان دهند؛ یعنی تا حد زیادی «معنای» فضا را از دید مخاطبان بیان می‌کند؛ بنابراین، تصاویر شهری مبتنی بر رسانه‌های اجتماعی می‌توانند مکمل ارزشمندی برای روش‌های سنتی تحلیل تصویر ذهنی مانند روش لینچ باشند.

با توجه به محدودیت‌های پژوهش حاضر، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، از ترکیب داده‌های متنی و تصویری رسانه‌های اجتماعی استفاده شود. همچنین، پیشنهاد می‌شود مجموعه‌ای از چند رسانه اجتماعی و روش‌های

اولویت‌های زیبایی‌شناسانه منتشر می‌شوند تا معانی واقعی آن‌ها، مورد دیگر اینکه هویت کاربرانی که تصاویر را به اشتراک می‌گذارند تا حد زیادی قابل تشخیص نیستند، یعنی ما نمی‌دانیم که آن‌ها از ساکنین آن شهر و منطقه هستند یا فقط یک بازدیدکننده‌اند. همه تصاویر در رسانه‌های اجتماعی قابل دسترس برای عموم نیستند، کاربر حق دارد تصمیم بگیرد که عکس یا محتوا را به صورت عمومی یا خصوصی منتشر کند. مخاطبان اینستاگرام نمونه یکدستی از جامعه شهری نیستند و محدود به گروهی می‌شوند که سواد رسانه‌ای دارند و در رسانه اجتماعی اینستاگرام فعال‌اند؛ عموماً افراد جوان هستند و افراد سالخورده و کم درآمد کمتر در میان آن‌ها دیده می‌شوند. همچنین امکان اغراق و سوگیری‌های مغرضانه جهت تأکید بر جریان‌های غیرواقعی وجود دارد.

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هدف از این مقاله بررسی پتانسیل داده‌های تصویری شبکه‌های اجتماعی در مطالعه تصویر ذهنی شهروندان از فضاهای شهری است. برای این منظور با استفاده از روش تحلیل محتوای مقوله‌ای در یک فرآیند سه مرحله‌ای، ۴۹۱۹ داده‌های تصویری شبکه اجتماعی اینستاگرام مورد تحلیل و بررسی عمیق قرار گرفت و سپس با استفاده از تابع تراکم کرنل تبدیل به نقشه شد. نتایج نشان می‌دهد، از میان پنج عنصر لینچی، بافت تاریخی تبریز در اینستاگرام بیشتر توسط عناصر نشانه‌ای بازنمایی شده است. در این پایگاه داده مسیرها و حتی محله‌ها که ماهیت خطی و صفحه‌ای دارند نیز مانند سایر عناصر شاخص با عناصر نقطه‌ای (برجسب‌های جغرافیایی) مشخص شدند. از این لحاظ با تقسیم‌بندی لینچ تمایز قابل توجهی وجود دارند. علاوه بر این ماهیت نشانه‌ها در اینستاگرام با نشانه مدنظر لینچ متفاوت است، چراکه غیر از اطلاعات کالبدی و نشانه‌ای، حجم زیادی از اطلاعات غیر کالبدی و توصیفی را در بردارد. تصویر ذهنی بازنمایی شده از بافت تاریخی تبریز در اینستاگرام نمایانگر ساختاری نسبتاً درون‌گرا است. درحالی‌که روش‌های مرسوم تحلیل تصویر ذهنی شهر عمدتاً بر نماهای بیرونی شهر تأکید می‌کنند، به نظر

<https://doi.org/10.3390/fi15010032>.

- Al-Ghamdi, S. A., & Al-Harigi, F. (2015). Rethinking image of the city in the information age. *Procedia Computer Science*, 65, 734–743.

<https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.09.018>

- InstaSights desktop viewer. Retrieved April 20, 2023, from

<https://www.instasights.com/>.

- Doersch, C., Singh, S., Gupta, A., Sivic, J., & Efros, A. (2012). What makes Paris look like Paris? *ACM Transactions on Graphics*, 31(4):01053876.

<https://doi.org/10.1145/2185520.2185597>

- Fotheringham, A.S., Brunson, C., & Charlton, M. (2000). *Quantitative Geography: Perspectives on Spatial Data Analysis*. Sage Publications, London.
- Hochman, N., & Manovich, L. (2013). Visualizing spatio-temporal social patterns in instagram photos. *Paper read at Proceedings of the GeoHCI 2013 Workshop (in conjunction with ACM CHI 2013)*.
- Huang, J., Obracht-Prondzyska, H., Kamrowska-Zaluska, D., Sun, Y., & Li, L. (2021). The image of the city on social media: A comparative study using “big data” and “small data” methods in the tri-city region in Poland. *Landscape and Urban Planning*, 206:103977.

<https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2020.103977>.

- Karakiza, M. (2015). The Impact of Social Media in the Public Sector. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 175(175), 384–392.

<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.1214>.

- Liu, L., Zhou, B., Zhao, J. & Ryan, B. D. (2016). C-IMAGE: city cognitive mapping through geo-tagged photos. *GeoJournal* 81, 817–861.

<https://doi.org/10.1007/s10708-016-9739-6>.

- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*, MIT Press, Cambridge MA.

پرسشنامه‌ای و مصاحبه‌ای در کنار یکدیگر مورد بررسی قرار گیرند تا تأثیر جریان‌ات اغراق‌آمیز و مغرضانه به حداقل برسد. علاوه بر این، می‌توان روش‌هایی برای تفکیک جامعه آماری به دسته‌های مختلف تدوین کرد. برای مثال، جامعه آماری را می‌توان به دو دسته مخاطبان بومی و غیر بومی تقسیم کرد تا نتایج دقیق‌تری حاصل شود.

۷- منابع

- دربار آراسته، علیرضا و ازکیا، مصطفی. (۱۳۸۲). روش‌های کاربردی تحقیق. تهران: کیهان.
- فخاری، فرهاد، پارسی، فرامرز و امیربانی، مسعود. (۱۳۸۵). *بازخوانی نقشه‌های تاریخی تبریز*. تهران: شرکت عمران و بهسازی شهری ایران «مادر تخصصی».
- کرپیندورف، کلووس. (۱۳۸۳). *تحلیل محتوا مبانی روش‌شناسی (ترجمه هوشنگ نایبی)*. تهران: نشر نی.
- لینچ، کوین. (۱۳۹۵). *سیمای شهر (ترجمه منوچهر مزینی)*. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- مرادی، غلامرضا، و علی‌الحسابی، مهران. (۱۳۹۸). تبیین مدل تصویر ذهنی ارزیابان در ادراک محیط (مورد پژوهی شهر بو شهر). *فصل‌نامه تحقیقات جغرافیایی*، ۳۴ (۲): ۲۶۹-۲۸۰.
- <http://dx.doi.org/10.29252/geores.34.2.269>.
- مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران (ایسپا). (۱۴۰۱). ۷۸/۵ درصد مردم از رسانه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند. تاریخ مراجعه ۲۰/۰۲/۱۴۰۲ قابل دسترس در: <https://www.ispa.ir/>
- نیلی پور، مهدی و نژاد ابراهیمی، احد. (۱۴۰۲). *بازشناسی عناصر سیمای شهر تفلیس بر اساس توصیف سیاحان در دوران قاجار*. *توسعه پایدار شهری*، ۴ (۱۲): ۴۹-۶۷.
- <https://doi.org/10.22034/usd.2023.707489>.
- Abesinghe, S. Kankanamge, N Yigitcanlar, T., & Pancholi, S. (2023). Image of a City through Big Data Analytics: Colombo from the Lens of Geo-Coded Social Media Data. *Future Internet*, 15 (1), 32.

<https://doi.org/10.1177/1470357216643220>

- Zhang, K., Chen, Y., & Lin, Z. (2020). Mapping destination images and behavioral patterns from user-generated photos: a computer vision approach. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25(11), 1199-1214.

<https://doi.org/10.1080/10941665.2020.1838586>.

- Zhou, Y. (2022). Social Media Platforms and Representations of the Urban Landscape. *International Journal of Education and Humanities*, 4(1), 115-119.

<https://doi.org/10.54097/ijeh.v4i1.1393>

- Mitchell, William J. (1996). *City of Bits: Space, Place, and the Infobahn*, MIT Press, Cambridge MA.
- Motamed, B., & Mahmoudi Farahani, L. (2018). The evaluative image of the city through the lens of social media: Case study of Melbourne CBD. *Journal of Architecture and Urbanism*, 42(1), 24-33.

<https://doi.org/10.3846/jau.2018.1474>.

- Nasar, J. L. (1990). The Evaluative Image of the City. *Journal of the American Planning Association*, 56(1), 41-53.

<https://doi.org/10.1080/01944369008975742>.

- O'Reilly, Tim (2007): What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software? *International Journal of Digital Economics*, 65,17-37 , Available at SSRN:

<https://ssrn.com/abstract=1008839>.

- Shen, Y.; Xu, Y.; Liu, L. (2021). "Crowd-Sourced City Images: Decoding Multidimensional Interaction between Imagery Elements with Volunteered Photos". *ISPRS Int. J. Geo-Inf*, 10, 740.

<https://doi.org/10.3390/ijgi10110740>.

- Tagtmeier, C. (2010). Facebook vs. Twitter: Battle of the social network stars. *Computers in Libraries*, 30(7), 6-10. ISSN: ISSN-1041-7915.
- Zappavigna, M. (2016). Social media photography: construing subjectivity in Instagram images. *Visual Communication*, 15(3), 271-292.

Citation:

Chizfahm Daneshmandian, M., Mirgholami, M., Ghafari, A., Shahbazi, Y. (2024). The image of city as seen through social media photographs: a case study of the historical context of Tabriz. *Journal of Urban Sustainable Development*, 5(14), 105-120.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2024.2011207.1125>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.6.4>

URL: https://usdjournals.daneshpajoohan.ac.ir/article_713605.html?lang=fa

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajoohan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Recognition of Geometrical and Proportional Principles in Open and Semi-Open Spaces of Hot and Humid Climate (Case Study: Historical Houses of Bushehr)¹

Neda Naseri², Jamshid Davtalab³, Faramarz Hassan Pour⁴, Abolfazl Heidari⁵, Zohreh Oveisi Keikha^{6*}

Received:2023/09/30

Revised:2023/10/24

Accepted:2023/12/03

Published:2024/04/03

Highlights

- Since one of the most important uses of open and semi-open spaces of historical houses has been adjusting thermal comfort conditions; it can be said that the proportions used in these spaces are largely unique to the region's climate.
- Examining the findings of the extracted geometry, numbers and sizes shows that each of the open and semi-open spaces had a similar proportional geometry in all the examined cases.
- According to what was investigated, perhaps the most important factor in adjusting dimensions and proportions in Bushehr's open and semi-open spaces is the climatic factor in order to increase the amount of shading and wind blow.

Extended Abstract

Introduction

Proportion is one of the significant design principles featured in Iranian architecture. Several factors are influential in applying a certain type of spatial proportions. Climate and ecology are the most important ones. Bushehr is one of the cities in the hot and humid climate in Iran and features historical houses which include a large variety of open and semi-open spaces. The general appearance of the mentioned spaces in the historical buildings shows that the proportions of these spaces apparently follow certain principles. Therefore, this research was conducted with the aim of studying the proportional and geometrical principles used in the open and semi-open spaces in the historical houses in Bushehr. The findings and the results of the research can be used by contemporary architects and designers.

Theoretical Framework

Proportions are a set of ratios. Each proportional arrangement device has special ratios that exist between the parts and each part with the whole. The topic of proportions in general and especially in the literature of contemporary art and architecture in Iran has a profound theme. Undoubtedly, one of the most important results of geometry is the emergence of measurement systems. Historically, the history of this goes back to ancient Egypt. Visible architectural works of Mesopotamia and Egypt show that they had precise rules in measurement. After the Egyptians, the Greeks also used the same method to determine the size and developed it. Among the architectural systems, we can mention systems 4, 5, and 6, which are formed by dividing the circle into 4, 5, and 6 sections. Iranian architects were of the opinion that dealing with size and number would have caused errors. Therefore, they paid attention to proportions instead of size. Iranian architects have always paid the most attention to the positive aspects of architecture, and calculations and geometry have been so important that only high-ranking architects and renowned scholars were called engineers.

¹ This article is taken from the Master's thesis of Neda Naseri entitled " Measuring the climatic factors affecting the architecture and urban fabric in the historical localities of hot and humid climate (case study: historical fabric of Bushehr port)" in the Department of Iranian Architecture Studies at Zabol University.

² Master Student of Iranian Architecture Studies, Faculty of Art and Architecture, University of Zabol, Zabol, Iran.

³ Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, University of Zabol, Zabol, Iran.

⁴ Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, University of Zabol, Zabol, Iran.

⁵ Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, University of Zabol, Zabol, Iran.

⁶ Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, University of Zabol, Zabol, Iran; Corresponding Author, Email: z.oviese@uoz.ac.ir

Methodology

In this study, the research method is qualitative and descriptive-analytical. In this regard, the theoretical foundations of the research were conducted with the use of the archival method and access to Persian and English written resources and reliable internet databases, as well as field studies through participant observation and measurement. The statistical population investigated in this research is the historical houses of Bandar Bushehr. A total of 58 historical residential buildings in Bushehr port have been registered in the national register, and 14 cases were selected that had more significant architectural values compared to the others. Another criterion for selecting cases is buildings that have more diverse open and semi-open spaces, and the authors were also allowed to arrive in the space and perform numerical measurements. In the analysis of the buildings, the method of observation was the use of observation cards, as well as using a laser meter to record the numerical information in the tables of the cards.

Results & Discussion

The spatial organization of houses in the historical context of Bushehr is centrally organized. The presence of a courtyard in the center of the building, in addition to creating privacy, provides the possibility of lighting and ventilation. The penetration of wind into the building through the openings on the walls of the floors of the building and the exit through the bodies of the central courtyard has created a type of ventilation and suction. The area of the yard in the historical houses of Bushehr has been smaller compared to other historical cities in Iran, especially the central areas such as Yazd, Isfahan, Kashan, Shiraz, etc. That was due to the less use of the yard in most seasons of the year due to the harsh climate of the region; Therefore, the ratio of the building mass to the yard space is higher. According to the literature, despite the value of their findings, several important points should be noted; first, the subject of proportions in the architecture of Iran's hot and dry climate and its central regions has been more extensively studied by researchers, and only occasionally the proportions in the architecture of the cold climate have been examined in a limited number of studies. Furthermore, the examination of proportions has been more focused around the open space element of the central courtyard, and semi-open spaces have not been considered in the literature. However, the novelty of the present study is in complementing previous research in that, firstly, the study has been conducted in a hot and humid climate, and secondly, in addition to open spaces, the vernacular semi-open spaces in Bushehr city have been studied.

Conclusion

The findings obtained from the geometry and the extracted numbers and sizes show that the open and semi-open spaces of the historical houses in Bushehr do not follow the proportional principles which are common in other regions of Iran. However, the open and semi-open spaces have similar proportional geometry in all cases. The courtyard spaces have a square geometry or close to it, with a high height to width ratio. The height to width ratio in the corridors, arcades and "Tarmehs" is large and about the number three, in order to create more depth for shading. The dominant geometry of semi-open spaces is elongated rectangle in shape, their height is high, and their proportions are close to the number four in order to accelerate the convection of the heat upwards.

Keywords

Historical Houses of Bushehr, Open and Semi-Open Spaces, Proportions, Geometry, Hot and Humid Climate

Citation:

Nasari, N., Davtalab, J., Hassan Pour, F., Heidari, A., & Oveisi Keikha, Z. (2024). Studying Geometric and Proportional Principles in Open and Semi-Open Spaces in Hot and Humid Climates (Case Study: Historical Houses in Bushehr). *Journal of Urban Sustainable Development*, 5 (14), 1-24.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/USD.2024.2012610.1137>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.1.9>

URL: https://usdjournals.daneshpajooan.ac.ir/article_713522.html?lang=en

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Identifying and Prioritizing Factors Affecting People's Participation in the Urban Management Process (Case Study: Sangi and Shekari Neighborhoods of Bushehr City)

Seyyed Noorodin Amiri¹, Ehsan Heidarzadeh^{2*}, Mojtaba Arasteh³, Mohammad Javad Heidari⁴

Received:2023/08/10

Revised:2023/09/30

Accepted:2023/12/22

Published:2024/04/03

Highlights

- 5 factors of "active intervention", "The sense of effectiveness in participation", "trust and interaction", "care for the environment" and "social responsibility" explain the level of people's participation with urban management.
- According to the obtained regression model, the factors of "trust and interaction", "active intervention" and "care for the environment" respectively have the greatest effect on the participation of the residents of the neighborhood.

Extended Abstract

Introduction

Participatory urban planning is a relatively new concept in urban management theories that entered the urban planning literature in the 1970s. The need to operationalize the discussion of participation in the field of urban management has caused a significant number of researchers and city managers to redouble their efforts in redefining the concepts and criteria of participation and applying successful models of participation in the field of urban management (Lanniello et al., 2018, 1). Increasing the participation of citizens in the process of urban management can have a significant impact on the promotion of social capital and spatial justice, as well as the effectiveness of the executive policies of urban managers and the protection of the freedoms and interests of citizens (Clark, 2020, 2). Related research conducted in Bushehr shows that in recent years, the rapid and unplanned growth of urbanization has had a significant negative impact on the confidence and social participation of the people of Bushehr (Haghighatian, 2011, 39) and the distance between People and city managers are more than before. In this regard, it is important to investigate the issue of people's participation in urban management in this city.

Theoretical Framework

Participation is the natural right of citizens to participate in public decision-making. Participation is a multi-way communication between government departments, developers and people, and it provides the possibility for citizens to participate in the decision-making process and take steps to resolve conflicts between themselves, government organizations and the private sector. (Zhao & Cao, 2017, 505). The sustainable design of future cities will indicate a serious challenge that has not only become a serious concern for governments, but also concerns citizens. Therefore, the concept of public participation must now be integrated as part of everyday urban processes in the normal functioning of communities (Perez delHoyo et al, 2018:206). Governments are trying to promote citizens' participation in decision-making processes and administrative management. On this basis, four types of citizen participation can be defined among the governments that attach importance to citizens' participation: 1- Action and interaction with the government such as petitions and protests; 2- Citizenship that includes the mechanism of municipal participation such as hearing. City public and satisfaction or survey; 3- Participation in elections such as participating in party activities and voting; 4- Obligatory participation in the economic and social system such as paying taxes (Wu & Jung, 2016, 54).

¹ Assistant Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.

² Assistant Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Persian Gulf University, Bushehr, Iran; Corresponding Author, [Email: E.heidarzadeh@pgu.ac.ir](mailto:E.heidarzadeh@pgu.ac.ir)

³ Assistant Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran.

⁴ Master Student of Urban Management, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, University of Art, Tehran, Iran.

Participatory planning is increasingly used to deal with social and political fragmentation, shared power and conflicting values (Bjørngen et al., 2021, 2).

Methodology

The current research is applied in terms of its purpose and descriptive-analytical in terms of its nature, and according to the nature of the subject, it is a survey type using questionnaire data collection. The questionnaire used in the research is researcher-made and based on variables that were previously extracted from reliable sources. The validity of the questionnaire was confirmed by receiving the opinion of a 5-person expert group, and Cronbach's alpha test was used to confirm the reliability of the research, and its value was 0.862, which is an acceptable figure. The statistical population of the research includes people living in Sangi and Shekari neighborhoods. The sample size was 196 people using Cochran's formula, and finally, in order to increase the accuracy of the study, 200 questionnaires were considered for the two neighborhoods, where the share of each neighborhood was 100 questionnaires. The sampling method was purposeful sampling; In the following, the data obtained from the questionnaires were entered into SPSS software and evaluated using the exploratory factor analysis model and linear multivariate regression. In the end, based on the output of statistical models, suggested strategies for improving people's participation with urban management in the mentioned neighborhoods have been presented.

Results & Discussion

The information obtained from the questionnaires was extracted and entered into the SPSS software to form the initial information matrix. According to the obtained model, the numerical value of all the variables in the Communalities table was higher than 0.4, which means that the explanatory power of the model is appropriate. The numerical value of the KMO test in this study was equal to 0.842, which shows the appropriateness of the correlation between the data for analysis. The next output is related to Bartlett's test, whose value is appropriate (significance level, Sig=0.000). Next, the preliminary matrix was calculated, in which the variance explained by each factor is determined. Finally, 5 factors were identified as the explanatory factors of people's participation in urban management in Sangi and Shekari neighborhoods. The specific value of these 5 factors is greater than 1 and the sum of their cumulative variance is equal to 59.526, which means that they explain about 60% of the participation of citizens with urban management in the two neighborhoods of Sangi and Shekari, which is an acceptable statistic. In the following, after creating the matrix of factors and based on the position of 23 variables explaining the level of people's participation with urban management in 5 factors, the factors should be named, which are 5 factors of "active intervention", "The sense of effectiveness in participation", "trust and interaction", "care for the environment" and "social responsibility" can be identified. In the following, the points of each of the neighborhoods should be specified for each factor, so that the status of the neighborhoods according to the factors can be clarified. The superiority of Sangi neighborhood and its placement in the first rank can be justified due to the nativeness of the residents and their higher sense of belonging to the neighborhood. In the following, the linear relationship between the 5 factors (independent variable) and the total amount of participation with urban management (dependent variable) has been investigated by multiple linear regression method. According to the regression analysis, the value of the correlation coefficient (R) is equal to 0.646, the coefficient of determination (R Square) is equal to 0.417, and Durbin-Watson is equal to 1.948, which indicates the appropriateness of the regression model. According to the obtained regression model, the factors of "trust and interaction", "active intervention" and "care for the environment" respectively have the greatest effect on the participation of the residents of the neighborhood.

Conclusion

The discussion of citizen participation has occupied a special place in urban management for several decades and "planning and management for the people" has been replaced by "planning and management by the people". It is necessary to involve people in urban management, but in our country, it is limited to minimum inform to public. In this research, based on the coefficient of influence of the factors in the regression analysis, prioritization has been done and solutions have been explained to improve these factors in Bushehr city, which can be solutions such as "familiarizing and informing the people with the description of the duties of the various municipality offices in order to reduce direct referrals to the mayor, to launch an electronic system for transparency and direct people's monitoring of all municipal revenues and expenses, to activate councilors in monitoring urban projects, and to encourage donors to develop public projects pointed out.

Keywords

Participation ,Urban Management, Traditional Neighborhoods, Bushehr City

Citation:

Amiri, S.N, Heidarzadeh, E., Arasteh, M., & Heidari, MJ. (2024). Identifying and Prioritizing Factors Affecting People's Participation in the Urban Management Process (Case Study: Sangi and Shekari Neighborhoods of Bushehr City). *Journal of Urban Sustainable Development*, 5(14), 25-41.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2024.2008993.1099>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.2.0>

URL: https://usdjournal.daneshpajooan.ac.ir/article_712367.html?lang=en

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Identifying the Preferences of Spatial Features in the Apartment Houses of Bandar Abbas, Emphasizing the Lived Experience of the Residents¹

Mehdi Asgharkhah Farkhani², Bahram Shahedi^{3*}, Mohsen Afshari⁴, Seyedeh Pourandokht Saadati⁵

Received:2023/06/12

Revised:2023/07/04

Accepted:2023/08/08

Published:2024/04/03

Highlights

- Definition and classification of spatial features extracted from the background of housing architecture research.
- Verification of the spatial Features of apartment houses based on the Delphi method and in-depth interviews with residents.
- Ranking the preferences of the spatial features of apartment houses from the most important to the least important.

Extended Abstract

Introduction

One of the important pillars of providing housing is to pay attention to the documented and reliable preferences of citizens, according to which it is possible to deal with the prescriptions and design solutions in the field of housing and residential environments. These documented preferences can be searched in the spatial features, but since there are a number of the spatial features in architecture researchers' opinion, it is necessary to identify and measure each of them in housing filed. On the other hand, this research seeks to identify and clarify the spatial features of apartment houses in Bandar Abbas city based on the lived experience of the residents, and then evaluate each of the spatial features based on the lived experience of the residents.

Theoretical Framework

The theoretical bases of the research are in the field of lived experience, preferences and spatial characteristics. The concept of "preferences" in this research is to pay attention to the factors that cause the preference of an architectural spatial feature by the users of that space. The desirability of the architectural space from the point of view of its users directs the research towards the concept of "preferences", which is defined as the criteria of preference of a space for people. According to the factors influencing the formation of preferences for housing features, this research, with architectural considerations, has focused on identifying the preferences of the spatial features of the house, which has not been considered by researchers so far.

Methodology

The research method has been chosen in terms of the fundamental goal, and the method of doing it is combined (qualitative-quantitative). Data collection was done using library studies and field observations including preparation of questionnaires, interviews. After formulating a proposed theoretical framework, with the help of the Delphi method

¹This article is taken from the doctoral dissertation of Mehdi Asgharkhah Farkhani entitled "Preferences of the spatial features of residents of apartment houses in Bandar Abbas city with an emphasis on the lived experience of the residents (case study of Nazarabad and North Golshahr neighborhoods)" at Islamic Azad University branch of Isfahan (Khorasgan) has been carried out.

² *Ph.D. Candidate of Architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran.

³ Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran; Corresponding Author, E-mail: bshahedi@yahoo.com

⁴ Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

⁵ Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran.

and in-depth interviews with the residents, the preferences of the spatial features are verified, then the importance of each is evaluated and ranked by experts.

Results & Discussion

According to the investigation of spatial features in the background of the research, the Delphi method was used to verify the concepts obtained. After completing the spatial features, the research findings were explained in three parts. In the first part of the findings, the verification of the spatial features was done, in the second part of the findings, the correct placement of the spatial features with the proposed classification in the theoretical framework was scored and in the third part, the spatial features were measured and classified and the importance of each of them was revealed.

Conclusion

The results obtained in this research show that there are 16 preferences for the spatial features of apartment houses based on the experience of the residents in Bandar Abbas city. These number of spatial features were measured based on their importance, and it was revealed that the feature of "spatial guidance" is more important in Bandar Abbas apartment houses compared to other identified spatial features and "space nostalgia" is of lower importance. Also, the spatial features are correctly placed in the "structural-functional" and "qualitative-psychological" categories according to experts' scoring and in-depth interviews of residents.

Keywords

Spatial Features, Preferences, Lived Experience, Apartment Houses, Bandar Abbas.

Citation:

Asgharkhah Farkhani, M., Shahedi, B., Afshari, M., & Saadati, S. P. (2024). Identifying the Preferences of Spatial Features in the Apartment Houses of Bandar Abbas, Emphasizing on the Lived Experience of the Residents. *Journal of Urban Sustainable Development*, 5(14), 43-61.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2023.708021>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.3.1>

URL: https://usdjournal.daneshpajooohan.ac.ir/article_708021.html?lang=en

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Analyzing the Power and Benefits of Activists in the Feasibility of Urban Land Use (Case Study: Samen Region of Mashhad)

Tahereh Bicharanloo Hasan¹, Ali Asghar Pilehvar^{2*}, Hasan Vahdani Cherezkhon³

Received:2023/09/28

Revised:2023/11/04

Accepted:2023/11/19

Published:2024/04/03

Highlights

- The avoidance technique has been used more in front of the people, this can indicate the low importance of the interests and demands of the people for the executive agents
- The importance and influence of urban organizations in the realization of land use in the Saman region.
- The model of conflict in the super projects of Mashhad was mostly based on avoiding conflict and domination.

Extended Abstract

Introduction

Conflict is an inseparable part of human life. A cursory and superficial review of the events of the ice age, current important events and the realities of social life, shows how conflict is one of the most important and prominent aspects of social life. Conflict at different levels and degrees has brought beneficial or destructive effects. Paying attention to the negative effects has made the experts to have a negative attitude about the conflict, and on the other hand, the experts who consider effects such as growth, progress, creativity and effectiveness as the results of the conflict, emphasize the functional and positive aspect of the conflict. Saman region (the scope of this research) in Mashhad metropolis is the same area and texture surrounding the Holy Shrine of Imam Reza (AS). In the last few decades, in line with the implementation of Razavi's comprehensive plan and the implementation of the organizing plan and program by the Mashhad municipality, by freeing up uses and renovating the physical space in the central fabric of Mashhad, the context around the holy shrine of Razavi has become the arena for the implementation of new projects with different congresses. The present research has tried to pay attention to conflict management and the use of effective techniques in conflict management in relation to activists in central and valuable urban contexts with an emphasis on the Saman region of Mashhad.

Theoretical Framework

Examining the feasibility of the projects in the big cities of the country shows that the success rate of these projects in the big cities was mostly small. Land use planning can be seen as a betting game of serious multi-party competition on the future land use pattern of an area. Stakeholder management and analysis is largely responsible for the success of programs, especially complex programs. Planners and other government officials have had the least influence on urban change. Because their power is severely limited and defined by more fundamental and stable socio-economic forces and structures. Therefore, the field of planning in recent times has seen the presence and role of new powerful actors who can oppose the plans or change their direction if necessary. The main reason for this type of opposition is to achieve the standards, interests and norms of small groups that have been neglected in development policies. The

¹ Master student in Urban Planning, Department of Urban Planning, Faculty of Arts, Bojnord University, North Khorasan, Iran.

² *Associate Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Arts, Bojnord University, North Khorasan, Iran; Corresponding Author, Email: pilevar@ub.ac.ir

³ Assistant Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Arts, Bojnord University, North Khorasan, Iran.

presence of activists with different powers, interests and demands in the field of urban land use planning is inevitable. The lack of sufficient attention of planners to different groups of actors in the land use program of urban development plans has potentially led to the creation of conflict between actors and will be very effective in the degree of success and realization of the plans.

Methodology

The current research is based on the paradigm of positivism in terms of the philosophical foundations of the research, and from the perspective of the purpose of the research, it is applied and descriptive-analytical. It has been done with a comparative and quantitative approach, library and field through survey strategies and case studies. In order to guarantee the validity of the research and the detailed examination of the issue, the data triangulation technique has been used to collect information, using three methods of documents, questionnaires and interviews. In this research, the technique and model of Thomas-Kilmann (Thomas-Kilmann model) has been used. In order to better conduct the research and the validity of the questionnaire questions, a semi-structured interview was conducted with five experts in the field of detailed plans in the Saman area of Mashhad based on their activity experience or educational qualifications, and the questionnaire was refined for the research topic and the desired study area. In this way, according to the experts, the conflict management techniques used by managers and executive agents in the realization process of land use in Saman region against four groups: urban managers (urban management organizations), people, developers (investors, contractors) and experts (detailed plan consultants) are different, on this basis and to increase the accuracy in the results of the current research, the respondent should complete four conflict management questionnaires with the same type of questions against the four mentioned groups. The questionnaire was designed based on a five-point Likert spectrum (very high, high, medium, low, very low) for the extent of using conflict management techniques in the feasibility of land use in Sahamen region and includes three parts: general information of the respondent, guidance Questionnaire (definitions of conflict management techniques and introduction of audience group) and questions related to five conflict management techniques. In addition to providing descriptive statistics of the data, data analysis was done through inferential statistics and statistical tests such as: Pearson's correlation coefficient and ETA correlation coefficient by Spss26 software.

Results & Discussion

According to the results of the correlation coefficient test, it was found that the amount of use of conflict management techniques by agents and executive managers in the realization process of land use in Saman area of Mashhad, against four groups: city managers, people, developers (investors and contractors). And experts (detailed design consultant engineers) have been different and there are significant relationships between conflict management styles and the type of audience. Thus, cooperation technique with 0.96, compromise with 0.95, and compromise with 0.91 have the highest correlation coefficient and the highest level of significance with the type of audience, and avoidance technique with correlation coefficient of 0.48 and domination technique with 0.32. They have the lowest correlation with the type of audience. According to the distance between the nodes in figure (6), agents and executive managers had less compromise and cooperation in front of people and experts and used more dominance or avoidance, but in front of urban managers and developers, the highest amount of compromise and have cooperated. According to the investigation of the current situation and the problems of detailed plans in the Saman region of Mashhad through interviews with experts and field research, the results obtained can show the importance and influence of urban management organizations and developers in the realization of land use in the Saman region. . Because the implementing organizations have been the most lenient towards these two groups. Organizations and executive agents in the process of programs related to land use in Saman region have given the least amount of importance and attention to the people and have mostly used the authority over the people to implement land use in detailed plans around the Holy Shrine. After the domination, the avoidance technique has been used more in front of the people, this can indicate the low importance of the interests and demands of the people for the executive agents who have preferred to avoid dealing with and recounting the conflicts and differences with them, and in some way the demands and ignore people's

concerns. Also, the results of the research indicate the dominance and avoidance of agents and executive managers in front of detailed plan consultants. Differences and conflicts that arise between implementing organizations and project consultants are not very important for agents and executive managers, and for this reason, after the mastery, the degree of avoidance and refraining from appearing and expressing differences compared to other conflict management techniques in front of consulting engineers and specialists It has been more.

Conclusion

The results of the present study also showed that the way of conflict management by the agents and executive managers in the process of realization of land use in Saman region is different compared to: city managers, developers, people and experts and conflict management styles can improve the situation of realization of land use. Be an effective city. The results of the research show that the model of conflict management in the super projects of the city of Mashhad was mostly based on avoiding conflict and domination. Also, among conflict management patterns, the rate of using agreement patterns with organizations, investors, and major owners has been higher than other stakeholders. In this regard, the results of the present study also showed that the basis of conflict management by agents and executive managers in the realization process of land use in Saman region is based on dominance and avoidance, and they have used the two techniques of dominance and avoidance more than other techniques. Also, the amount of use of agreement styles such as: cooperation, compromise and compromise has been more in front of city managers and developers, and in front of people and experts, dominance and avoidance techniques have been used more.

Keywords

Actors, Power-Interests, Land Use, Samen Region of Mashhad

Citation:

Bicharanloo Hasan, T., Pilehvar, A, A., & Vahdani Cherezkhon, H. (2024). Analyzing the Power and Benefits of Activists in the Feasibility of Urban land Use (Case Study: Samen Region of Mashhad). *Journal of Urban Sustainable Development*, 5(14), 63-83.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2024.2012516.1136>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.4.2>

URL: https://usdjournal.daneshpajooohan.ac.ir/article_713435.html?lang=en

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

A Comparative Comparison of the Principles of Organizing the Architectural Physically and Space of Timchehs in the Historical Bazaar of Isfahan

Somayeh Pahlevan^{1*}, Hossein Solatanzadeh²

Received: 2023/07/14

Revised:2023/07/30

Accepted:2023/08/12

Published: 2024/04/03

Highlights

- Recognition of the organization
- Historical buildings
- Timchehs of the Safavid and Qajar periods in the historical bazaar of Isfahan

Extended Abstract

Introduction

centers and arcades is based on the historical bazaars and timchehs, the lack of recognition of the organization The space of these buildings is being forgotten due to the destruction, change of use and reconstructions, and the restoration and unrelated architecture in these spaces has caused the loss of the previous values and the correct recognition of the spatial organization of these historical buildings.

Theoretical Framework

Therefore, this research aims to reveal the differences and similarities between the Timchehs of the Safavid and Qajar periods in the historical bazaar of Isfahan by understanding the principles of spatial organization and establishment. The main questions of the research are: How are the physical patterns and spatial organization in the Safavid and Qajar timchehs of Isfahan's historical bazaar? What are the patterns extracted from the spatial organization and physical type of Safavid and Qajar timchehs?

Methodology

The present research method is a case study using the descriptive-analytical method and the method of collecting information in the field and documents (library), the results of this research show.

Results & Discussion

The results of this research show that the timchehs of Isfahan market related to the Safavid and Qajar periods were formed due to the developments in trade and commerce and the greater prosperity of trade in the Qajar period.

Conclusion

The increase in spatial extent in the Qajar period compared to the Safavid period is evident, and the wider connection between the Timchehs and the market halls due to the boom in trade during the Qajar period is one of the physical developments of the timchehs of these two historical periods, the Timchehs of the Safavid period are often independent, with roofs. , have one entrance and have less architectural decorations than the timchehs of the Qajar period, the timchehs of the Qajar period are mainly related to palaces, have two entrances and have luxurious architectural decorations compared to the Safavid period in Isfahan bazaar.

Keywords

¹ *PhD of Architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture, Sciences and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. [Email: s.pahlavan@srbiau.ac.ir](mailto:s.pahlavan@srbiau.ac.ir)

² Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture, Sciences and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Spatial Organization, Architectural Physically, Safavid and Qajar Timchehs, Historical Bazaar of Isfahan.

Citation:

Pahlevan, S., & Soltanzadeh, H. (2024). A Comparative Comparison of Organization Principles of the Spatial Structure of Timchehs in the Historical Bazaar of Isfahan. *Journal of Urban Sustainable Development*, 5(14), 85-104.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2023.708022>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.5.3>

URL: https://usdjournal.daneshpajooahan.ac.ir/article_708022.html?lang=en

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooahan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

The Image of City as Seen through Social Media Photographs: A Case Study of the Historical Context of Tabriz¹

Mahsa Chizfahm Daneshmandian², Morteza Mirgholami^{3*}, Abbas Ghafari⁴, Yaser Shahbazi⁴

Received:2023/09/09

Revised:2023/10/14

Accepted:2023/11/12

Published:2024/04/03

Highlights

- Social media can convey the image of a city using cognitive maps.
- Social media offers more comprehensive analyses compared to classical methods, enabling the extraction of mental images that encompass not only physical elements of space but also a broader range of non-physical aspects, including meanings, environmental preferences, identity elements, activities, behaviors, and cultural and religious events of the community.
- Social media facilitates remote measurement of mental images at any scale, thereby offering advantages in terms of cost, time, and accuracy compared to traditional questionnaire and interview methods.
- The analytical framework developed from this study can be utilized to evaluate and advance the classical theory of the image of the city in the digital age.

Extended Abstract

Introduction

The image of the city is a collection of citizens' beliefs, perceptions, and conceptions about their urban environment. These mental images provide a framework for urban planners to offer better proposals for the city's future. In traditional urban planning approaches, these images were typically examined through interviews and cognitive maps, which were time-consuming, expensive, and limited to a small number of citizens. However, with the proliferation of smartphones, ubiquitous internet, and social media, a new opportunity to study images of the city has emerged. Considering this opportunity, this research aims to explore the potential of visual data from social media in studying citizens' mental images of urban spaces through a survey. This raises the question: How can visual data from social networks inform experts about users' mental images of urban environments? What are the advantages and limitations of examining the representation of the image of the city from social networks? This developmental research can help evaluate and expand classical theories of the city's mental image in the digital age.

Theoretical Framework

The theoretical foundation of this research is based on the concept of the "image of the city," first introduced by Kevin Lynch in 1960. In his book "The Image of the City," Lynch described how people perceive and recognize the urban environment, introducing key elements of this mental image: paths, edges, nodes, landmarks, and districts. These elements help individuals form the structure and organization of urban space in their minds. With technological advancements and the emergence of social media, some researchers have used these platforms to study the mental image of the city. Recent studies can be divided into three categories: First, studies that have used Lynch's five elements with minor modifications. Second, research focusing on environmental preferences and people's assessment of the

¹ The article is taken from a part of Morteza Mirgholami's doctoral dissertation studies entitled "Analysis of the representation of Islamic city spaces in the age of information and communication technology and its effect on the perception of citizens" which is being conducted at the Faculty of Architecture and Urban Planning of Tabriz University of Islamic Arts.

² Ph. D Candidate, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Islamic Art University of Tabriz, Tabriz, Iran.

³ *Professor, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Islamic Art University of Tabriz, Tabriz, Iran; Corresponding Author: m.mirgholami@tabriziau.ac.ir

⁴ Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Islamic Art University of Tabriz, Tabriz, Iran.

environment based on form and visual elements that give identity to the space, such as spatial enclosure and environmental details. Third, studies that have presented new classifications, focusing on the general and functional characteristics of spaces. In this approach, in addition to physical elements, functional and semantic aspects and human activities in urban spaces are also considered. Recent studies attempt to expand the concept of the city's mental image beyond mere physical form and interpret environmental meanings and preferences.

Methodology

This research aims to examine the potential of visual data from social media in studying citizens' images of the city. The research method is developmental and uses the "categorical content analysis" technique. 4,919 images and videos from Instagram within the historical context of Tabriz were collected over a year. The research process included three main stages: 1. Data extraction based on location; 2. Coding images in five different categories (location, Lynch factors, interior and exterior space, attention to details, and main elements of space); 3. Image analysis. The analyses included descriptive examination of the frequency and percentage of each category, and spatial analysis using the kernel density estimation function in GIS software. This method allowed for the examination and mapping of spatial patterns of citizens' mental images through social media data.

Results & Discussion

The results show that in Instagram images, "landmarks" play a more prominent role than other Lynch elements. The informational nature of these landmarks goes beyond purely physical data and includes descriptive details, which creates a significant distinction between Instagram's tagging system and Lynch's model. Instagram users tend to share extensive images of space, while architectural complexities and details are well described in more limited places like the Blue Mosque and the Grand Bazaar. The image represented from the historical context of Tabriz on Instagram shows a relatively internal structure. While classical methods of analyzing the city's mental image mainly emphasize the city's external views, this method seems to provide a more accurate mental image of the city. Over 60 percent of Instagram's visual data includes the presence of "humans" as the main component of the image and video. This is a novel aspect compared to previous studies. Recording a personal image with a specific location indicates the individual's interest and positive feeling towards that space. On the other hand, social events and cultural activities also play an important role in people's mental image and are clearly seen in images related to religious ceremonies and public gatherings. This study, in addition to showing locations with the highest photography, also reveals neglected areas. For example, the central part of the historical context, centered on Tabriz Grand Bazaar, has the highest concentration of images, while the river had the least role in the image of Instagram audiences. It is also possible to examine temporal patterns of events and changing occurrences in spaces.

Conclusion

Overall, the results of this study show that images shared on social media, in addition to the ability to represent the image of the city as cognitive maps, can provide more comprehensive analyses compared to classical methods. This data can show not only the physical characteristics of space but also non-physical features such as environmental preferences, identity elements, behaviors, cultural events, and community beliefs; in other words, it largely expresses the "meaning" of space from the audience's perspective. Therefore, urban images based on social media can be a valuable complement to traditional methods of mental image analysis such as Lynch's method.

Keywords

Image of the City, Visual Data, Instagram Social Networks, Historical Context, Tabriz

Citation:

Chizfahm Daneshmandian, M., Mirgholami, M., Ghafari, A., Shahbazi, Y. (2024). The image of city as seen through social media photographs: a case study of the historical context of Tabriz. *Journal of Urban Sustainable Development*, 5(14), 105-120.

 DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2024.2011207.1125>

 DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27170128.1403.5.14.6.4>

URL: https://usdjournals.daneshpajoohan.ac.ir/article_713605.html?lang=en

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajoohan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

TABLE OF CONTENTS

Studying Geometric and Proportional Principles in Open and Semi-Open Spaces in Hot and Humid Climates (Case Study: Historical Houses in Bushehr)	1
Neda Naseri, Jamshid Davtalab, Faramarz Hassan Pour, Abolfazl Heidari, Zohreh Oveisi Keikha	
Identifying and Prioritizing Factors Affecting People's Participation in the Urban Management Process (Case Study: Sangi and Shekari Neighborhoods of Bushehr City)	25
Noorodin Amiri; Ehsan Heidarzadeh; Mojtaba Arasteh; Mohamadjavad Heidari	
Identifying the Preferences of Spatial Features in the Apartment Houses of Bandar Abbas, Emphasizing on the Lived Experience of the Residents	43
Mehdi Asgharkhah Farkhani; Bahram Shahedi; Mohsen Afshari; Seyedeh Pourandokht Saadati	
Analyzing the Power and Benefits of Activists in the Feasibility of Urban Land Use (Case Study: Samen Region of Mashhad)	63
Tahere Bicharanloo Hasan; Ali Asghar Pilehvar; Hasan Vahdani Chezekhon	
A Comparative Comparison of Organization Principles of the Spatial Structure of Timchehs in the Historical Bazaar of Isfahan	85
Somayeh Pahlevan; Hossein Soltanzadeh	
The Image of City as Seen through Social Media Photographs: A Case Study of the Historical Context of Tabriz	105
Mahsa Chizfahm Daneshmandian; Morteza Mirgholami; Abbas Ghafari; Yaser Shahbazi	

Journal of Urban Sustainable Development

Vol. 5, No. 15, Spring 2024

License Holder: Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute

Director-in-Charge: Dr. Amir Masoud Samani Majd

Editor-in-Chief: Dr. Fatemeh Mehdizadeh Saradj

Editorial Board (in alphabetical order)

Dr. Seyyed Mahdi Abtahi, Associate Professor, Isfahan University of Technology

Dr. Kayoumars Irandoost, Professor, University of Kurdistan

Dr. Alireza Ghari Ghoran, Associate Professor, Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute

Dr. Fatemeh Mehdizadeh Saradj, Professor, Iran University of Science and Technology

Dr. Seyyed Kamal Mirtalaei, Professor, Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute

Dr. Ramtin Moeini, Associate Professor, Isfahan University

Dr. Mahin Nastaran, Associate Professor, Art University of Isfahan

Dr. Hamidreza Pourzamani, Professor, Isfahan University of Medical Sciences

Dr. Amir Masoud Samani Majd, Associate Professor, Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute

Reviewers (in alphabetical order)

Dr. Mohsen Afshari

Dr. Behrouz Bigharaz

Dr. Jamshid Davtalab

Dr. Faezeh Etemad

Dr. Ghazal Farjami

Dr. Fatemeh Majidi

Dr. Faezeh Mohaghegh

Dr. Faezeh Mohaghegh

Dr. Rouhollah Rahimi

Dr. Mojtaba Roshan

Dr. Amir Shafiei

Dr. Reihaneh Tabatabaei Yeganeh

Dr. Farshad Tamasebi

Dr. Shiva Torabi

Manager: Dr. Maryam Taefnia

Executive Director: Dr. Narges Ghodsi

Layout: Mahboubeh Rastegarpanah

Graphic: Narges Dayani Dardashti

Publishing Coordinator: Mandana Moradi

Persian Editor: Dr. Sayede Razieh Anvari, Dr. Mojtaba Toghyani, Dr. Mozghan Esmaeili, Eng. Nasim Rahimi

English Editor: Dr. Maryam Taefnia

Address: Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute, Mofatteh Intersection, Keshavarz Boulevard, Esfahan, Iran.

Tel: (+98) 31 37779914- EXT:309

Fax: (+98) 31 37779915

Web: usdjournals.daneshpajooohan.ac.ir

Email: journal@daneshpajooohan.ac.ir

Instructions to Contributors

- The quarterly Journal of Urban Sustainable Development publishes scientific papers in research area of architecture, urban planning & design and multidisciplinary studies on urban sustainable development.
- Submitted articles should have neither been previously published nor be under consideration elsewhere.
- Articles should be written in Persian and in compliance with the principles and punctuation of the language.
- The editorial boards reserve the right to accept or reject any article after reviewed by reviewers.
- The sole responsibility for views and statements expressed in the article remains with the author(s).
- The journal has the right in publishing, accepting, rejecting or editing the content of articles. Received articles will not be returned.
- Papers must be the results of the author(s) research (Research Paper).
- Papers should contain title, authors information, abstract, keywords, introduction, methods, research body including a variety of topics, conclusion, endnotes and references.
- The first page should include the name of the author(s), affiliation, address, telephone, fax and e-mail of author(s). Also, if the article is extracted from a research project or dissertation, the title of research project or dissertation and colleagues' names should be mentioned in first page. The second page should have no name of affiliation of the author(s), and only contain title, abstract and keywords in Persian.
- The title should be short, clear, and relevant to the text.
- Three to five keywords related to the text and the title of the article should be written immediately after the Abstract.
- Papers should have Persian and English abstract. The abstract should include problem statement, purpose, research methods, research subjects, important findings and results. This section should alone represent the whole article, and especially the results. The Persian and English Abstracts should be about 250-300 words. The Extended English Abstracts should be about 700-1000 words.
- To type text of paper and subtitles, BZar font in size 12 should be used.
- In the absence of comprehensive Persian equivalent for foreign words, it should be written in Persian and the original English word brought as endnote in Times New Roman font, size 10.
- Number of pages of a paper should be about 15 to 20 (with inserting page numbers), with 1 cm line spacing, and the margin of pages should be of the top 3 cm, bottom 2 cm and 2.5 cm for each side.
- Referencing style is based on the American Psychological Association (APA) guidelines.
- Conclusion of writing must be logical and useful for highlighting discussions and presenting findings.
- In the Acknowledgments section, will give thanks to guidance and contributions of others in short.
- Footnotes (terms, equivalent words, description and etc.) should be numbered sequentially in the text and brought at the end of each page.
- List of references must be written in alphabetical order at the end of the article.
- If the paper has more than one author, the authors must define a person as representative as corresponding author to the journal office.

Attention:

- The file of Instructions to Contributors is available at usdjournals.daneshpajooan.ac.ir; furthermore, authors can communicate via the journal email, journal@daneshpajooan.ac.ir, for more information.

In The Name Of God

Journal of Urban Sustainable Development

- ◆ **Studying Geometric and Proportional Principles in Open and Semi-Open Spaces in Hot and Humid Climates** 1
(Case Study: Historical Houses in Bushehr)
Neda Naseri, Jamshid Davtalab, Faramarz Hassan Pour, Abolfazl Heidari, Zohreh Oveisi Keikha
- ◆ **Identifying and Prioritizing Factors Affecting People's Participation in the Urban Management Process** 25
(Case Study: Sangi and Shekari Neighborhoods of Bushehr City)
Noorodin Amiri, Ehsan Heidarzadeh, Mojtaba Arasteh, Mohamadjavad Heidari
- ◆ **Identifying the Preferences of Spatial Features in the Apartment Houses of Bandar Abbas, Emphasizing on the Lived Experience of the Residents** 43
Mehdi Asgharkhah Farkhani, Bahram Shahedi, Mohsen Afshari, Seyede Pourandokht Saadati
- ◆ **Analyzing the Power and Benefits of Activists in the Feasibility of Urban Land Use** 63
(Case Study: Samen Region of Mashhad)
Tahere Bicharanloo Hasan, Ali Asghar Pilehvar, Hasan Vahdani Chezekhon
- ◆ **A Comparative Comparison of Organization Principles of the Spatial Structure of Timchehs in the Historical Bazaar of Isfahan** 85
Somayeh Pahlevan, Hossein Soltanzadeh
- ◆ **The Image of City as Seen through Social Media Photographs: A Case Study of the Historical Context of Tabriz** 105
Mahsa Chizfahm Daneshmandian, Morteza Mirgholami, Abbas Ghafari, Yaser Shahbazi